

SPISY
FILOSOFICKÉ FAKULTY
UNIVERSITY KOMENSKÉHO
V BRATISLAVĚ

REDIGUJÍ
V. CHALOUPECKÝ, J. KRÁL A M. WEINGART

SVAZEK VII.

JOSEF BAUDIŠ

Ř E Ć

V BRATISLAVĚ 1926

VYDALA FILOSOFICKÁ FAKULTA UNIVERSITY KOMENSKÉHO
ZA PODPORY MINISTERSTVA ŠKOLSTVÍ
A NÁRODNÍ OSVĚTY

Knihovna učeb. práh.
Dr. KARLA LAŠTOVKY

11-C-258

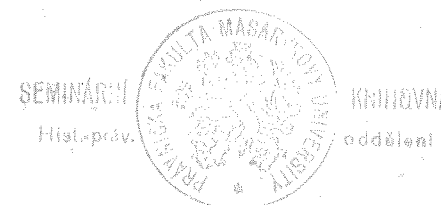
Ř E Ć

ÚVOD DO OBECNÉHO
JAZYKOZPYTU

NAPSAL

DR. JOSEF BAUDIŠ

PROFESOR UNIVERSITY KOMENSKÉHO

V BRATISLAVĚ 1926

VYDALA FILOSOFICKÁ FAKULTA UNIVERSITY KOMENSKÉHO
ZA PODPORY MINISTERSTVA ŠKOLSTVÍ
A NÁRODNÍ OSVĚTY

OBSAH:

	Str.
Předmluva	3
Úvod	5
Co jest jazyk	7
Hlásky řeči	17
Jazykový výraz po své morfologické a významové stránce	23
Věta a slovo	31
Gramatické kategorie	89
Části řeči	118
Jazykové změny	129
Doslov	148
Index	151
Seznam citovaných knih	153
Résumé	155

PŘEDMLUVA.

Tato kniha má podati stručný obraz jazykového dění, čímž je i vymezen její rozsah. Z mého stanoviska, jak je tu vyloženo, vyplývá na př. i můj poměr k v. Ginnekenovi nebo Brunotovi a důvody, proč jich necituji. Rovněž jsem nemohl citovati starší literaturu, jako na př. Kováře a j. — Vystříhal jsem se užívání filosofických termínů (a tedy slova jako představa a j., pokud se vyskytují, nesmějí se bráti ve smyslu odborném, nýbrž ve všeobecném).

Kde při přepisování cizích slov užívám mezinárodní transkripce, je tištěna antiquou v hranatých závorkách; jinak se přidržuji pro jednotlivé jazyky obvyklé transkripce, tedy transkripce pramenů, a označuji ji kursivou.

Děkuji pp. prof. Grohovi a Weingartovi a posl. filosofie p. Vilikovskému za čtení korektur.

ÚVOD.

Národ si zvykl dívati se na jazyk jako na dědictví a výraz svého kulturního života, básníkovi jest nástrojem, na nějž koncertuje a jež současně zdokonaluje, dodává mu stále nových a nových hodnot. Proto národ pěstuje jazyk a snaží se jej zachovati ryzí; ovšem názory na ryzost a krásu jazykovou mohou být různé (ač ne vždy správné), ale již sama snaha dokazuje význam jazyka pro národní a kulturní život. Tu myslím není zbytečné přihlédnouti k jazyku se všeobecného stanoviska, poznati vznik a změny jazykových útvarů a tak se vyzbrojiti k správnému hodnocení jazykových zjevů. Neboť poznáme, že při hodnocení nesmějí rozhodovati momenty ani čistě citové ani čistě esthetické ani čistě historické ani čistě logické: spolupůsobí jistě všecky složky, ale kombinují se úměrně, a ne každý jest povolán, aby je dovedl kombinovati. Tak na př. filolog jest nejméně povolán, aby doporučoval formy či frase jazykové prostě z toho důvodu, že tyto formy jsou tradicí dosvědčeny či nedosvědčeny; jest zde ještě nutno, aby usus jazykový respektoval onu tradici. Stejně nemůže učiniti esthét nebo básník ze špatné formy dobrou, nedovede-li získat usus jazykový na svou stranu, byť i forma sama byla sebe lahodnější. Ovšem geniální spisovatel může změnit mnoho forem historicky špatných ve formy dobré, může dáti sankci určitým formám již existujícím a případně vytvořiti nové (historicky třeba nesprávné), ale ty tvary nesmějí býti proti současnému usu jazykovému.

Konečně nemůže vůbec nikdo hodnotiti jazyk absolutně: není důvodů, proč pokládati ten nebo onen jazyk za dokonalejší proto, že na př. je flexivní nebo že má složitější systém pádů či časů; jediná okolnost, která zde může rozhodovati, jest otázka, zda jazyk, o nějž běží, vyhovuje kulturním potřebám mluvčího. A protože normálně většině mluvčích vyhovuje, otázka ta odpadá. Ovšem může nastati případ, že mluvčí má daleko vyšší výrazové potřeby než mu jazyk poskytuje, ale pak ten mluvčí stojí daleko výše než okolí, jemuž onen jazyk stačí, a pak si musí takové individuum buď jazyk uzpůsobit svým potřebám nebo se musí spokojit výrazy, jaké jazyk poskytuje. Obvyčně tu nastane kompromis. Jazyk je tedy zjev po výtce sociální a jeho kulturní cena neleží v něm samém, nýbrž v kultuře, již vyjadřuje. Jazyk je prostě výsledek a nositel kulturní úrovně a nikoli něco samostatného.

Filologie neučí, která forma jest správná, nýbrž konstatuje, jak jest která forma stará a jak se vyvinula. Filolog tedy nepředpisuje, nýbrž konstatuje a vysvětluje. Normy dává jazykový usus a ti, kdož jej tvoří; při jazyku spisovném jsou to velcí spisovatelé.

V čem je tedy užitek jazykovědy? Předně je tu velká přednost jazykovědy ve směru negativním. Jazykozpytec ví, že při jazykovém vývoji není možno doktrinářství. Jazykozpytec ví, že brusičství je nicotné a zbytečné. Za druhé pozitivně: jazykověda nás poučí, jak se jazyk mění, a třeba neklade normy, ví, v čem spočívá jazykový vývoj. S historického stanoviska jest pak srovnávací jazykozpyt důležitou pomocnou vědou historie, protože genetická příbuznost dvou jazykových větví prokazuje, že dva národy v historické době samostatně tvořily kdysi jeden celek (anebo přesněji, že část obou národních celků tvořila kdysi jeden celek). Dále existence vypůjčených slov v určitém jazyce prokazuje, že jazyk, o nějž běží, podléhá nebo podléhal kdysi určité kultuře, jejímž nositelem byl jazyk, z něhož ona slova byla vypůjčena.

A konečně jazykověda jest jako každá jiná věda zajímavá i ve svých bludech: určité bludy a chyby jsou konečně charakteristika určité doby a výrazy určitého světového názoru. Co je přirozenějšího než že nauka o tom, co je charakteristické pro člověka, totiž řeč, bude plna takovýchto zajímavých bludů. Přirozeně ten, kdo jest přesvědčen, že Indoevropané jsou vrchol kultury, bude hledati potvrzení své theorie i v hodnocení charakteristik indoevropských jazyků. A ten, kdo hledá v minulosti dokonalost starých dobrých časů, t. j. *laudator temporis acti*, bude viděti v klasických jazycích vrchol jazykové dokonalosti anebo alespoň bude dávatí při mateřském jazyku přednost těm tvarům, jež jsou starožitnější. Ten pak, kdo věří v slavný a vítězný postup evoluce, bude přísahat, že moderní jazyky (angličina a frančina) jsou daleko dokonalejší než jazyky staré. Pravdivost takových vývodů jest vždy relativní: Jazyk si tvoří lidé i jest takový, jací ti lidé jsou: ani dobrý, ani špatný, jest, jaký jest, a to stačí. Můžeme pozorovat a sledovat, jak nabývá ceny až teprve tím, co vyjadřuje a jaká kulturní zkušenost za ním stojí.

Tím se nám dává i plán našich úvah. Budeme se ptáti: 1. co jest jazyk, 2. jak se mění, a 3. jak nabývá hodnot a jak je ztrácí.

CO JEST JAZYK.

Jazyk jest konvenční artikulovaný prostředek dorozumívací; je to systém zvukových artikulovaných znaků, jež mají určitý význam konvenčně přijatý jak mluvčím tak i posluchačem. Ty zvuky jsou členěné, jsou tvořeny artikulací nejen hlasivek, nýbrž i jiných mluvčích orgánů. Základ řeči je tedy spojení představy předmětu, vlastnosti nebo děje s určitými představami zvukovými. Lidé mluvíce vyvolávají představu zvuku, uloženou ve sluchovém (auditivním) centru řeči, kde se ukládají vzpomínky obrazů zvukových spojené s určitými představami věcí, vlastností nebo dějů. Když se dítě učí mluvit, jsou v činnosti tato centra, a dítě počíná rozuměti řeči. Později teprve se uplatňují centra motorická, jež řídí mluvidla. Jde tedy především o činnost mozkových center řeči, jež jsou obyčejně u praváků v levé hemisféře mozkové. Poruchami těchto center vznikají některé druhy afasie, t. j. neschopnost rozuměti mluvenému, po případě neschopnost mluvití, obdobně i neschopnost čísti (alexie) nebo psáti (agrafie). Řeč spočívá na koordinačních funkcích, a tyto funkce (jako vůbec každá taková funkce) předpokládají nejenom určitou zkušenost, nýbrž i jistý vývoj mozku, nutný, aby taková zkušenost byla možná. Běží tu především o koordinaci motorickou a sluchovou, jež pak umožňuje vjemy (percepce) auditivní. Ovšem o řeči se může mluvití teprve tehdy, kdy jak mluvení tak i rozumění jest vlastně již reprodukce, t. j. výsledek paměti a tradice. Zvukové skupiny, jež jsou pouhá znamení symbolisující určité zkušenosti sdruživší se s tímto znamením, jsou výsledkem jistého automatismu, jenž i dále mnohdy automaticky tato znamení sdružuje a utváří: máme-li potřebu a vůli vyjádřiti určitou zkušenost, zvukové formule sdružené s podobnými zkušenostmi se samovolně dostavují a utváření výrazu je spontanní. Nemyslíme na to, jak seskupíme hlásky ve slova (eventuelně nemyslíme ani na konstrukci věty), nýbrž na to, co řekneme. Paměť a tradice (pro zděděné užívané prvky jazykové) jsou nejdůležitější momenty v řeči, a mluvíce daleko častěji opakujeme nebo zcela mechanicky napodobujeme jazykové formule již známé; jen když reprodukce vypoví službu, pak teprv je třeba určité inteligence, aby se mluvčí přiměřeně vyjádřil. Ovšem tím nechceme popírat intelektuální stránku řeči — vždyť rozuměti znamená systemisovati. Řeč jest

jistě nástroj myšlenky¹⁾ a tento nástroj zároveň umožňuje myšlenice i další její rozvoj: logika se jistě vyvíjí až v řeči samé. Avšak proto řeč a její forma není vždy výsledkem logického myšlení a logického počínání.²⁾ Je vždy hodně rozporu mezi myšlením a řečí, ale přes to jest myšlení těsně spjato s řečí. To je patrné již z okolnosti, že mnoho myšlenkových znaků, jichž užíváme při myšlení a jež se nám nezdaří býti slovy, jsou přece jen nemluvená slova anebo jejich ekvivalenty. To nám umožňuje "mysliti beze slov" (srv. Delacroix, Lang. str. 106).

V řeči jsou dva momenty: moment mechanický, tradiční (t. j. co poskytuje paměť) a moment individuální, tvůrčí. V posledním případě, totiž při hledání vhodného výrazu, psychologické (zejména citové) i logické momenty přicházejí k platnosti, ba logika se patrně vyvíjela při takovémto vyjadřování. Ovšem, že logické a psychologické tendence se mohou dostat do rozporu s tradiční formou a pak se buď jistý logický nebo psychologický moment někde uplatní a jinde ne anebo tyto momenty jsou tak silné, že mění tradici.

Tím se ocitáme již u otázky změny řeči, kterou se budeme zabývatí podrobně později; zde stačí poukaz na tyto dva momenty a pak ještě na třetí okolnost, totiž na fakt, že jazyk dovede využítkovati náhodných rozdílů, aby jim dodal významu a učinil si je vyjadřovacím prostředkem. Tak na př. *hořký* a *horký* jsou původně jedno slovo (**gorbkā*) jako *morský* vedle *mořský*, ale jazyk zde využil rozdílu mezi *r* a *ř*, aby rozlišil oba výrazy.

Dále: Častým užíváním se názorný výraz stane abstraktním a je potřeba nového názorného výrazu a tak řeč stále množí počet abstraktních výrazů a konstrukcí na účet konkrétních a ty pak se nahrazují novými.

Dosud jsme mluvili o jazyku jako o výrazu individua, ale již z definice jest patrné, že konvenční prostředek dorozumívací jest takový, který musí býti přijat od jisté sociální jednotky současné; to je ostatně patrné i z toho, jak velikou roli hraje tradice v řeči, jež předpokládá určitou sociální kontinuitu s minulostí. Společnost jest tedy do jisté míry podmínkou řeči, protože určitý symbol se může stát konvenčním výrazem pouze ve společnosti a vývoj řeči mnohdy reflektuje vývoj společnosti (viz níže). Jazykověda jest tedy hlavně věda historická (v širším slova smyslu) a sociologická; jak úzce jest spjata s duševními zjevy, vyplývá z předchozího. Jazykověda si musí všimati zjevů dušev-

1) Srv. Delacroix, Lang. 407: „Le langage est... compris dans la pensée même, dès qu'elle prend forme sociale ou discursive, dès qu'elle tend à se communiquer ou à s'exprimer.“

2) To je patrné již z okolnosti, že táž kategorie logická se v různých jazycích vyjadřuje různými kategoriemi gramatickými anebo se vůbec nevyjadřuje. Má-li však některý jazyk potřebu vyjádřiti určitou logickou kategorii, vyjádří ji, někdy však i bez utvoření gramatické kategorie. To ovšem jest již známka myšlenkového rozboru.

ních, ale musí vycházeti z řeči a nikoliv z předpokladů určité psychologické theorie, tím méně z určitého filosofického názoru — k tomu může a má linguistika dojít, ale nemá z toho vycházet.

Chceme-li se nyní ptáti po původu řeči, musíme hledati odpověď v řeči samé. Dětská řeč, ač může pověděti mnoho o vývoji řeči a jejím poměru k inteligenci, nás zde opouští, protože dětská řeč jest z valné části naučena a ne stvořena: dítě se učí od svého mluvícího okolí. Primitivní národové nás rovněž nepoučí o původu řeči, protože není národa, jenž by mluvil primitivní řečí, a tím méně národa, jenž by si řeč teprve tvořil, jenž byl na přechodu od *homo alalus* k typu, jež nazývají anthropologové *homo sapiens*. Nemůžeme se také zabývatí starými domněnkami, že řeč jest dar boží anebo že řeč byla *vynalezena* lidmi. Nezbyvá tedy než hledati ve dnešních jazycích zjevy, jež by mohly býti tak primitivní, aby mohly vysvětliti původ řeči.

A tu shledáváme zejména dva elementy v řeči, jež jsou jistě prastaré: jsou to *onomatopoeia* a *interjekce*. Ovšem jest si nutno uvědomiti, že všecka *onomatopoeia* a *interjekce* nejsou tak stará, jak se zdají. Mnohá jsou normální výrazy jazykové, jež klesly na úroveň interjekcí nebo *onomatopoií*, na př. č. *běda* je svým původem substantivum. Pak dlužno míti na zřeteli, že jednotlivé jazyky rády stilisují své *citoslovce* a *onomatopoeia*, tak na př. ve francíně výraz bolesti jest *ahi*, kdežto v angličtině *oh* nebo *ow*. Odečteme-li však tyto zjevy, zbývá stále ještě dost elementů, jež se mohou pokládati za prastaré a jež by měly svůj původ v tom, že primitivní člověk napodoboval přírodní zvuky, tak na př. volání kukačky *kuku*; i mohlo by se souditi, že se některá taková *onomatopoeia* stala pak označením předmětů a bytostí, jež vydávaly ten zvuk, nebo dějů, které byly provázeny tímto zvukem. Na př. *kukačka* jest zřejmě pojmenována podle svého volání. Než pouhá *onomatopoeia* nestačí, aby vysvětlila vznik dostatečného slovního materiálu, jenž by se mohl vyvinouti v řeč třeba primitivní. Proto někteří zastávají theorii, že řeč vznikla z interjekcí (*citoslovcí*), t. j. z výrazů vyjadřujících náhlé vzrušení. Proti této theorii se dá namítati, že pravá *citoslovce* jsou příliš úsečná a že jsou tedy příliš izolována v jazyce a stěží by asi vysvětlila materiál tak velký, aby stačil na původní jazyk. Vedle toho byla hlásána i theorie, podle které jsou nejprimitivnější jazykové výrazy výsledkem vibrace hlasivek, způsobené silným oddechováním při jakékoli namáhavé fyzické práci. A když se jednalo o společnou práci, tu prý takovéto zvuky mohly býti asociovány s prací, o niž šlo, na př. s táhnutím nebo zvedáním ohromného balvanu a podobně. Ale ani tato theorie nemůže uspokojiti. Tolik však jest rozumného v oněch teoriích, že všechny více méně operují s reflexními výrazy provázejícími afekty; zejména jsou důležité ony výrazy, jež byly původně spojeny s posuňky rázu pantomimického (napodobujícího). Jest nesporné, že je možno dorozuměti se posuňkovou řečí a že posuňkové řeči

existují, a že i u zvířat můžeme pozorovati pokusy vyjádřiti svou vůli posuňky. Je tedy možno, byl-li posuněk provázen zvukem, že zvuk časem přejal význam posuňku a stal se tak spolu s interjekcionálními a onomatopoickými elementy prostředkem dorozumívacím. Podle toho by zvuky jazykové (i onomatopoeia a interjekce) byly *zvukové posuňky*.

Dánský učenec Jespersen zastává theorii, že řeč vznikla z primitivního zpěvu.³⁾ Prvá slova musila mít naprosto konkrétní a speciální význam, a protože nejspeciálnější význam mají vlastní jména, byla patrně nejstarší slova jména značící jedno určité individuum. A protože v primitivním zpěvu o určitém individuu se určitá skupina zvuků stále opakovala, mohla tato skupina nabýti významu osobního jména toho jistého jedince, tedy na př. jeho druhové mohli volati tuto skupinu jako znamení, že onen člověk přišel. Pak přenesením významu se mohlo takového jména užití i na označení nějaké charakteristické vlastnosti onoho jedince. To by byl proces známý i dnešního dne, tak označujeme na př. *bohatý, bohatec* slovem *Croesus* (Jespersen, Language str. 439), podobně označovali Slované *vladaře* jménem *Karel* (*Carolus Magnus*), slov. *král*. Tento výklad je tedy naprosto možný a je také uspokojivý; jediná otázka zůstává nerozluštěna, totiž jak si máme představovati onen primitivní zpěv. Jespersen vychází z emočních zpěvů a podotýká (ib. str. 432), že primitivní tvůrčové řeči stále žvatlali a žvatlali (jak to ostatně činí mnohé dnešní matky) pro pouhý požitek, a kterákoli emoce (str. 434) mohla dáti podnět k primitivnímu zpěvu. Původní řeč nevynikala množstvím ideí ani nebyla příliš ohebná anebo dokonce přesná. Tato theorie má tedy výhodu, že akcentuje právě onu náhodnou stránku vzniku řeči a že zvuk původně pronesený nebyl pokus dorozumívací, nýbrž stal se jím až časem. Důležité je, že i Jespersen vychází z emoce, ovšem dává jí zabarvení umělecké, a tu bych pochyboval, že tento moment byl tak silný jak Jespersen myslí. Omezil bych se toliko na to, v čem se Jespersen stýká s druhými, totiž onen emoční moment. Řeč vznikla jistě z výrazů emočních: někdy to byly výkřiky, jindy snad zvuky modulované, mnohdy byly tyto zvuky provázeny gestem, jež samo napodobovalo nebo ukazovalo určitý předmět či děj — později gesto odpadlo a jeho význam přejal onen zvuk, jindy to mohly být výrazy čistě onomatopoické beze všeho gesta, jindy skutečně mohlo jíti o proces zvukového motivu ve smyslu theorie Jespersenovy. Prostě nelze hledati jednotného principu: bylo zde asi příčin více, ale ty se dají všechny shrnouti pod názvem emoce. Historicky tedy jest řeč emoční výraz, jenž se časem stal symbolem dorozumívacím, a emoce ve většině případů časem vůbec vymizela. Původní výrazy se staly základem dalšího tvoření, byly z nich odvozovány nové útvary, jež dostávaly nový význam a tak vyhovovaly

³⁾ Viz také u Sütterlina, *Das Wesen der sprachl. Gebilde*, str. 20 násl.

valy potřebě nových výrazů, která nastávala tím, že zkušenosti mluvčích vzrůstaly a logičnost stoupala. Původní řeč byla jistě pramálo tvůrčí, neboť zvuky, z nichž se skládala, byly vlastně náhodné a teprve dlouhým užíváním nabyly určitého významu. Bylo by tedy pochybené mluvíti o nějaké tvůrčí éře. To byla spíše velmi dlouhá perioda, kdy emoční výrazy přecházely v řeč a když se z těchto prvků vytvářely útvary nové; bylo to tedy pozvolné přidávání obsahu. Budova řeči se utváří pomalu, namáhavě, z elementů zvukových téměř náhodných, jistě různorodých, takže každá generace přidala skrovný příspěvek k dalšímu vývoji.

Tím je také dána odpověď na otázku, je-li ještě dnešní mluvčí tvůrčí. Dnešní mluvčí je právě tak málo tvůrčí jako byl primitivní, ale jistě přetváří, mění a doplňuje zděděný materiál stejně jako to činil primitivní mluvčí; při tom tu a tam vznikne něco nového,⁴⁾ ale obyčejně ze starých elementů. Není tedy zásadního rozdílu mezi oběma periodami: ten starý Adam se jeví i dnes, jenže v dávných dobách musil adaptovat elementy, které ještě nebyly řeči, kdežto dnes čerpá ty prvky z řeči.

Jakým způsobem se vyvíjely ony nejprimitivnější prvky řeči? Jespersen luští tento problém tím způsobem, že pozoruje vývoj jazyků v dobách historických a že ony nejstarší rysy promítá do dob předhistorických. Usuzuje, že rysy, které v historických dobách čím dále tím více mizejí, byly jistě v nejstarších dobách ještě hojnější a význačnější, a naopak rysy, jež se v dobách historických vyvíjejí, dříve buď byly nevyvinuty nebo vůbec nebyly. A tu dovozuje Jespersen, že

a) vývoj jazykový směřuje k zjednodušování tvoření zvuků,

a') slova jsou čím dále tím kratší, na př. staroangl. *hláford* > mod. *lord*; lat. *oculum* > franc. *œil*,

β) Gramatika se zjednodušuje tím, že se místo nepravidelných forem zavádějí formy pravidelnější a jednodušší, t. j. místo komplikovaných útvarů, které v jedné formě vyjadřují několik modifikací, zejména vztahů větných, máme jiné výrazy, kde elementy označující větné vztahy (t. j. formální elementy) jsou celkem samostatnější a tak celá forma není tak komplikovaná; na př. latina vyjadřuje formou *cantavisset* 6 větných vztahů, stejně i v *amavit*, proti tomu frančina vyjádří to *il-a-aimé*, kde jde podle Jespersena o tři slova proti jednomu slovu latinskému. Rovněž tak se odstraňují i nepravidelnosti v tvoření forem (*fero* : *tuli*, *δραω* : *δραομαι*, *bonus* : *melior*).

γ) Čím pokročilejší jest jazyk, tím více má abstraktních ideí. Naproti tomu pro konkrétní představy má primitivní člověk veliké množství výrazů, tak na př. Tasmanci mají zvláštní

⁴⁾ Že jazyk doposud vytváří nové útvary, tomu nasvědčuje slovník (zejména v dialektech), kde mnohé útvary nelze vysvětliti ani ze staršího stadia jazykového ani jako slova vypůjčená (viz Paul, Prinz.⁵, str. 175).

výrazy pro různé druhy gumovníku, ale nemají výrazu pro *strom*. Zulu nemají názvu pro *krávu*, ale za to označují zvláštními slovy *bílou krávu*, *zrzavou krávu* atd. *Čerokí* užívá různých výrazů pro *mytí* podle toho, jde-li o mytí sebe, mytí hlavy, mytí dítěte atd. V jiných jazycích se opět užívá různých číslovek podle toho, jaké předměty či osoby se počítají. — Z toho tedy usuzuje Jespersen, že primitivní řeč byla bohatá zvuky těžko vyslovitelnými, jako mlaskavky a pod. (srv. ib. 419). I původní formy byly mnohoslabičné a vyjadřovaly v jedné formě současně několik vztahů. Slovník byl bohatý konkrétními výrazy, v nichž vyjadřoval velké nuance, ale byl chud na abstraktnější výrazy.

Tento úsudek, třebaže obsahuje mnoho důležitých postřehů, jest přece jen jednostranný. Pokud se týče lehčí neb těžší artikulace, jest to pojem relativní; na př. se slovanského stanoviska jest anglické *th* [þ, ð] velmi těžká hláska, a přece to Angličanovi není těžká artikulace. Podle Jespersena by angličina stála na vysokém stadiu vývoje a přece (se stanoviska slovanského) „má nesnadné hlásky.“ Pokud jde o jednoslabičnost slov, angličina má jistě mnoho slov jednoslabičných, ale má jistě i mnoho slov víceslabičných, povstalých novou derivací. Toto platí zejména o francíně. Pokud se týče vyjadřování několika funkcí jediným slovem (synthetická forma), ocitáme se tu u otázky, co jest slovo a zda forma jako *il a aimé* jest jedno slovo či slova tři. O tom budeme mluvit záhy, prozatím jen podotkneme, že nejsprávnější řešení je zde to, že budeme rozeznávat nikoli slova, nýbrž útvary složené z elementů významových (sémantických, morfémů) a elementů formálních (morfologických, morfémů). Pak můžeme říci, že v *il a aimé* jsou dva morfologické elementy (*il a*), respektive tři, počítáme-li sufix participia *-é* (t. j. *ille habet amatum*), a latina má tři (t. j. *amā-v-i-t*). Tedy jediný rozdíl by byl v tom, že ve francíně jsou ty elementy volnější a v latině pevnější. Pak je třeba mít na zřeteli, že z 'víceslovných' forem vznikají mnohdy formy jednoslovné, na př. *ego ire habeo* > fr. *j(e) irai* a tedy možno se domnívat, že tomu tak mohlo být i v době předhistorické. Pokud jde o odstraňování morfologických nepravidelností, je toto pozorování správné, ale jest otázka, nevznikají-li jiné nepravidelnosti. Zbývá tedy jen otázka slovníku. Tu je nejsprávnější názor Vendryesův, jenž ukazuje, že se řeči divochů od t. zv. civilisovaných jazyků liší více ideami, jež vyjadřují, než formou vyjádření (srv. i Delacroix, Lang. 112 násl.). Ostatně konkrétnost výrazu shledáváme i v civilisovaných jazycích. Užívají-li na př. Abiponci výrazu *keře* o *prstech* (u nohy) ve významu *čtyři*, není to tak vzdáleno od našich výrazů *loket* *sukna*, *stopa* *země*, a podobně je tomu i při pádových formách a formách modálních (viz Sütterlin, Wesen der spr. Geb. 175 násl.). Ovšem není pochyby, že náš slovník je pro náš obor myšlení vhodnější, ale stejně je jisto, že primitivní slovník vyhovoval tehdejšímu duševnímu obzoru obdobným způsobem.

Třebaže tedy Jespersenovo pozorování je v posledním bodě naprosto správné, týká se v první řadě tehdejšího obzoru duševního.

V řeči jest potud vývoj, pokud je vývoj v myšlení a to se jeví ve změnách a v zdokonalování významu slov a nikoli ve stavbě vět (viz Sütterlin l. c. 154), a právě tak v morfologické podobě řeči, pokud morfologická podoba neoznačuje příliš speciální momenty, takže by tu nezbývalo výrazů pro abstraktnější představy. Řeč se mění, ale přese všechny Jespersenovy protesty to je spíše ve spirále než přímočaře, a tak je stále sporné, zda původní řeč byla formami bohatá či chudá (viz Sütterlin l. c. 102). Jsou tu ostatně momenty, jež se nás zdají opravňovati k domněnce, že původně byly syntaktické vztahy vyjadřovány jednodušeji, bez vnějších znaků (viz Sütterlin o. c. 99; Sapir, Language str. 120). Máme tu analogii mnoha jazyků a třebaž jednoduchost je následek zjednodušení složitějšího systému, nemůžeme přece tvrditi, že by jednoduchost nemohla aspoň do jisté míry ohrážeti původní stadium. Teprve nyní si můžeme všimnouti *dětské řeči*, protože by snad některé momenty mohly býti dobrým vodítkem k dalším úvahám.

Dítě jest účastno řeči tehdy, když má již vládu nad svým tělem a počíná mít účast na svém okolí a stává se tedy do jisté míry již součástíkou společnosti. Jak jsme svrchu podotkli, stěžejní předpoklad řeči jest rozuměti, i musí dítě porozuměti skupinám hlásek, jež slyší, t. j. musí spojití určité zkušenosti se zvukovými představami. Toto stadium předchází dětskou řeč. Dítě si nejprve hraje na řeč, žvatlá: představuje si, že mluví, dříve než dovede mluvit, upíná svou pozornost k záměru a pokusu a neuskutečněný záměr jest mu již činem (Delacroix, Lang. 268). Řeč afektivní musí poněmhu ustoupiti rozkládání představ a generalisování. Dítě se tedy počíná vyjadřovati ve zmatečných a přibližných obrysech, jež pak postupně opravuje a precizuje. [Piaget se domnívá, že stadium logičnosti nastává u dítěte až kolem sedmého roku; až do té doby jest ve stadiu prelogickém.] Dítě jest zaujato samo sebou, zkušenost účinkuje pozvolna a pak teprve nastává jeho myšlenkový rozvoj. Onen egocentrický stav jest analogický primitivní mentalitě, jak ji líčí Lévy-Bruhl; aby se dítě mohlo dopracovati jakýchsi objektivních představ, musí snad potlačovat afekty (srv. Delacroix l. c. 265).

Ranní doba dětství je důležitá pro nashromáždění jazykového materiálu a tak shledáváme, že na dítě působily ony jazykové živly, jež mohlo poznati v nejčasnější době svého vnímání. Tak na př. se poukazuje (srv. Delacroix l. c.) na to, že pětileté dítě, žijící od svého půldruhého roku v Berlíně, projevovalo zvláštnosti dialektu slezského, ač se ze Slezska odstěhovalo ve věku osmnácti měsíců a od těch dob nemělo příležitosti slyšeti slezské dialekty.

V dětské řeči se mnohdy vyskytují zvuky cizí fonetickému systému dotyčného jazyka; tak se na př. u německých dětí vy-

skytují slovanské spiranty a románské nosové samohlásky. Grammont se dále domnívá, že děti se zálibou vyslovují především ty zvuky, jež vzbuzují současně s počítky sluchovými i počítky činnosti orgánů (t. j. taktilomotorické sensace). Toto pozorování nás tedy opravňuje k domněnce, že fonetický systém primitivní řeči byl po mnohém ohledu rozdílný a možná hlásky nebyly artikulovány tak přesně, ale nevyplývá z toho, že musilo jíti o nějaký obtížný systém zvuků; byl to spíše neurčitý systém. Možná že tu byly i některé hlásky jako mlaskavky, ale mnohé hlásky toho druhu se mohly vyvinouti až později v jednotlivých jazycích (ostatně srovnej předchozí).

Pokud se týče formy dětské řeči, jest důležitě konstatovati, že děti mluví formami, jež se nám zdají izolovanými slovy, ač mají povahu vět (třebaže nemají její struktury): Dítě pronáší slova, jež mají větnou platnost a vyjadřují přání dítěte, jeho rozkazy, potřeby nebo sdělení. Dojem izolovaného slova vzniká teprve srovnáním s řečí dospělých (Delacroix l. c. 279). Tato 'slova' mají mnohdy širší význam, neznamenají jen určitý předmět, nýbrž i vše, co s tím předmětem (podle zkušenosti dítěte) souvisí. Dítě může spočátku užití substantiva jako slovesa a není dobře mluvit v takovém stadiu o slovese, ale také není možno mluvit o substantivu ve dnešním slova smyslu (Delacroix l. c. 222). Dětská řeč se tedy nedá gramaticky specifikovat a podobně by se asi nedala ani řeč původní. [Když pak dítě počne formálně lišiti jednotlivé druhy slov, je to nejprve spíše reprodukce slyšených formulí.]

Řekli jsme, že výrazy, jichž dítě nejprve užívá, vypadají se stanoviska řeči dospělých jako izolovaná slova, že však jejich význam jest větný. Bylo by těžko říci, že to jsou neúplné věty, protože pokud dítě netvoří 'úplnou větu', nemůže ani tvořiti větu neúplnou (srv. Schuchardt, *Sitzungsberichte der Berl. Ak.* 1919, str. 868). Běží tu o t. zv. jednočlenné věty (jimiž se budeme co nejdříve podrobně zabývat, viz níže) a původní řeč patrně asi byla složena z takových vět; později nastoupí stadium významových slov (t. j. semantémy) bez označení vztahů (bez morfémů) [srv. Delacroix 258]. Protože jest třeba vycházeti z jednočlenných vět, míní Schuchardt (l. c. p. 869), že jest nemožno, aby původní názvy byly názvy předmětů a bytostí, nýbrž že tu spíše běží o symboly dějů; přihlížíme-li však k dětské řeči, zdá se nám tento názor upřílišený, i myslíme, že v původní řeči určitá skupina hlásková značila jak předmět tak i děj proň charakteristický a vice versa.

Jednočlenné věty, jako na př. dětské *mama* (= to je matka, matka přichází atd.), vyskytují se ostatně i v mluvě dospělých, jako na př. *slunce* (= slunce vychází), *sníh* (= padá sníh, venku napadlo sněhu). Když pak mluví dítě již v několikačlenných větách, tu běží vlastně o novou formu vyjadřování, ale psychologicky to není nic nového, protože dříve vyjadřovalo dítě jednoduchým

výrazem totéž. Jest na snadě, že několikačlenné věty mají svůj původ ve spojování jednoduchých predikací (jednočlenných vět) a to asi byl další stupeň vývoje primitivní řeči, na př. *tam! oheň!* > *tam (je) oheň* (= to tam je oheň, hoří tam; viz též Schuchardt l. c.). Toto spojování vidíme i ve větech jako *kolik hlav tolik smyslů*, kde pauza dělí oba členy ještě dnes. Řeč totiž řadí jeden výraz za druhým, jak ostatně nemůže ani jinak být, neboť při řeči musí jednotlivé skupiny hláskové časově následovati: pak některé výrazy přijdou s jinými do užšího styku. Mnohdy souvislost členů jest pouze ideová a jest patrná ze souvislosti nebo ze situace, na př. dětské *táta klobouk* znamená podle okolností: 'to je otcův klobouk' nebo 'otec má klobouk', 'otec si nasadil klobouk' (srv. též Gabelentz, *Sprachwissenschaft*² str. 367 násl.).

Z těchto úvah vyplývá, že se řeč vytvářela v jednočlenné věty z beztvarych prvků; jak tyto útvary nabývaly historických forem, z dětské řeči usouditi nemůžeme. Bylo by ovšem možno mysliti, že na př. *bílý králík* by se byl vyjadřoval hláskovým komplexem **patilu* a *bílá liška* **meko*, pak že se pod vlivem **meko* utvářilo **patilu* v **matilu* a konečně pak by se obě představy dále analysovaly a to by se vyjádřilo i v jazykovém rozložení v **me-ko* a **me-tilu*, takže by pak **me* znamenalo 'bílý', **tilu* = 'králík' a **ko* = 'liška' (srv. Bloomfield, *Introduction*, str. 59—60). Takový vývoj není jistě nemožný a jsou proň skutečné doklady, na př. z angl. *thirteen, fourteen, fifteen* bylo abstrahováno (*the*) *teens* „leta mezi dvanáctým a dvacátým rokem“. Ale jsou naopak i doklady pro vznik slov z komposit, t. j. skládáním dvou významových skupin hláskových, na př. (*ego ire habeo* > (*je*) *irai*, a tedy není možno vycházeti z jediného principu a myslím, že vysvětlovati řeč z jediného principu (jako to činí na př. Jespersen) jest jednostranné, neboť skutečný vývoj byl asi daleko složitější. Své stanovisko bychom definovali asi takto: Řeč vznikala z jednočlenných predikací, kde hláskové komplexy (slova) byly formálně beztvare; možná, že se záhy počala tvořiti forma a jistě mnohdy vznikaly dlouhé útvary, bylo i mnoho nepravidelných forem. Ale mnoho z toho jistě jest poměrně až pozdější; ještě později se opět slova krátila a formy zjednodušovaly, ale vedle toho vznikaly jistě zas komplikace (na př. v syntaxi a pod.).

Mluví si jistě všiml více konkrétních jednotlivostí a slovník, bohatý jednotlivostmi a konkrétními výrazy, ale chudý na pojmy abstraktnější, odpovídal tehdejší myšlenkové úrovni. Vývojem se vymýtily názvy speciální a tvořily neb adaptovaly výrazy pro pojmy abstraktnější a všeobecnější. Ale při tom se mohly zaváděti i nové konkrétní názvy, jež vyjadřovaly nové kulturní předměty a pod., jak to shledáváme i dnes ve velmi kulturních jazycích, kde na př. proti našemu *knoflík* má Angličan *button* (knoflík, jenž se přišívá nebo knoflík na klaviatuře

a pod.), *links* (knoflík do manšet na řetízku aneb jinak spojený) a konečně *stud* (knoflík do límce, do košile nebo na př. knoflík na jílci).

Konečně si nutno uvědomiti ještě jedno: útvar řeči jest výsledek potřeb výrazových, ale nevystihuje nikdy úplně; jest jako kresba, jež více naznačuje než vystihuje, a člověk říká jen to, co dovede, ale ne vše, co vnímá, a tak tomu asi bylo i při prvopočátcích řeči.

Psaní a čtení jest vlastně sekundární řeč. Zde člověk překládá řeč zvukovou ve zřetelná znamení a naopak. Tu jest především nutná asociace znaků zřetelných, zvuku a významu. To se musí dít automaticky; než se tyto asociace zautomatizují (když se člověk učí čísti), tu čtoucí sice artikuluje zvuky, ale nerozumí; k porozumění čteného se dojde teprve cvikem. Moderní člověk nejen že nečte hlasitě, naopak mnohdy mohou zvukové obrazy ustoupit zcela do podvědomí.

HLÁSKY ŘEČI.

Zvuková znamení, jichž řeč používá, skládají se z hlásek, hlásky jsou tvořeny mluvidly. Tvoření hlásek v mluvidlech se nazývá artikulování. Klasifikací a analýs hlásek se zabývá fonetika. Nejexaktnějších metod užívá experimentální škola Roussetova. Pro označování hlásek (transkripce) jest nejlépe užívati systému přijatého asociací *le Maître phonétique*; pokud budeme užívati této transkripce, budeme ji označovati antiquou v hranatých závorkách.

Nemáme místa, abychom podrobně vyložili celý systém fonetický; omezíme se tu jen na nejnütnější minimum.

Mluvidla jsou: α) bránice, plíce a průdušnice, β) hlasivky, γ) dutina ústní a dutina nosní a konečně rty. Orgány zmíněné sub β) a γ) jsou mluvidla v užším slova smyslu. Hlásky řeči vznikají tím, že vzduch vdechovaný i vydechovaný plicemi prochází průduškami, hlasivkami a odtud do úst a dutiny nosní. Na této cestě proud vzduchový musí překonávati překážky vznikající tím, že mluvidla v užším slova smyslu buď zúžují nebo dokonce na okamžik zastavují proud vzduchu.

Jsou-li hlasivkové svaly napjaty a sblíženy, rozechvějí se proudem vzduchovým tak, že vznikne *hlas*; jsou-li hlasivky povoleny a od sebe vzdáleny, nemůže *hlas* vzniknouti. Proto třeba rozdělovati hlásky na *znělé* a *neznělé*. Ten rozdíl můžeme pozorovati na př. při (znělém) *g, d, b, z, v* proti neznělému *k, t, p, s, f*.

Spustí-li se měkké patro, takže dutina nosní jest otevřena proudem vzduchovým, vznikají nosovky, na př. *m, n*. Podobně jsou i nosové samohlásky, jež budeme označovati znamením \sim nad písmenou, na př. [\tilde{a}] v *quand* [$k\tilde{a}$] nebo [\tilde{e}]: *jardin* [$zard\tilde{e}$].

Dutina ústní (inklusivě jazyk, rty a čelisti) jest při artikulaci nejdůležitější:

α) Když se ponechá volný průchod vzduchu, nevzniká nová hláska, ale hlas může nabýti různého zabarvení podle toho, jak se utváří dutinu ústní, a vznikají samohlásky *a, e, i, o, u* atd.

β) Sevře-li se dutina ústní, tu buď vznikne závěr nebo aspoň zúžení proudů zvukového (znělého či neznělého) a vznikají souhlásky. I rozeznáváme souhlásky: 1. otevřené (nebo spiranty), při nichž proud vzduchový nepřetržitě prochází, ale zúží se; jsou to na př. *h, ch* [x]; *j*; *z, s*; \tilde{z} [\tilde{z}]; \tilde{s} [\tilde{s}]; *f, v*, a 2. závěrové hlásky, jež vznikají tím, že se mluvidla někde na okamžik uzavrou (plosivní, explosivní, oklusivní), na př. *g, k*; d' [t], t' [c]; *d, t*;

b, p; nasální hlásky, při nichž při nastrojení závěru v dutině ústní nebo na rtech projde proud vzduchový dutinou nosní, na př. *n* ve slově *tenký* [tenki:]; *ň* [ɲ], *n*, na př. *pán, ten, všechno*; *m*; 3. při hláskách *l*-ových jest uprostřed závěr, ale po stranách prochází proud volně (laterální hlásky), na př. *l, l̥* [l̥] v ruském *palka*, a *l* [λ] v jihofrancouzském a švýcarském *oeil* [œl], *vieillard* [vjɛla:r]; 4. konečně jsou to hlásky vibrační, vznikající kmitáním ohebných částí dutiny ústní (špičky jazyka nebo čípku: *r* [r] v českém *ruka, starý*, [R] čípkové.

Tyto čtyři skupiny lze dále dělit podle toho, na kterém místě dutiny ústní vzniká závěr, zúžení, vibrace nebo laterální artikulace.

Pouhým zavřením hlasivek vzniká ° (*ráz*) v našem *ejhle* [ˈɛhɫɛ], něm. der Adler [dər ˈa:dlɐr], stažením bronchií (průdušek) vznikají bronchiální spiranty neznělé [H] a znělé [Q]; obě tyto hlásky existují v arabštině. Laryngální spiranty, t. j. otevřené hlásky hrtanové vznikají tím, že proud vzduchový prochází průlinou na konci hrdla; jest to na př. nehlásné [h] v něm. *Hand*, č. hlasné [ɦ] v *hezký*.

Hlásky čípkové vznikají zastavením čípku: závěrové neznělé *g* a znělé [G] nalézá se na př. v arabštině. Čípkové vibrační znělé [R] shledáváme mnohdy v češtině při vadné výslovnosti *r* a podobně i [Ř], znělému [R] odpovídá neznělé [Я]. Otevřené hlásky čípkové jsou hlasné *ʁ* a neznělé *ʁ̥*, jak se shledávají v alemanské výslovnosti *Bach* [baʁ] a dánském *ro* [ʁo:], *tro* [tʁo:].

Při hláskách *zadopatrových* nastává závěr neb zúžení mezi kořenem jazyka a zadním patrem i vznikají: 1. Závěrové hlásky *k* (č. *kůra*), *g* (č. *galerie*); 2. nosové *ŋ* (v čes. *tenký*, něm. *singen*)⁵⁾; 3. *zadopatrové l* (v ruském *palka*); 4. otevřené hlásky: znělé [g], severoněm. *g* v *Bogen* [bo:gen], české *ch* v *abych byl* [abɪg bil] vedle [abɪhbɪl], *nech ho* [negho], neznělé [x], č. *ch* v *chápnový, tich, chmel*, č. *h* na konci slov nebo v sousedství neznělé hlásky: *pluh, sních, nehty*, také ve *sháněti* (vedle [zhasiti] atd.).

Hlásky předopatrové vznikají zastavením jazyka proti tvrdému patru. Jsou to: 1. závěrové [c, t], (č. *t, d'*); 2. nosové [p], české *ň*; 3. laterální *λ* jako ve franc. *vieillard* [vjɛla:r], 4. otevřené: *j* (znělé) jako české *j* a neznělé [ç] jako v něm. *ich* [iç].

Hlásky dásňové a zubní vznikají zastavením jazyka proti dásním nebo zubům: 1. závěrové *t* (neznělé), (znělé) *d* jako v češtině; 2. nosové *n* jako v češtině; 3. laterální *l* jako v češtině (*lano, chvála*) [neznělé l̥ ve welském *clo-* [klo]; zvláštní je welské *ll* [l̥]]; 4. vibrační *r* jako v češtině (*ryba*), [neznělé *r* [r̥] ve welském *tro*] a *ř*, české *ř* v *řada* atd., neznělé *ř̥* [r̥̥] v českém koncovém *ř*, na př. *zář* a *ř* před a po neznělých

⁵⁾ Nehlasné [ŋ] ve welském *ei nhad*.

hláskách, na př. *věřte, chřádnouti*; 5. otevřené *a*) neznělé *s*, znělé *z* (v češtině se okraje jazyka dotýkají hořejších stoliček), β) dásňové [ʃ], č. *š*, znělé [ʒ], č. *ž*, franc. *j* (*jour*) tvořené proti alveolám, γ) mezi zuby se tvoří neznělé [θ] a znělé [ð], jako angl. *thin* (ein), *then* [ðen], ale jsou i jiné obměny: španělské [θ] se blíží *s*, δ) [ɾ] jest znělá hláska, tvořená jako [r], ale bez vibrací, zúžením proudu dechového, na př. v severoangl. *tired*.

Hlásky retné (labiály) se tvoří zastavením rtů (bilabiály) anebo zastavením rtu proti zubům (labiodentály): 1. závěrové-bilabiální *p*, znělé *b* jako v češtině; 2. nosové *m* jako v češtině (neznělé *m* ve welském *ei mham*); 3. otevřené: *a*) labiodentální neznělé *f*, znělé *v* jako v češtině, β) bilabiální znělé [v] se vyskytá ve španělštině, na př. *saber*, k tomu je neznělé [F], srv. něm. jedna varianta ve *Qual* [kFa:l], γ) znělé *w* [w] je současně tvořeno mezi rty a vzadu v ústech, na př. angl. *w* ve *witch* [wɪtʃ]; [ɱ] je táž hláska, ale neznělá, δ) [ɥ] se tvoří sblížením rtů a zvednutím přední části jazyka jako ve franc. *huile* [ɥil].

Při hláskách závěrových jest mnohem více variant než pouhé závěrové neznělé (tenues) *k, t, p* a závěrové znělé (mediae) *g, d, b*. Jsou především aspirované *tenues*, kdy po závěru vzniká silný proud vzduchový; tyto hlásky jsou zejména charakteristické pro dánštinu. Slabší jest aspirace u severoněmeckých a angl. tenuí (*k, t, p*), na př. něm. *passen* [pasɐ], *Tal* [ta:l], *Kuh* [ku:], [vyslov *pʰasn, thal, kʰu*], angl. *pen, ten, coal*, proti neaspirovanému něm. *Stoss*, č. *ty* atd. Mediae *g, d, b* mohou býti částečně nebo vůbec nehlásné. Neznělé [g̊], [d̊], [b̊] jest charakteristické pro dánštinu a vyskytuje se často v němčině, na př. *Ansbach* [ansbax], *das Bad*, [das bət], *ich gehe* [iç ɡe:ə]. V angličtině se vyskytují tyto hlásky před neznělými, na př. *lobster* [...b̊..], *midst* [mɪd̊st] atd. Při polohlasných mediích hlasivky buď počnou tvořiti hlas až během závěru jako v něm. *bitte* [bitə], *dann* [da:n], *geh* [ge:], angl. *but* [bət], *do* [du:], *go* [gou], anebo se hlas tvoří na začátku závěru, ale přestane před jeho koncem, jako v angl. *ebb* [b], *had* [hæd], *egg* [g].⁶⁾

Samohlásky jsou modifikace znění hlasového způsobeného resonancí v ústech otevřených anebo polootevřených. Podle toho, do jaké míry se ústa otevrou, rozeznáváme samohlásky zavřené, na př. *u, i*, polootevřené, na př. *o, e*, otevřené, na př. *a*. Podle toho, která část jazyka se zvedne, rozeznáváme předojazyčné (přední část jazyka se zvedá proti přednímu patru), na př. *e, i*; středo-jazyčné, na př. [ə] v něm. *gesehen, alle*, angl.

⁶⁾ Viz O. Jespersen, *Elementarbuch der Phonetik* str. 85—89. Srv. též Sievers, *Phon.* str. 197; Sweet, *Handbook of Phonetics* § 125 a dále též str. 99.

idea [aidiə], *beggar* [bɛgə], *to get* [tə ...], *the day* [ðə dei], [ä] v severowelském [ädu] *ydyw* i v anglickém *sir* zní podobně, ale ne tak hluboko; zadojazyčné: *u*, *o*. *a*-ové hlásky jest nejlépe počítati mezi zadojazyčné (viz též Jespersen, *Elementarbuch* str. 125/7); jsou tu tři, resp. čtyři hlavní typy, totiž: nejpředněji se tvoří [a] jako ve franc. *patte*, *part*; nejzadněji [a] jako české *a* nebo *a* ve franc. *pas* [a]; (někteří uznávají nejčistší vokál *a*-ový [A] tvořený mezi [a] a [ɑ], angl. *father* [fɑ:ðə], něm. *Mann*, viz Jespersen l. c.) a konečně temné [ɐ] v něm. *Balkan*.

Hláská Δ jest zadopatrový vokál a stojí nejbliže *a*-ovým hláskám, ale otevření úst je střední, rty tvoří podélný otvor.

Podle otevření rtů rozeznáváme samohlásky: 1. zaokrouhlené, t. j. samohlásky, při nichž je otvor rtů okrouhlý, totiž hlásky *u*-ové a *o*-ové, a dále zaokrouhlené hlásky tvořené jinak jako *i*, na př. [y] v něm. *kühn* [ky:n], fran. *pur* [py:r], a zaokrouhlené hlásky s artikulací *e*-ovou, na př. *ø*, t. j. *e* vyslovené se zaokrouhlenými rty ve franc. *peu* [pø], *veau* [vø]. 2. hlásky *i*-ové, *e*-ové a Δ, tvořené za podélného otvoru rtů. [u] je hláská zadojazyčná, tedy tvořená jako *u*, ale nezaokrouhlená, t. j. rty mají posici jako při *i*. 3. hlásky *a*-ové jsou tvořeny s rozvěřenými rty.

Jako *a*-ové hlásky mají několik variací, tak je mají i ostatní hlásky, ale rozdíl spočívají hlavně v tom, běží-li o otevřenější či zavřenější hlásku, to jest na př. rozdíl mezi franc. *è* : *é*; zavřenější *é* [e] je na př. ve fr. *été* [ete], něm. dlouhé *e* v *gehn* [ge:n]; proti tomu jest [ɛ] otevřenější, na př. *père* [pɛ:r], angl. *fare*, *fair* [fɛ:ə], *their*, *there* [ðɛ:ə], něm. *ähnlich* [ɛ:nliç], *er* [ɛ:r]. Obdobný jest poměr mezi [ø] t. j. zaokrouhleným [e] a mezi [œ] t. j. zaokrouhleným [ɛ], na př. franc. *peu* [pø], ale *peur* [pœ:r], *seul* [sœl] a také mezi zavřenějším [o] a otevřenějším [ɔ], franc. *rose* [ro:z], něm. *Rose* [ro:zə] a franc. *fort* [fɔ:r], *loge* [lo:z] atd.

Dále jest rozdíl mezi úzkými a širokými vokály, jenž spočívá v tom, že při výslovnosti úzkého vokálu mluvidla jsou napiata, kdežto při širokých jsou svaly ochablé. Tím vznikají dvojice [i] : [ɪ] široké; něm. *sie* [zi:], fr. *dire* [di:r], *fini* [fini] proti severoněm. *bitte* [bitə], v praxi se však obyčejně transkribuje [i].

[y]: široké [ɣ], něm. *kühn*, franc. *pur* [py:r] proti něm. *Hütte* [hytə]; v praxi se obyčejně transkribuje [y].

[e]: široké [è], něm. *gehn* [ge:n] proti *Bett* [bèt], angl. *let* [lèt], franc. *maison* [mèzø]; v praxi se obyčejně transkribuje [e].

[ɛ]: široké [æ], něm. *ähnlich* [ɛ:nliç] proti anglickému *had* [hæd], *man* [mæn].

[u]: široké [ʊ], něm. *gut* [gu:t], franc. *tour* [tu:r] proti severoněm. *Mutter* [ʊ], angl. *put* [ʊ], ale v praxi se i zde obyčejně transkribuje [u].

[o]: široké [ò], něm. *so* [zo:], *Rose*, franc. *rose* proti něm. *Gott*, *Sonne* [zònə], ale v praxi se obyčejně transkribuje jen [o].

[ɔ]: široké [ð], angl. *law* [lɔ:] proti angl. *got* [gòt], v praxi se obyčejně transkribuje [ɔ], tedy [gòt].

Sweet uvádí podobné rozdíly i pro hlásky středojazyčné, ostatně uvádí se též středojazyčné *u* t. j. [ü] a *o* [ö]. Ale ani tím nejsou všechny variace hlásek vyčerpány a je často nutno tento systém doplňovati. Hlásek je vlastně nekonečné množství, ale každý jazyk si vybere jen určitý počet, jak to jest ekonomičtější pro vývoj jazykový. Ostatně je nutno mít na paměti, že ani týž mluvčí neartikuluje vždy touž hlásku stejně a tedy tím méně lidé žijící v témž místě, ale jest určitá hranice variací, jež se nepřekročuje.

Podle kvantity jsou samohlásky buď dlouhé (značeny v transkripci :), polodlouhé anebo krátké. Jest si všimnouti, že ve fonetických systémech jednotlivých jazyků se krátká hlásková může kvalitativně lišit od dlouhé, na př. něm. *Bett* proti *See*, t. j. [è] proti [e:], *Mutter* [ʊ] proti *gut* [u:] atd.

Také při souhláskách možno mluvit o trvání, tak na př. v angličtině souhláskách mezi vokály — na př. *beggar* [begə] — je daleko kratší než na konci u *beg*, *fit*.

Kombinace hlásek. Dvojhlásky vznikají spojením dvou samohlásek v jednu slabiku, na př. č. *tajný* [ai], *háj* [a:i], *ouřad*, *dej*, *boj*, *můj* (= v obecné mluvě [uň], v spisovné [u:j]), něm. *heiß* [haisə] nebo [ai], *auf* [ʰaũf], *Häuser* [ðə, ø, œ], angl. *I* [aɪ], [əɪ], *boy* [boɪ], *how* [hau], (obyčejně transkribováno [au], ale srv. Jespersen l. c. 158/9) atd.

Třeba si všimnouti, že se některé samohlásky v určitém jazyce mohou vyskytovat jen ve spojení dvojhláskovém.

Kombinace konsonantů: Zejména důležité jsou složené čili splynuliny, pro češtinu *č* [tʃ]: *čas*, *čin*, *oráč*, podobně i *osvědčiti* (dč = [tʃ]), *radši* (v běžné výslovnosti), *dž* [dʒ] ve spis. *džbán*, angl. *George*. c [tʒ]: *cár*, *celý*, *otcovský* (tc = [tʒ]), *lidský* (ds = [tʒ]), v obecné výslovnosti: *pojd' sem* (= pocem), *předzpěv* (= přecpěv) atd.; [dʒ] v *leckdy*, v obecné výslovnosti slov *podzim*, *koncert* atd.

Při kombinaci hlásek platí pravidlo, že se pohyby artikulární společné oběma hláskám provádějí pokud možná jednou (t. zv. zákon Wintelerův). Přecházejí-li naopak mluvidla z jedné polohy do druhé, vznikají přechodné hlásky, tedy na př. *aja* > *aija*.

V řeči při článkování řady hlásek vznikají pausy, protože mluvčí musí vydechnouti a vdechnouti; tím vznikají takty. Takty se opět rozpadávají na slabiky. Každá slabika obsahuje samohlásku anebo slabikotvorné (samohláskové) *r*, *l*, *m*, *n*, česky [v]k] *vlk*, [vr̩ba], něm. [ne:m̩n] *nehmen*.

Takt není identický se slovem, protože slovo jest jednotka morfoloická (tvaroslovná) a nikoli hlásková (fonetická). Tak se stává, že několik slov splyne v jednom taktu a v některých jazycích slovo může býti rozděleno do dvou taktů. Na př. něm. *Man*

entsetzt ihn || seines Amtes ||-; eine Träne quoll || unter seinen Wimpern hervor. ||

Přízvuk. Při výslovnosti slabik jest rozdíl v síle hlasu a síle artikulace celé slabiky. Rozeznáváme přízvuk slovní, jímž se některá slabika ve slově stane nejmocnější, a větný, jímž se přízvuková slabika některého slova stane mocnější než slabiky ostatních slov téže skupiny. Co do stupně přízvukové síly slovní mohou býti tři druhy slabik: silné (s hlavním přízvukem), slabiky střední (s přízvukem vedlejším) a slabiky nepřívukové.

Tón. Tónem rozumíme hudební výšku hlasu, ale musíme ji rozlišovat od vlastního přízvuku. Přízvuk se často kombinuje s tónem, ale z toho neplyne, že by slabika vyššího tónu nutně byla přízvuková, ačkoli přízvuková slabika mívá často vyšší tón. Tón se může buď nésti stejnoměrně (-) nebo může stoupat (/) či klesat (\). Tón jest charakteristický jak pro jednotlivá slova tak i pro věty, jak vidíme u vět tázacích.

Poměr fonetiky k psychologii. Bylo již naznačeno, že základní podmínkou vývoje řeči jest asociace počitků sluchových a počitků svalových, vznikajících činností mluvidel. Významová důležitost fonologických (hláskových) variací vyplývá z okolností, že na př. změna hlásková má platnost buď tvaroslovnou nebo významovou, tak něm. *Vater* : plur. *Väter*, *beißen* : *beitzen*, *nehmen* : *nam*.

Stejně je tomu i s přízvukem a tónem, srv. *Pravda!* proti *Pravda?*; v čínštině je tón důležitý činitel významový, neboť slova hláskově identická, ale lišící se tónem, mají naprosto různý význam a jsou to vůbec různá slova.

Psychologická důležitost přízvuku je také patrná z faktu, že přízvuk větný spočívá na skupinách významově nejdůležitějších. Důležitost psychologických momentů při změnách hláskových vysvítá také z toho: nepřívuková slabika neodpadá mnohdy jen z důvodů čistě hláskových, nýbrž také proto, že přestala býti formálně důležitá. Srv. též Horn, *Sprachkörper*, zejm. str. 28, 104, 108.

Význam paus je patrný v aposiopesích a v pausách typu, jaký se vyskytuje ve výrazech jako *sliby-chyby*.

JAZYKOVÝ VÝRAZ

po své morfologické a významové stránce.

Při každém jazykovém výrazu musíme rozeznávatí stránku

a) čistě hláskovou,

β) čistě formální,

γ) významovou.

Hlásková stránka jest předmětem hláskosloví. Jeho úlohou jest zpracovávatí fysickou stránku řeči a zabývatí se změnami hlásek, jimiž se jazykový obsah vyjadřuje.

Formální stránkou se zabývá morfologie, jež nás poučuje, jak se hláskový materiál utváří, aby se jím vyjádřil obsah, t. j. význam.

Významovou stránkou se zabývá slovník a pak nauka o užívání forem. Obyčejně se tato nauka nazývá syntaxí čili skladbou, ale skladba úplně nevyčerpává významovou stránku, neboť sem patří i nauka o třídách odvození a pod. Nejlépe jest skutečně přidržeti se výrazu sémantika nebo semologie, ovšem v tomto smyslu a ne v omezeném smyslu francouzské '*sémantique*'.

Prakticky nelze však vždy tyto tři nauky od sebe rozlišovati, aniž bychom se opakovali, a to zejména chceme-li vysvětliti historický vývoj jazykových útvarů. Tak na př. změna starosl. *petь* > č. *pět* patří jistě do hláskosloví, ale současně i do tvarosloví, protože střídání *pět*, *pátý*, *padesát* jsou částí formálního výrazu; naproti tomu *klenouti* < **klepnouti* nepatří jen do morfologie, protože souvislost se *sklep* není dnes patrná.

Ještě těsněji souvisí hláskosloví s historickou morfologií: mnohé t. zv. nepravidelné formy se staly nepravidelnými teprve procesem hláskoslovným. Tak na př. *débes* > (tu) *dois*: *debétis* > (vous) *devez*; *sápis* > (tu) *sais*: *sápitis* > (vous) *savez*; *dórmis* (tu) *dors*; *dórmitis* > (vous) *dormez*.

Také pokud jde o styk mezi morfologií a naukou o významu, nejsou hranice mezi oběma absolutní, jak je ostatně patrné z faktu, že každá forma má svůj určitý význam (srv. Noreen, str. 200). Při vývoji forem se jejich morfologická stránka řídí často stránkou významovou. Tak na př. řecké aoristy *παίδευσα* byly vytvořeny pod vlivem forem jako *ἔταξα* prostě proto, že obojí jsou aoristy a mají společný význam časový. Ostatně vznik forem z frází dostatečně prokazuje souvislost mezi významovou a formální stránkou, na př. *I shall go* * 'mám jíti' > futurum 'půjdu'. Zde vznik futurálního významu byl podmíněn oslabením

konkrétního významu frase *I shall go*, čili, jak bychom my řekli, frase se stala formulí a tato formule nabyla významu odchýleného od původní frase.

Přes to jest důležité studovati formy nezávisle od jejich významu. Se stanoviska všeobecné srovnávací gramatiky jest alespoň možno studovati prostředky, jakých se užívá; formy samé není ovšem možno tříditi bez významového dělidla, protože forem samých jest ve všech jazycích nesmírné množství. Není tedy možno se stanoviska jazykozpytného podati výčet forem, ale lze podati přehled formálních prostředků a typické případy formálního vyjádření určitých kategorií, t. j. skupin významových, jak se jeví v různých jazycích.

Význam jazykových forem jest předmětem jak slovníku tak i gramatiky. Slovník podává speciální fakta, kdežto gramatika se zabývá všeobecnými zjevy jazykovými (Sweet, C. P. 31). Do slovníka tedy patří význam basí (viz níže), t. j. kmenových slov a jejich odvozenin, t. j. význam slov, jaký mají bez ohledu na pádovou nebo osobní příponu. Do gramatiky patří význam odvozovacích prostředků (kmenosloví) a význam přípon pádových, osobních, časových anebo význam jiných prostředků, jež mají podobnou funkci jako tyto přípony. Mohli bychom říci, že slovník podává jazykový materiál a gramatika líčí systémy, jimiž jest ten materiál tříděn, t. j. nauku o kategoriích a jejich funkcích.

Gramatické kategorie jsou formální vyjádření psychologických kategorií, jež vznikají tříděním představ. Takové třídění nastává více méně u každého a vzniká asociací představ. Tak na př. dějové výrazy řadí se v kategorii času, protože děj nebo stav existuje v určité době, nebo mají společnou kategorii původce anebo nositele děje, protože se děj obyčejně představuje spolu s původcem anebo nositelem. Názvy osob a zvířat se mohou roztřídit na životné a neživotné; nebo, jde-li o kolektiva čili nic; nebo běží-li o pevná či tekutá tělesa.

Takovýchto významových skupin, t. j. psychologických kategorií, jest veliké množství, ale každý jazyk vyjadřuje jen některé z nich. Takové formálně vyjádřené kategorie nazýváme gramatickými kategoriemi. Funkce formy znamená, že určitá forma vyjadřuje určitou (psychologickou) kategorii. Význam kategorie může býti právě tak konkrétní jako význam některé base. Kategorie sexu nebo kategorie čísla jest jistě velmi konkrétní. K vyjádření jiných kategorií se berou mnohdy naprosto konkrétní frase, které se však, co výrazy kategorií, stanou abstraktnějšími. Tak na př. franc. *dira* < *dicere habet*; *il écrirait*, starofranc. *escrivroit* < *scribere habebat*, novoř. ἔα δένω < ἔλω ἴνα δένω 'chci abych vázal' > 'budu vázati'; novoř. ἔχει δέμενο 'svázal', franc. *il a dit*. Srv. dále lat. *magis dulcius* a francouzský komparativ.

Tam, kde různost formy nevyjadřuje různý význam, nelze mluvit o kategorii, právě tak, jako nelze pokládati za gramatickou kategorii tu skupinu významovou, jež nemá zvláštní formy. Tak na př. nelze mluvit o kategorii subjektu, predikátu a objektu v jazycích, jež nevyjadřují formálně tyto psychologické kategorie. Naše stanovisko k této otázce viz níže.

Vzájemné styky stránky lexikální a gramatické. Gramatika a slovník se navzájem prostupují, tak na př. nepravidelné tvary patří stejně do slovníka jako do gramatiky; do slovníka, protože jsou speciální jazyková fakta, do gramatiky, protože omezují rozsah nějakého obecného tvoření. Užívání předložek patří do slovníka, ale kde jistá předložka jest pravidelný výraz kategorie, jako na př. vyjádření agens pasivního děje transitivního, jest nutno zmíniti se o tom i v gramatice. Rovněž tak na př. angl. *to ve frasi he gave a book to me = he gave me a book.*

Po těchto úvahách můžeme přikročiti k významové stránce slova a frase.

Význam slova.^{6a)} Zdá se, že skoro každé slovo má několik významů t. j. je polysemní (srv. Noreen, str. 211). Snad by bylo přesnější říci, že týž jazykový útvar má za různých okolností různý význam. Tedy na př. *hřeben* 1. nástroj k česání vlasů, 2. hřeben kohouta, 3. hřeben helmy, 4. hřeben střechy.

Kořen: 1. Kořen stromu, 2. původ, příčina, 3. kořen slova.

Klíč: 1. Klíč zámku, 2. nástroj na otvírání šroubů (na př. francouzský klíč), 3. klíč jako návod k luštění něčeho, jako na př. šifrový klíč, klíč ke cvičebnici, 4. klíč v hudbě.

Mnohdy jde o dvě původně různá slova (homonyma): angl. *feud* 'nepřátelství': *feud* 'léno'. *Fell:* 1. zvířecí kůže s chlupy, něm. *Fell*, 2. *fell* skála, hora (něm. *Fels*), 3. *fell* zuřivý, strašný (*felon*, středolat. *fello*). Odečteme-li i tyto případy, zbývají případy, kdy původně totéž slovo nabývá různých významů. A tu si musíme uvědomit, že slovo má za každé okolnosti jiný význam; na př. věta *bratr spravuje boty* může znamenat, že bratr se vůbec zabývá spravováním bot, že je příštipkář, anebo že bratr měl poškozené boty a sám si je spravuje. Zde tedy *boty* může míti dvojí význam: *své boty* nebo *boty* vůbec.

Takovéto variace významu můžeme nazvati variace případné a mluvíme o případném nebo okasionálním významu (srv. Noreen, 212 násl.). Abstrakcí takovýchto okasionálních významů jest pak význam obecný, tedy na př. *boty* = obuv, nebo *já* = mluvčí; variace významů jako *kořen* = 1. kořen stromu, 2. počátek, příčina, jest variace obecných významů.

Od toho se musí lišiti původní význam; ovšem slovo nemusilo nikdy míti ten význam, na nějž se zdá poukazovat jeho

^{6a)} Jak se člení význam slova: 1. pojmový obsah, 2. vedlejší smysl, 3. citová hodnota nebo náladový obsah; viz Erdmann, Die Bedeutung des Wortes.

etymologie, tak na př. něm. *Setzer* není doloženo v jiném významu než 'sazeč'.

Slovo o sobě vyvolává u různých lidí po případě různý význam a případně u téhož člověka vyvolá slovní útvar za různých okolností různý význam: cyklistovi znamená klíč něco jiného než domovníkovi. Kdyby tedy domovník uslyšel pojednou slovo *klíč*, jistě bude mysliti na klíč domovní, kdežto cyklista by myslil na svůj klíč na utahování šroubů. Slyším-li slovo *pedál* a před tím jsem se zabýval hrou na piano, jistě budu myslit na pianový pedál; kdybych však před tím myslil na bicykl, jistě bych myslil na bicyklový pedál. Dominantní význam je tedy podmíněn okruhem idejí, v němž se posluchač bud' vůbec nebo v tu chvíli pohybuje. A to je totéž, co se děje se slovem ve větě, kde jeho význam vyplývá z kontextu a situace: okruh idejí je tu dán kontextem a situací.

Ovšem u mnohých slov je týž význam ve velice širokém okruhu idejí, protože se týkají denní zkušenosti a každodenního života, na př. *muž*, *chléb* atd. Ale i zde mnohdy běží jen o nejčastější význam, t. j. význam, jenž je predominantní u největšího počtu mluvčích, tedy na př. *otec*, *matka*, *bratr*, protože významy *otec lhaní*, *matka zločinnu*, *spánek jest bratr smrti*, připadnou jen za zvláštních okolností.

Při vývoji významu určitého útvaru můžeme často pozorovat, že starší stadium byl význam konkrétnější anebo menšího rozsahu. To nejlépe uvidíme na příkladech. Tak na př. nahukvanští Indiáni v Jižní Americe mají šedesát slov pro různé části těla. Eskymáci nazývají tuleně různě podle toho, jsou-li jedno- roční, dvouroční atd., ale slova pro 'tuleň' nemají. Bakairi v jižní Americe mají jména pro různé druhy papoušků, ale nemají slova pro 'papoušek'. Podobně tomu bylo asi i v kulturních jazycích (srv. *otec: matka*, *muž: žena*, atd.).

Jiný druh konkrétního nazírání shledáváme ve výrazech jako abiponské *prsty* (u nohy) *keře = čtyři*. To se ostatně neliší od moderního *loket látky*, *stopa země* (Sütterlin, W. d. spr. Geb. 175).

Byl-li slovník speciální v jednom směru, mohlo se státi, že určitý útvar měl opět širší význam v jiném směru, tak na př. bakairi vyjadřuje týmž slovem *blesk* a *hrom*, podobně: *děšť*, *bouřka*, *mrak*. To jest podobný zjev, s jakým se setkáváme v dětské řeči, kde na př. *klobouk* znamená podle okolností *má klobouk*, *nasadil si klobouk* atd.

Nesmíme si mysliti, že opačný pochod — totiž vznik konkrétních názvů z výrazů abstraktních — je nemožný. Máme i pro to doklady, na př. lat. *fructus* 'plod' od *frui* 'užívatí', *legio* je odvozeno od *legere* (viz Bréal, *Essai de sémantique* str. 138 násl.).

Proces abstraktisování při výrazech slovních není jen věc vývoje v tom směru, že by abstraktisování byl vyšší útvar, nýbrž jest to i výsledek životních poměrů sociální jednotky, v níž

mluvčí žije. Jest jistě jednodušší mluvit o různých druzích papoušků jedním slovem než mluvit o nich opisy, totiž tím způsobem, že se určuje výraz pro papouška jinými slovy. V jazyce, kde papoušek jest součástí denní zkušenosti, jest to jistě přirozené. Když však mluvčí obrátí svou pozornost k jiným věcem, pak potřebuje slovníku pro jiné výrazy; konkrétní a elaborátní terminologie pro předměty denní zkušenosti musí ustoupiti stranou a to, co se stalo předmětem stále pozornosti, dostává opět elaborátní názvosloví. Staré konkrétní nazírání drží se jen u těch výrazů, jež zůstaly stále předmětem denní zkušenosti, tak *otec: matka*, *pes: fena*, *hřelec: kobyla*, *býk: kráva*.

Pro speciální potřeby denního života jest terminologie vypracovaná právě tak v jazycích s nejabstraktnějšími výrazy jako kde jinde. Tak jsme se již zmínili na př. o rozdílu angl. *button*, *link*, *stud*. Tedy elaborátní názvosloví vzniká interesem mluvčího v jistém oboru denního života. Nyní jest otázka, co to jest abstraktisování. Tento proces je vlastně dvojí: tvoření výrazů skutečně abstraktních jako *dobro*, *statečnost* atd. — to jest vlastně proces čistě formální vznikající tím, že názvy vlastností a dějů dostávají takovou formu a jsou schopny takových kategorií gramatických jako výrazy pro předměty nebo osoby. Skutečná abstraktisace výrazu jest zjev, že konkrétní výraz dostává význam abstraktní; na př. nabude-li *ruka* významu *pět* a přestane-li vědomí souvislosti tohoto obrazu, když si tedy mluvčí není vědom, že místo *pět* říká 'kolik má ruka prstů' nebo něco podobného, to je skutečně abstraktisační proces. Zde vidíme, že se obyčejně každé abstraktnější pojetí vyvinulo oslabením nějakého konkrétního obrazu. To je proces, s nímž se potkáme i při koncovkách pádových a formách modálních.

Druhý proces jest kategorisace; tu musíme rozeznávat dva druhy. Mluví si je vědom určité souvislosti mezi dvěma pojmy a dává jí výraz tím, že oba řadí do jedné formální skupiny-kategorie. To je viděti na př. v bantu, kde jsou všechny názvy osob a předmětů atd. zařaděny do tříd. Jiný případ jest, že jméno kategorie, do níž se určité zjevy řadí, dostává výraz samostatným slovem, tedy *otec*, *matka*, *sestra*, *bratr*, *bratranec* = *příbuzní*. *Muž*, *žena*, *dítě* = *člověk*; *hřelec*, *kobyla*, *hříbě* = *kůň*. Jazyk bez takových kategorií jest nemyslitelný, a rozdíl je pouze v tom, že některý jazyk postupuje v tom směru poměrně málo a jiný více. Neboť výraz *muž* jest již kategorisace, protože existuje vždy jen *František Novák* nebo *Karel Dvořák* nebo *Anastasius Zimmerhansel*, ale nikdy ne *muž*. Má-li nějaký jazyk výraz 'muž' a 'žena' a nemá-li 'člověk', neplatí z toho vždy, že by mluvčí neměl té kategorie, nýbrž v prvé řadě, že té kategorie *neuznával*; tak tomu je v případě 'muž' : 'žena' — žena nebyla rovnocenná s mužem a proto nemohla s ním být v jedné kategorii. Podobně pro Angličana *biscuits* a *crackers* jsou dva naprosto různé druhy pečiva, ač my bychom považovali *crackers*

za druh biscuits, ale neslazený. Kategorisace významová je tedy v první řadě věc nazírání.

Abstraktisování výrazů není však prostý proces k vyššímu vyjádření, nýbrž v první řadě zapomenutí starého konkrétního obrazu a pohnutí předhodnocení toho výrazu. Obojí je často následek nových životních poměrů: mluvčí nepotřebuje již tak podrobného názvosloví pro určitý obor lidského života, ale potřebuje nových výrazů pro nové pojmy. Tak kdyby Eskymáci žili po staletí v městech, nelovili tuleně a pěstovali kulturní život, jistě by jim stačil název specíe 'tuleň' a naopak by asi tvořili termíny pro přihlášku k dani, přihlášku u policie, povolení k dovozu, povolení k vývozu, rámusenku a j.

Zvláštní případ změny významu jest přenesení jména osoby na označení vlastnosti nebo lépe nositele vlastnosti, jíž se vyznačoval původní majitel toho jména. Jest to zkrácené přirovnání, chceme-li, a ač jsme se toho dotkli již v úvodě, vracíme se k tomu, protože se z tohoto zjevu dělají závěry o původu významu slov. Víme na př., že *caesar*, označení císaře, bylo původně jméno *Caesara*; slovanské *kralb* jest jméno *Karla Velikého*. Dnes mluvíme o *amerických Croesech*, nedávno jsem slyšel frasi o komsi, že chce být *Napoleonem tisku*. Tomuto stadiu předcházelo o některých případech plnější přirovnání rovněž běžné, na př. *byl to druhý Napoleon*. Není pochyby, že co se děje dnes, mohlo se stejně dít na počátku vývoje řeči, a jistě mnohá slova vznikla tímto způsobem. Přesto však nemyslím, že všechna. Svě stanovisko v této věci jsme vyložili již dříve.

Jiná otázka jest, zda pojmenování vlastností a dějů byla dříve než pojmenování předmětů či naopak. Ti, kdož vycházejí ze stanoviska, že předmět jest konkrétnější než vlastnost nebo děj, přirozeně usuzují, že názvy předmětů jsou starší. Jiní všímající si fakta, že člověk pojmenovává věci podle prominentní vlastnosti anebo že děj musil upoutat pozornost člověka nejdříve (a že zejména při onomatopoetickém pojmenování musil si člověk všimnouti děje), tvrdili opak. Naše stanovisko jest: člověk nejdříve pojmenovával to, co upoutalo jeho pozornost, a pojmenovával to tak, jak to nejlépe dovedl⁷⁾, t. j. podle různých náhodných okolností, a tedy jistě to mohlo být i onomatopoeticky. Připustíme, že při *lva* to opravdu bylo onomatopoeticky; pak ale ještě nemůžeme říci, že byl název *řvaní* starší než název *lva*. Správněji povězme, onomatopoion napodobující lví řev značilo jak *lva* tak jeho řev a znamenalo tedy podle okolností na př. *lev!*, *lev řve!* anebo i *řve jako lev*, právě tak jako v dětské řeči *klobouk* značí *klobouk*, *má klobouk*, *nasadil si klobouk* atd. a zrovna tak jako bakairi Indiáni označují týmž slovem *hrom* i *blesk*.

⁷⁾ Skupiny hláskové jako dětské *ama*, *mama* jsou asi jen výraz hladu a přání, význam jako *mama* = *matka* byl jim asi dán až dospělými, kteří slyší dětské žvatláni a užívají ho v určitém smyslu, domnívajíce se, že tím vystihují smysl toho žvatláni (srv. Delacroix 314).

Mohlo by se tedy souditi, že pro počátky řeči mnohdy vlastnost a nositel vlastnosti splývali zrovna tak jako děj a původce toho děje par excellence (na př. *syčení hadí* a *had*). Mohlo by se říci, že jazyky, jež vyjadřují vlastnost jen ve spojení s jejím nositelem anebo děj a jeho původce nebo předmět, reprezentují toto původní stadium; ale to by byla jen částečná pravda. V těchto jazycích jest formálně děj a jeho původce nebo cíl rozlišen, třeba to nebylo morfologicky, a právě tak vlastnost a její nositel: nemůže-li někdo říci *bílý*, ale musí říci *bílá věc*, nebo *nesu*, *neseš*, *nese*, ale nikoli jen děj bez udání buď původce nebo předmětu (nositele) děje, jest to vskutku jen část původního nazírání — totiž děj bez svého původce nebo nositele, vlastnost bez svého nositele se *nepředstavují*.

Svá pozorování můžeme tedy shrnouti asi takto:

Člověk jistě vycházel z konkrétního názoru a sotva si představoval vlastnost nebo děj bez nositele (resp. původce). Vyjadřoval jistě v první řadě konkrétní představy. Význam těchto výrazů se časem jistě specialisoval a vždy při významu rozhodovala situace a kontext. Prostě výraz byl původně konkrétní a svého přesného určení docházel situací.

VĚTA A SLOVO.

Věta jest základní jednotka řeči. Její definice jsou různé.⁸⁾ My bychom ji definovali asi takto: věta jest jednoduché, nezávislé, účelové a úplné sdělení, a obyčejně má v každé řeči určitou konvenční formu normální; 'jednoduché' pravíme proto, že na př. *jdu a zpívám* jest věta složená (čili dvě věty⁹⁾ a přece to

⁸⁾ a) Podle Jespersena (Phil. of Gram. 307) je věta relativně úplná a nezávislá lidské vyjádření (utterance); úplnost a samostatnost se jeví v tom, že může státi o samcté. Podle Delbrücka (Satzlehre, str. 8) je to vyjádření (Äußerung) jeví se co úplné. Sapir (Lang. 36) praví: [The sentence] is the linguistic expression of a proposition. Noreen (str. 238 n.) rozeznává „Ausspruch“ co pojem širší a „Äußerung“ co pojem užší. Ausspruch je to, co se obyčejně nazývá věta (t. j. sémantický ekvivalent věty) a Noreen to definuje takto: „Unter Ausspruch oder einfacher Äußerung wird hier eine solche verstanden, deren Bedeutung ein einzelner Gedanke d. h. ein Urteil allein ausmacht“ (239).

β) Paul (Prinz.⁵ 121): Věta je jazykový výraz, symbol [naznačující], že v duši mluvčího nastalo spojení více představ nebo představových skupin, a prostředek vyvolatí v duši posluchačově totéž spojení týchž představ (der Satz ist der sprachliche Ausdruck, das Symbol dafür, dass sich die Verbindung mehrerer Vorstellungen oder Vorstellungsgruppen in der Seele des Sprechenden vollzogen hat, und das Mittel dazu, die nämliche Verbindung der nämlichen Vorstellungen in der Seele des Hörenden zu erzeugen).

Sütterlin (viz zejména W. d. spr. Geb. 145) akcentuje okolnost, že představa nebo spojení dvou představ (nebo představových skupin) se jeví jak mluvčímu tak i posluchači co souvislý a uzavřený celek. Wunderlich (D. Satz. I. 12) vidí ve větě spojení dvou představ v jednu novou. K tvoření věty nestačí jenom (str. 44) přiřazení představ, nýbrž nejdůležitější jest shrnutí více představ v jednu úplnou celkovou (Das Wichtigste ist vielmehr die Zusammenfassung mehrerer Vorstellungen zu einer einheitlichen Gesamtvorstellung).

Wundt, jenž neuznává výraz jedné představy nebo skupiny představ za větu, nýbrž za větný fragment (viz Sprache II. 236), definuje větu co rozložení v díly celku existujícího ve vědomí. Wundt tedy zdůrazňuje analytickou stránku, kdežto výše uvedení badatelé většinou si hleděli stránky syntetické. Wundtův názor jest jednostranný (srv. Sütterlin l. c. 145), protože soud jest současně analýsa i syntéza (viz též Delacroix, Lang. 209; všimni si též na str. 208: „La possibilité de penser et de parler en phrases est liée au jugement, à l'unité à la fois synthétique et analytique de la pensée.“). Delacroix sám definuje větu (str. 210) takto: „La phrase est l'expression linguistique d'une représentation d'ensemble (c'est-à-dire d'une idée, d'un jugement) dont les éléments sont distingués et exposés suivant leur rapport logique“, a na str. 213 dodává „et suivant la structure de la langue“ (srv. ib. 398). — Junkerovo mínění o platnosti definice Paulovy a Wundtovy viz Streitberg-Festschrift, str. 31—42. — K literatuře srv. Indog. Jahrbücher VI (1918) 1 násl.

⁹⁾ Srv. Noreen l. c., zejména str. 239 a 250.

je jen sdělení. Ve své definici jsme neužili identifikace se soudem, protože interjekce jako *ach!* a pod. by pak nebyly věty, ač takové interjekce dodnes větami jsou a musíme je pokládati za předchůdce a pravy dnešních vět (srv. Wunderlich, D. deutsche Satzbau 18). Ostatně theorie o logickém soudu nemůže a nemá se směřovati s definicí věty.

Jednočlenné věty jako *sníh!* nejsou ani neúplné ani nedokazují, že by byly jednočlenné soudy. Musíme rozeznávat 1. logický proces soudu a 2. jeho asociaci s určitým větným výrazem. Není nutno, aby oba členy byly samostatně vyjádřeny.¹⁰⁾ Toho příkladem jsou formy našeho slovesa určitého (na př. *nesou*), kde forma [nebo koncovka] naznačuje určitý vztah k osobě gramatické, a tento vztah se pak asociuje s logickým subjektem; obsah výroku jest dán významovou stránkou slovesa. Souvislost výpovědi vyplývá z gesta nebo ze situace¹¹⁾ i říká se, že některý člen soudu vyplývá ze situace, což jest poněkud nepřesné, protože soud a věta není totéž.

To se může nejlépe pozorovat na impersonálních větách jako *prší*. Gramaticky jsou tyto věty právě tak nebo právě tak málo bezpodměté jako je na př. *nese*, jež podle struktury českého jazyka a vůbec jazyků indoevropských v jejich starším stadiu odkazuje svou formou k tomu, co by v duši mluvčího bylo subjektem logického soudu. To je původce děje; bližší význam jest patrný ze situace, z gesta nebo ze souvislosti. Obsahově však znamená *prší* něco jiného. Zde mluvčí nezná nebo nevíš si původce děje¹²⁾ a věta znamená právě tolik, jako kdyby se řeklo *děšť*.¹³⁾ Zde se tedy vyjadřuje verbální formou totéž, co by se jinak vyjádřilo jednočlennou větou, kde by v mysli mluvčího byl vjem zjevu subjektem a představa predikátem. Již tato úvaha nasvědčuje, že se z impersonálních a jednočlenných vět nemůže nic usuzovat o podstatě logického soudu, ani naopak theorie o logickém soudu nesmí afektovat theorii o větě.

¹⁰⁾ Srv. též na př. Delacroix (209): „Le jugement n'a pas besoin que la phrase soit explicite ou complète. Il peut porter sur un seul mot, qui la représente à vrai dire. Car le mot, l'élément, n'est objet de pensée, n'est pensé que dans sa relation à un ensemble“; a dále (str. 213): „Toute phrase est faite pour énoncer quelque chose. Donc elle comprend un prédicat. Le sujet peut être exprimé ou ne pas l'être...“, ale viz též Noreen (412), jenž pokládá nevyjádření subjektu (die Prinzipalglosse des Ausspruches) za brachylogii. Srv. též Brugmann, SE. 5.

¹¹⁾ Tedy na př. větě *sníh!* (ve smyslu 'tam je sníh') odpovídá v mysli mluvčího identifikační soud, jehož subjektem je situace sama, t. j. mluvčí identifikuje vjem sněhu s představou sněhu.

¹²⁾ Sütterlin (W. spr. Geb. 146) souhlasí s Wundtem, že původně i zde mluvčímu tanul na mysli nějaký původce děje. To však mám za neprokázané. Všimni si dále Sütterlin l. c. 103 (zejména: „Ohne Objekt könnte man sich einen Satz schon denken; ein Subjekt dagegen setzt eine Aussage, wie sie der Satz gewöhnlich ist, doch mindestens voraus“; toto stanovisko je směšování logiky a výrazu jazykového).

¹³⁾ Srv. ib. 147.

Máme-li nyní vysvětlit indoevropská impersonalia, musíme říci, že to jsou slovesa, která znamenají existenci nějakého děje, tedy *prší* = dešť existuje, *bolí* = existence bolesti. Kdybychom chtěli užití logických názvů, řekli bychom tedy, že logický podmět je obsah výpovědi a slovesná forma je predikát;¹⁴⁾ řekneme však, že to je významově zvláštní kategorie sloves, která nevyžadují zvláštního označení agentu děje, ale jsou v indoevropských jazycích vyjádřena normální formou slovesnou.

Nevhodnost logické terminologie vyplývá také z okolnosti, že týž útvar v téže dané situaci se může jevití mluvčímu a posluchači různě; na př. spatří-li někdo z okna sníh a řekne *sníh!*, odpovídá zde sníh logickému predikátu, protože tu běží o logický soud, jež bychom vyjádřili slovy 'to, co vidím, je sníh', ale pro posluchače to nutně znamená *venku je sníh*, tedy ve smyslu subjektu. Jest důležité mítí na paměti, že impersonale jako na př. *hoří* může se užití v obou případech.

Pozn. 1. Indoevropské jazyky mají dva druhy impersonálních vět: a) a) T. zv. věty neutrální, správněji řečeno věty s neutrálním impersonálním verbem, t. j. kde verbum samo svým významem jest bezpodmětě (věty s neosobním verbem), a pak b) věty, kde činitel je neznámý, na př. *zabilo ho to, hází to ním*. Zda a do jaké míry se typ a) mohl vyvinouti z typu b), je těžko říci. Všimni si, že v češtině klademe v tomto případě *to, ono*, ale nikoli *to prší, ono prší*.^{14a)}

Dále β) některé věty se všeobecným podmětem (něm. Man-Sätze), t. j. věty, kde původce děje jest míněn všeobecně anebo ustupuje do pozadí. Tento všeobecný původce děje se vyjadřuje různými způsoby¹⁵⁾ a neosobný způsob jest pouze jeden z nich. (To jsou tedy věty s neosobnou konstrukcí). Tyto konstrukce jsou obsahově blízké pasivu a také se někdy takovýchto konstrukcí užívá ve formě pasivní^{16a)}; naše *jde se, šlo se*, lat. *itur, itum est*. Irština má dokonce konstrukce, jež bychom mohli přeložit takto: šlo se (itum est) od Connachťanů ke Cuchulinnovi. Užívání těchto neosobných konstrukcí stále vzrůstá a moderní jazyky mají v nich zřejmou zálibu (a též potřebu takovýchto výrazů).

γ) Zvláštní typ jest neosobný výraz verba existentiae: angl. *there is*, něm. *es gibt*; pozdní latina měla *habet*, franc. *il y a* (viz Wackernagel, Vorlesungen über Syntax I. 119). Věty ty jsou zřejmě cítěny neutrálně, ale verbum jest vlastně jen formální výraz verba existentiae a výrok nebo předmět odpovídá vlastně logickému subjektu.

Naše definice uznává jednočlenné výpovědi jako *sníh!* za věty.¹⁶⁾ Vznik vícečlenné věty je dlužno vysvětlovati z jedno-

¹⁴⁾ Srv. Noreen 412: hier *raucht* es; *rauch*-Prinzpalglosse.

^{14a)} O impersonálních, zejména o něm. *es* v imperson. konstrukcích srv. však také Corrodi KZ. 53, 1—36 a Heyde ib. 54, 149 nn.

¹⁵⁾ Na př. *widíme*, něm. *man wird sehn, řekl bys, diceres* = *man würde sagen* a pod.; nebo se všeobecné agens vyjadří zvláštním formálním slovem: *člověk neví, kde mu hlava stojí*, srv. fr. *on* < *homo* a něm. *man*, angl. *one*.

^{15a)} Srv. též Brugmann SE. 37.

¹⁶⁾ Při tom je irrelevantní, chceme-li vykládati takové výrazy jako elipsy a brachylogie čili nic; o elipse a brachylogii viz níže, ale též u No-

členných výpovědí (vět, větných slov),^{16a)} jako jsou dosud naše interjekce, vokativy, imperativy¹⁷⁾ a větná slova, jaká shledáváme v řeči dětské. Rovněž v denním rozhovoru vyskytují se často výrazy, jež mohou býti členem věty, ale v poloze samostatné mají platnost věty (na př. *dobře!* *psi počasí!*). Spojením takových jednočlenných vět¹⁸⁾ můžeme si vysvětliti vznik útvarů jako v nahuatl *ni-k-miktia zē tōtolin* 'zabíjím-to||kuře' > 'zabíjím kuře'; zde *tōtolin* 'kuře' bylo asi kladeno původně jako jednočlenná prostá výpověď (větné slovo). Také v gronském *Kim:eK sinigpa* (doslovně 'pes spaní - jeho' = spí pes?) *Kim:eK 'pēs'* byla asi původně jednočlenná věta. Stejně bylo by se lze domnívati, že i indoevropské verbum kdysi tvořilo větu pro sebe a že na př. původce děje v nominativu byl původně samostatná výpověď.¹⁹⁾

Vícečlennost útvarů větných se musí vysvětliti prostě tím, že jednoduchý útvar nedostačuje pro komplikovanější vyjádření, a i v jazycích, kde jednočlenné výrazy často vyjadří velmi komplikované představy, s takovými jednočlennými výrazy se nevystačí.²⁰⁾ Tak, má-li se agens děje vyjádřiti, je nutno výraz dějový (větné slovo) precísovati v tom směru; na př. *bratr nese*. Ve větě "*bratr nese vak*" *bratr* a *vak* precísoují větné slovo *nese* a tvoří s ním jediný vícečlenný celek, vícečlennou větu.²¹⁾ Protože řeč je výkon, jest toto precísování možno jen v sukcesi, i je

reena na str. 265 a násl. Noreen počítá však i elipsy i brachylogie k větě jednoduché (Ausspruch), jak je vidět na str. 240.

Jespersen (Phil. Gram. 308) rozeznává: 1. Inarticulate sentences: *Thanks! What? Off!* 2. Semi-articulate sentences: *Thank you! What to do? Off with his head!* 3. Articulate sentences: *I thank you. What am I to do? You must strike off his head!*

^{16a)} Pro materiál viz také Wegener IF. 39, 1—26. O útvarech větných srv. též Mauerbrecher, Streitberg-Festgabe 247 n.

¹⁷⁾ Demonstrativa a deiktické elementy asi vznikly z interjekcí a projevů vůle (viz též Schuchardt-Brevier 232 n.).

¹⁸⁾ Schuchardt (l. c.) vysvětluje dvojčlenné věty spojením vět jednočlenných.

¹⁹⁾ Tak na př. Wunderlich (l. c. 37): *loquitur* je samostatná věta; byla kdysi perioda, kdy na př. *muž* značilo *to je muž*. Třebas nelze pochybovati, že *loquitur* samo o sobě je samostatná věta a že *muž* mohlo ještě v nejstarších periodách indoevr. značiti 'to je muž' právě tak, jako to může eventuálně znamenat v dnešní exklamací *muž!*, přece bych pochyboval, zda spojení *muž mluví* tvořilo v indoevropštině dva celky. Tato perioda mohla minouti již dávno před vznikem typu, v nějž se indoevropština vyvinula. (I mohly tu být: 1. muž, 2. mluví, 3. muž mluví, již vedle sebe jako různé typy).

²⁰⁾ Na př. gronština, jež vyjadřuje jednočlenné *oKa-lu-t:ua:-'a-KaRpoK* 'má něco vhodného k určitému vyprávění', musí vyjadřit třemi členy *Kim:ip aRnaK* takuwa: (psovi žena zjevení-její-jeho) 'pes viděl ženu'.

²¹⁾ Schuchardt (l. c.) poukazuje, že dvojčlennost věty záleží ve spojování členů a nikoli v rozdělování jich na části. Tím však není podle našeho mínění vyloučeno, že v některých případech nenastala analýsa původně jednotného výrazu ve dva celky (viz níže).

nutno, aby druhé členy buď předcházely před jádrem výpovědi nebo následovaly za ním anebo obojí.

Vycházíme-li od afektivních výrazů, zdál by se nejpřirozenější útvar, kde vlastní výpověď jest vyjádřena nejdříve, a za ní pak následovaly teprve další výpovědi jako *odatečná korektura* (původně samostatné věty, srv. též Wunderlich I. 44—49). Ale jest stejně možno, že před jádrem výpovědi mluvčí nejprve upozornil na to, o čem chtěl mluvit a pak teprve řekl to, co chtěl vyjádřit. Tedy *dům! hoří!* > *dům hoří*, nebo *tam!* (*hle tam! vůl!*) *hoří!* > *tam hoří!* Tím vznikají dva základní typy *sukcese členů větých* (slovosledu) totiž 1. typ, kde *jádro výpovědi začíná větou*, a 2. typ, kde *předchází jiný člen věty*. Tyto typy se v různých jazycích různě normalisovaly. Tato spojení vznikala tím, že si mluvčí byl vědom souvislosti a spojitosti²²⁾ základní výpovědi s precisujícími členy a tak vícečlenná věta vznikala vědomím a vyjádřením takového shrnutí. Vnesením logických poměrů staly se pak určité typy normou vyjadřovací i vyvinula se tradiční forma. Konvenční forma vyjadřuje logické vztahy podle stavby dotyčného jazyka (srv. Delacroix 213; o logických vztazích viz však níže) a touto formou dostává podobu uzavřeného celku. Tím se stává, že normálně mluvčí vyjadřuje ve výpovědi i takové členy,²³⁾ jež nejsou nutné pro podstatu výpovědi, jichž však vyžaduje konvenční forma. Proto však to, co se této formě vymyká, nepřestává býti větou. Řeknu-li při rozchodu *zítra na Vyšehradě*, jest sdělení úplně jasné a znamená *zítra se sejdem na Vyšehradě*; normální forma však vyžaduje verba a proto se obyčejně říká *zítra se sejdem na Vyšehradě*. Takovou větu za těchto okolností pokládáme za dvoučlennou a *sejdem se* je pouze spojovací člen. Věta *bratr pojedje zítra do Berouna* má jen tehdy opravdu čtyři členy, jsou-li všechny členy opravdu nové. Ví-li se, že někdo pojedje a neví se kdo, kdy a kam, pak jsou pouze *bratr, zítra, do Berouna* nové členy a věta je tříčlenná; ví-li se, že bratr pojedje a neví se kam a kdy, je ta věta dvočlenná; je-li novum toliko, že pojedje *do Berouna*, je to jednočlenná věta. Spojovací členy jsou *zelenala se a tekla* ve větách *pod okny se zelenala louka* a *za domem tekla řeka*.

Vyjádří-li se jen závažný člen, mívá často formu takovou, jakou by měl ve větě s normální formou, na př. *vodu!* Není však třeba mluvit zde o vynechání spojovacího členu, protože mluvčímu namnoze ani netane určitý výraz na mysli. Takovéto výrazy jsou jistě staré, ale jsou pod vlivem tradiční formy. Dětská brachylogie (viz níže) *táta klobouk* ve smyslu 'otec si dal klo-

²²⁾ Zejména Wunderlich (44) akcentuje toto shrnutí.

²³⁾ Obyčejně se vysvětlují takové větné členy tak, že se opakováním poměru mezi subjektem a predikátem vyvinulo více členů ze základní dvoučlenné formy; srv. na př. Paul I. c., Sapir str. 36/7.

bouk na hlavu' jest také původní útvar, ale není tu vliv tradiční formy.

Pozn. 1. Jest třeba míti na mysli, že v dětské řeči slova mají daleko „širší“ význam, než v řeči dospělých, tedy *klobouk* = má klobouk, chci klobouk atd.

2. Chceme-li mluvit o větě jako výrazu spojení dvou představ, musíme si býti vědomi, že poměry logické byly do věty časem vneseny, a dále, že dvočlenná věta jest vlastně spojení dvou identifikačních soudů, jež jsou uvedeny do vzájemného vztahu, a pak nazveme-li to, o čem se mluví, subjekt, a to, co se vypovídá, predikát, pak vyjádření subjektu jest jeden logický soud, t. j. identifikace představy zvukové s vjemem anebo představou, a vyjádření predikátu je druhý obdobný soud. Spojení obou, t. j. uvedení jich v logický poměr, jest pak třetí soud. (Všimni si, že toto spojení nazývám predikací a mluvím o predikativním poměru, ale predikát sám vyzovují ze staršího sdělení z důvodu, že logický predikát není vždy to, co je predikát gramatický, a mezi poměrem predikativním a atributivním není rozdílu.)

Běží-li o negativní větu, pak musíme buď říci s Paulem (Prinz.⁵ 133), že se tu spojení dvou představ nezdařilo, anebo musíme negativní věty pokládat za druh pozitivních vět, tedy *A (je) non-B*.

Druhy vět.^{23a)} Podle duševního rozpoložení mluvčího dělí se věty na zvolací (exklamativní), na projevy vůle, na věty oznamovací a věty tázací. Abychom zahrnuli všechny možnosti, mohli bychom uvést ještě před těmito čtyřmi druhy vět výrazy interjekcionální, jež jsou více méně nedobrovolné sdělení pocitů (*ach! oho! au!* [bolest]). Tomuto stadiu stojí jistě blízko věty zvolací v užším slova smyslu, je-li totiž zvolání pouhé sdělení bez projevu vůle, na př. *dobře! díky!* (děkuji Vám), *hloupost!* (to je hloupost). Z tohoto útvaru vyvíjejí se pak věty oznamovací. V nich se rozvíjí řeč k své nejvyšší dokonalosti, v nich se jeví individualita jednotlivých jazyků, ony reflektují kulturní vývoj sociální jednotky mluvící tím jazykem i stupeň vzdělanosti jednotlivce. Tyto věty mají zase různé druhy; na př. může běžeti o pouhé konstatování *jdu*, podmíněný děj (kondicionál) *šel bych* [kdybych mohl], potenciál čili možný děj *šel bych* [snad] atd.

Nyní přicházíme k projevům vůle; i zde bychom mohli začít od interjekcí projevujících vůli, na př. *ssst!* (ticho), *hop! hip hip! haló! na!* a pak teprve bychom přešli k artikulovaným projevům vůle, jež můžeme dělit na rozkazy *jdě! pojed!*, projevy přání a žádosti (zde možno opět rozeznávat ještě další odstíny), na př. *Bůh ti pomoz! Kéž bych byl doma!* a konečně alokutivní věty, tedy oslovení, jaké shledáváme zejména při vokativech. Při tom však podotýkám, že v indoevropských jazycích každý vokativ neznamená ještě vokativní větu. Řeknu-li někomu *osle!*, není to oslovení v užším slova smyslu (nýbrž je to sdělení); *osle!* jest vlastně druhá osoba (tedy: ,ty jsi osel') ke třetí osobě *osel!* (= on je osel).

^{23a)} Srv. Brugmann, *Verschiedenheiten der Satzgestaltung*.

Sluší si povšimnouti, že věty exklamativní a některé projevy vůle (imperativy a vokativy) mají v starých indoevropských jazycích některé velmi primitivní formy: bezsufixový vokativ $\lambda\acute{\alpha}\mu\epsilon$, bezsufixový imperativ $\varphi\acute{\epsilon}\rho\epsilon$; i můžeme souditi, že indoevropské jazyky ve svém předhistorickém stadiu zachovávaly při zvolání a projevech vůle často ještě nejprimitivnější formy, ač při sdělení vykazovaly velmi elaborátní formy výrazové. To záleží v povaze vět samých: mluvčí jest zde mnohdy ve velmi primitivním duševním rozpoložení a odtud i primitivní forma.

Poslední kategorii, totiž věty tázací, dlužno pokládati za žádost (tedy projev vůle) po sdělení [srv. též *půjdeš sem (nebo nepůjdeš)!*? *Byl byste tak laskav a půjčil mi tu knihu?* (= půjčte mi, prosím, tu knihu), kde ve formě otázky vyjadřují vlastně vůli. Rovněž tak i interjekcionální *no?* (= tak konečně již [to řekni, udělej, atd.]), srv. též Jespersen, Phil. 302 násl. O různých druzích vět tázacích viz Noreen, str. 296 násl. a Brugmann, K. vgl. Gr. III, st. 648 n., SE. §§ 142 násl.].

Skupiny ve větě a formulovitost výrazů. Věta se rozpadává ve skupiny, jež vznikají tím, že to, co smyslově k sobě patří, stojí obyčejně vedle sebe; pak zde zasahuje fyziologická nutnost paus, i může se stát, že týž člen větný zapadne do různých skupin. Některé skupiny jsou však častější, jako subjekt nebo objekt a verbum, nebo substantivum a jeho atribut, jiné jsou řidší (srv. též Wunderlich I. 40/2). *Had leze || z díry.* — *Veze s sebou || knihy.* — *Na počátku světa || stvořil Bůh || nebe a zemi.* — *Dal jsem ti || peníze.* — *Bodl ho || do srdce.* — Něm. *Eine Träne quoll || unter seinen Wimpern hervor.* — *Man entsetzt ihn || seines Amtes.*

Tu se pak často stává, že se některé skupiny zmechanisují a splynou v jeden formální útvar, na př. v irštině preverbium (nebo partikule), pronomen a verbum tvoří vždy jednu skupinu, tak na př. *ni-n-aidgéuin*, t. j. *ni+sn+aidgéuin*, *ni-b-scarra* < **nī-pron.* 2. os. pl. *-skarāt* 'nedělí vás', nebo preposice + nomen, č. *s ním* **sən jimь*, ir. *lemm* (s ním). Takové útvary vznikly tedy tím, že se jednotlivá slova smyslově spojovala v celky. Původně se to dělo patrně nejprve tím, že pausy mezi jednotlivými větnými slovy přestávaly i tvořily se skupiny ve větě, jež pak podle smyslu opět tvořily vyšší jednotku, větu (jednoduchou nebo složenou). Uvnitř skupin mohla pak nastat mechanisace, jak jsem ji naznačil.

Pozn. Wundt se domníval, že 'primitivové' mluví pomalu a že za každým slovem dělají pauzu. Proti tomu oprávněně namítl Sütterlin (I. c. 10), že pokud jeho zkušenost sahá, nepozoroval rozdílu v tempu a oddělování jednotlivých slov proti moderním jazykům světovým. To jest, myslím, správné, neboť pausy se vyskytují při poruchách, silném afektu nebo okamžitém zapomenutí a pak, jde-li o vyjádření něčeho nezvyklého, tedy když mluvčí musí své formule jazykové hledat anebo je adaptovat pro neobvyklý případ. Poněvadž pak primitivové mluví obyčejně o běžných věcech svého duševního nivea, lze očekávat, že nemají nouze o frase, zejména povážíme-li, že při jejich tlachavé povaze tyto formulky musí být pro ně namnoze mechanické; lze tedy očekávat u nich spíše rychlé tempo a splývání jazy-

kových elementů. Domněnka o pomalém tempu primitivů patrně vznikla na základě teorie o vzniku vícečlenné věty z větných slov; ale primitivní řeči jsou stejně vzdáleny onoho stadia jako moderní kulturní jazyky. Ostatně patrně i v době vzniku vícečlenných vět v těch větvích, jež byly běžné a často se opakovaly, jednotlivé elementy splývaly.

Tvoření vět není dnes z valné části skládání slov, nýbrž spíše vytváření a přetváření hotových formulí: obyčejně mluvčí si je vědom vět a skupin ve větě,²⁴⁾ ale stěží jednotlivých slov²⁵⁾ (viz násl.).

Jakým způsobem se konstruují a přetvořují formule, uslyšíme brzy. Ale již nyní třeba míti na paměti, že to jest z valné části mechanický proces. Obyčejně mluvíme, aniž jsme si v mysli vytvořili podrobně celou větu²⁶⁾; musíme sice věděti, co jsme řekli a co chceme říci, ale nekonstruujeme v mysli napřed do všech podrobností. Že tomu skutečně tak je, o tom svědčí zejména anakoluthy, na př. v angl. *our God made the whole world and you and I and all things; I* jest zde pouze proto, poněvadž je formula *you and I*. Výrazy jako *Praha, tam jsem dlouho nebyl; bratr, já mu dal knihu*, jsou s našeho stanoviska sice též anakoluthy, ale prvá část jest prostá výpověď, větné slovo, a k němu se pak připojuje formule *tam jsem... nebyl, já mu dal...* Že se takovéto formule mohou státi normálním způsobem vyjadřovacím, uvidíme později.

Poměr věty k větě. Naznačili jsme již, že souvětí (t. j. věta složená) jest vlastně skupina obsahující větu, určenou větou jinou. Podstatou tohoto spojení jest právě vědomí poměru mezi určeným a určujícím; mnohdy je ten poměr^{26a)} neoznačen: *přišel jsem, vlak odjel* = 1. když jsem přišel, vlak odjel, nebo 2. přišel jsem, když vlak odjel. Který z obou myslů je míněn, záleží na tom, která z obou vět je určována a která určuje.

Takovéto výrazy nejsou neobvyklé: *cras petito, dabitur* (Plautus); *prosím tě, dej mi to* = *prosím tě, abys mi to dal*; starofr. *que est ce, Lancelot, nos lairez vos cest jor...?* (Gral); lat. *fac noscam; cave faxis; tu cavebis ne me attingas*; angl. *I expect he will arrive at six*. Takového druhu jsou i t. zv. konstrukce $\acute{\alpha}\pi\omicron$ $\kappa\omicron\iota\upsilon\omicron\upsilon\acute{\iota}$: *wer was ein man lac vorme Grâl?* 'kdo byl muž, jenž ležel před Grálem?'; *the man I saw yesterday*; podobně i v mnohých neindoevropských jazycích (viz Jacobi, Compositum u. Nebensatz 30 nn.).

Jedna z vět má demonstrativní anebo jinou partikuli, jež odkazuje na větu druhou: Tento odkazovací element stává se časem formálním výrazem závislosti věty určující a buď byl od

²⁴⁾ Formulovitost některých skupin vidíme zejména při vzniku komposit. Mechanická formule se často dokonce redukuje i hláskově: *jeho milost pán > jemnostpán*; angl. *breakfast* [brekfəst] 'snídaně' proti samotnému [breik], [fa:st] (Jespersen, Phil. 22/24).

²⁵⁾ Srv. Sütterlin, W. spr. Geb. 135 a též 148.

²⁶⁾ Srv. Delacroix str. 404—408.

^{26a)} O stáří takového poměru srv. Brugmann SE. § 5.

počátku členem této věty, tedy na př. *porodí syna, ten jest slíben* < staroněm. *si birit sun zeizan ther ofto ist giheizan*, kde *ther* = relativum. Podobně homérské relativum jest svým původem demonstrativum. Nebo původně patřila partikule větě určované; na př. něm. *daß*, angl. *that* 'že' je původně demonstra- tivní 'to', tedy *ich weiss, daß er recht hat* = vím to, má pravdu. Časem se však tato partikule přešinu- la k větě, k níž původně odkazovala. Konečně mohl odkazovací element náležeti původně určované větě a konstrukcí *ἀπό κοινού* státi se zároveň také čle- nem věty určující, na př. staroněm. *ni mag diufal ingegin sîn thâr ir ginennet namon mîn* = tam, kde řeknete mé jméno, ne- může d'ábel proti vám ničeho, *thâr* = *tam kde*.

Mluvíme-li o větě hlavní jako o větě určované, neznamená to, že věta 'vedlejší' musí tvořiti hlavní součást sdělení.²⁷⁾ Forma se sice tvoří vnitřními (obsahovými) potřebami řeči, ale když je pak stvořena, nemusí vždy s těmito potřebami harmonisovati.

Podřazování vět děje se někdy obdobnými prostředky jako podřazování slova. To dokazuje změna předložek ve spojky, na př. angl. *before* předložka 'před' > *before* jako spojka 'dříve než': *he stood before the door, arrived before me : he arrived before I did, before I expected him*. Podobně i v keltských jazycích a jinde. Relativní pronomina a podřazovací spojky jsou v indo- evropských jazycích různě vyvinuty, ale jak se zdá, ani relativní užívání **jo-* nespadá do dob prajazykových; srv. též Porzig IF. 41, 210 n.

Vztahy mezi větnými členy. Řekli jsme, že podstata věty záleží ve sdělení. Základní spojení mezi členy věty vícečlenné může býti dvojího druhu: Bud' jest to vlastní *predikace*, výro- kové spojení, na př. *strom se zelená, voda teče, život je pomíjející*. Obdobný poměr jest i mezi jménem a jeho doplňkem: *není dobře býti člověku samotnému* (= člověk jest samotný)^{27a)}; zvolili *ho presidentem* (on je president). Podobný vztah se vnáší i do *Tarquínio rege* a do anglických konstrukcí jako *we shall go weather permitting* (= *weather permits*); *this done, he shut the window*. Anebo sdělení toto je v užším vztahu s tím, co určuje a pak to je vztah prostého určení (Sweetovo *adjunct*): *dobry člověk, člověk jedná dobře*; v prvním případě určuje *dobry* substantivum 'člověk', v druhém případě *dobře* určuje výpověď. Prvé spojení se nazývá spojení *atributivní*, druhé *adverbiální*. Já bych se ome- zil na pouhý název *určení jména* a *určení výpovědi*^{27b)}; tato termi- nologie se osvědčí zejména, povážíme-li, že adverbia určují nejen

²⁷⁾ Srv. *jak vám pravím, vše hotovo* = pravím, že vše jest hotovo. Anebo inverse: *sotva jsem přišel domů, když se to stalo* ve smyslu 'stalo se to, sotva jsem přišel domů'.

^{27a)} Srv. Brugmann SE. 78—81.

^{27b)} Všimni si adverbii jakožto predikace, na př. *dobře!* οὐχ ἕκασ οὐτος ἀνὴρ "tento člověk není daleko"; viz též Brugmann SE. § 41. Srv. též významový rozdíl *pulcri sumus : pulcre ut simus*.

verba (predikativní výpovědi), ale i adjektiva (jež fungují buď jako atributy anebo jako predikáty), tedy *jasně zelená barva, světlo hoří jasně*, ale i výrazy substantivní jako *hrad vysoko na skále*.

Pozn. 1. Určení jako *jasně zelená barva, hrad vysoko na skále* jsou určení určení, čili určení druhého stupně. Jespersen (Phil. 97 násl.) řadí určení druhého stupně a určení verba jako *tertiary* = *s ubjunct*, jiní ozna- čují takové výrazy jako adverbialia (v indoevropských jazycích bývají tu v obou funkcích velmi často adverbia, neboť to jest normální užívání ad- verbii). My se spokojíme termínem *určení* a podle okolností vytkneme, mí- níme-li určení určení jako v *jasně červený* anebo určení dějové predikace jako *světlo hoří jasně* anebo prosté určení jako v *jasné světlo*.

Pozn. 2. Obyčejné schema pro větné vztahy bývá toto (na př. Ga- belentz 461):

Predikát

Atribut < $\begin{cases} \text{adnominální} \\ \text{adverbiální} \end{cases}$

Rozdíl mezi těmito dvěma druhy sdělení je v tom, že v případě predikace (výroku) výpověď činím hlavním předmětem věty anebo alespoň užívám takové formy jako bych ji činil (srv. poznámku), anebo konečně vnáším tento poměr do takového spojení jako na př. *není dobře býti člověku samotnému*. Běží zde tedy o formu, jež nabyla určitého významu a tento význam se pak přenáší i do jiných spojení.

Prosté určení sdělení není předmětem sdělení větného, *aspoň ne formálně*, běží zde spíše o precisaci některého členu vět- něho.²⁸⁾ Jest zřejmé, že tyto poměry nejsou dány poměry logic- kými ani vnějšími, nýbrž spíše okamžitým nazíráním mluvčího. Formy, které se z rozlišení těchto dvou poměrů vyvinuly, také nejsou vždy kladeny 'logicky'; tak na př. řekneme *to je zelená louka* i když míníme to, co bychom vyjádřili logicky *ta louka je zelená*. V staré indičtině *slepý bráhma*n značilo jak naše spojení *slepý bráhma*n tak i *bráhma*n jest slep (srv. lat. *omnia praeclara rara, beati possidentes*) [tedy něco obdobného našemu *to je slepý bráhma*n?]. Je tedy zřejmé, že v indoevropských jazycích se rozdíl mezi formou predikativní a atributivní vyvinul pod vlivem verba finita; tento fakt se potvrzuje tím, že pro vyjádření predi- kace slovy, jež nemají formy verbální (na př. adjektiva), za- vedly indoevropské jazyky formální výraz, jenž má podobu verba finita, totiž *sponu* (*kopulí : jsem, jsí, jest* atd.), srv. též Brug- mann, SE. § 32.

Jakmile však tento predikativní poměr byl vytvořen, vyvíjel se dále a prostředky k jeho vyjádření byly kromě kopuly i jiné. Tak na př. němčina dnes formálně rozlišuje adjektivum v predi- kativní funkci od atributivního (v predikativní funkci jest totiž adjektivum nesklonné. — Srovnej též naši složenou a nesloženou flexi, na př. *zdravý člověk, zdraví lidé : člověk jest zdrav, lidé jsou zdraví*).

Rozdíl mezi predikativním a atributivním výrazem chara-

²⁸⁾ To však neznamená, že právě tato precisace nemůže býti nejzá- važnějším členem výpovědi. Naopak může i predikace býti pouhým spojo- vacím členem.

kterisuje v. d. Gabelentz (454/5) trefně obrazem, že to, o čem se vypovídá, jest v prvním případě předváděno jakoby bylo oblékáno do nějaké vlastnosti, kdežto v druhém případě jest to předvedeno jakoby již oblečeno.

Mnohdy se užívá relativního pronominálního elementu k vyjádření vztahu přívlaskového, na př. persky *kebūd esp* 'šedivý kůň', vedle toho též *esp-i kebūd* 'kůň jenž (= i) šedivý'; *džehān šāh* 'král (šāh) světa' vedle *šāh-i džehān* 'král jenž světa'. Malajsky *člověk jenž jiný* > *jiný člověk*. Všimněme si též baltoslovanské složené flexe, jež vzniká sufigováním relativního pronomina* *jo-* (viz Gabelentz 457).

Pozn. 1. Jest zbytečně vykládati spojení jako *sister dear* (srv. též fr. *un savant professeur* : *une femme savante*) jako predikativní atribut; při našem nazírání na atribut bychom mohli asi nejspíše říci, že se takové výrazy blíží nejspíše výrazům aposicionálním (ale srv. Gabelentz 457/8).

Pozn. 2. Wundt se neprávem domnívá, že ve větách jako lat. *omnia praeclara rara* subjekt a přívlask spolu těsně souvisí. Ve skutečnosti tato souvislost není o nic těsnější než mezi subjektem a predikátem (viz též Sütterlin, W. spr. Geb. 161).

Pozn. 3. 'Predikativní poměr' odpovídá tomu, co Jespersen nazývá *nexus* a Noreen *prädikative Konnexion*; 'určení' odpovídá Jespersenovu *junction* a Noreenově *Adjunktion* (nebo *adjunktive Konnexion*).

Logikové a jazykozpytci obyčejně pokládají poměr atributivní (a adverbialní) za oslabený poměr predikativní, ale to jest myslím nepřesné.²⁹⁾ Na základě indoevropského citění jazykového by se mohlo jediné říci, že bývá dvojí druh spojení, jedno že se předvádí v průběhu (nebo jak se stalo, stává atd.) t. j. spojení predikativní, a druhé že se předvádí hotové.³⁰⁾ Obojí však předpokládá něco jednoduššího, totiž prostou výpověď,³¹⁾ kde slovo nebo slovní výraz jest prostým označením tak jako

²⁹⁾ Srv. též Sütterlin, W. spr. Geb. 159: „Den Prädikatsätzen ist nun freilich eine durchgehende Zweigliedrigkeit eigen; nicht nur Subjekt und Prädikat liegen gepaart nebeneinander, sondern auch die andern Satztheile reihen sich alle in diesem Verhältnis an die beiden Grundglieder an... man möchte vor allem wissen, ob diese Eigentümlichkeit für die Prädikatsätze als wesentlich gelten muß...“

³⁰⁾ Noreen str. 311: „Die Konnexion kann, je nach dem ob sie eine vorsichgehende oder eine vorsichgegangene Verknüpfung ausdrückt, von zweifacher Art sein: prädikative Konnexion oder Prädikation und adjunktive Konnexion oder Adjunktion (srv. citovaný výrok Gabelentzův).“

Důležité jest si všimnouti Noreenova stanoviska, že o tom, co je podmět predikátu, nebo co je určované, rozhodují naprosto morfologické vlastnosti výrazů (ib.): „Nur die morphologischen Eigenschaften der Ausdrücke sagen uns also, wo wir die prinzipale Glosse zu suchen haben, wo die akzessorische.“

³¹⁾ Procesu sdělení by v logice odpovídala identifikace subjektu s predikátem, ale jest ještě otázka, zda logický subjekt a logický predikát si odpovídají tak pravidelně s výrazy ve sdělení. Ani s významového stanoviska nemůže se vždy říci, co jest základ výpovědi (thema, subjekt) a co jest predikace sama. Zde rozhoduje mnohdy morfologická forma výrazu, srv. Noreen 311 (citováno v předešlé poznámce).

Pokud se týče rozdílu mezi predikací a atribucí, logika zde nemůže vykazati nic obdobného.

v dětské řeči, kde *táta klobouk* může značit: otec má klobouk, to je otcův klobouk, otec si nasadil klobouk, (chci) otcův klobouk.

Vykládáme tedy predikaci jako určité stadium prosté výpovědi³²⁾; predikace vznikla jistě až tehdy, když se do ní počal vnášeti onen rozdíl proti atribuci. To ovšem neznamená, že predikace vznikla z atribuce, neboť jedno nemohlo existovati bez druhého.

Stopy toho, co nazýváme prostou výpovědí, vidíme ještě ve vokativech, kde by bylo těžko mysliti na původní význam [*vrahu* = ty jsi vrah]. Dále to prokazuje také podstata jednočlenných vět. Již okolnost, že jednočlenná nominální věta může vyjadřovati jak logický subjekt (*Povodeň!* = povodeň je, povodeň existuje) tak logický predikát (*povodeň!* = to je povodeň), postuluje něco jednoduššího než predikaci.³³⁾

Také imperativní nominální věty předpokládají něco jednoduššího než predikaci (na př. *vodu!*). Této theorii nasvědčují konečně i některé neindoevropské jazyky: Tak na př. hupa (athapask. — Amer.) může užití ve funkci jména 3. osoby sg. akt. neb passivi (s objektem nebo bez objektu) na př. *padá* > *dešť*, *byly složeny* > *oheň* (srv. Boas I. 80, viz ibid. Goddardův popis hupa, str. 107, 109.³⁴⁾ Zde zřejmě běží o sdělení (a to již dosti složité), jež se stalo členem vícečlenné věty. Vznik dvočlenné věty si musíme představovat obdobně.

Pozn. 1. Nejprostší poměr výpovědi bych rovněž hledal v aposici, na př. *král Karel*; z takovýcho aposic bych pak vysvětloval i frase jako *vir magnus et bonus*. [O aposicích jako stsl. *člověka grěšniků* viz též Brugmann SE. 100; o predikativních aposicích ib. 101n.—O t. zv. větné aposici (i vícečlenné) viz Kieckers, Glotta XI. 79 n., ale též Kroll ib. 81 n.]

Pozn. 2. Konstrukce jako siamské „*Paní Mi dívka najmání sedění čekání daleko; Šuk proto křičení říkání*“ = 'služka paní Mi sedí opodál; proto Šuk říká volaje hlasitě' (Gabelentz 452) pokládám za seskupení prostých výpovědí.

Nazíráme-li takto na predikát a atribut, bude daleko lehčí výklad slovesa určitého a jeho ekvivalentů v neindoevropských jazycích. Rozdíly ve vyjadřování jsou zde spíše rozdíly v nazírání, tedy v materiálním názoru, než v čem jiném (na př. *jeví se mi* : *vidím*). To, že pojetí vztahu větného projevuje pak menší rozdíly, jest jistě výhoda, neboť to potvrzuje uniformitu lidského myšlení a dění jazykového.

Ti, kdož vkládají vyvinuté rozlišování predikátu, atributu a subjektu do všech výrazů toho druhu, vidí veliký rozdíl mezi

³²⁾ Snad jest predikace, jak ji cítíme my, pod vlivem sdělení dějových (naše verbum finitum), tedy určitého druhu sdělení?

³³⁾ Srv. též výše s. 32. Uvidí-li někdo září a vykřikne *oheň!*, tu běží o výraz predikativní (to [co vidím] jest oheň), ale posluchači se to jeví jako věta thetická (*oheň je tu, hoří*).

³⁴⁾ Srv. dále *wontaneen* 'dům býval', 'rozbořený dům' (*-neen* značí minulost: *wuntinneen* 'býval jsem', při jménu *wontneen* 'jeho žena bývala', viz Boas I. 105).

indoevropským verbem, jež my cítíme predikativně, a mezi jazyky, kde se vyjadřuje původce děje posesivními sufixy, t. j. kde na př. naše *nesu* se vyjádří obdobně jako *můj dům* a my to tedy interpretujeme jako *moje nesení*. Pak v dalších důsledcích vzniká otázka: jest *můj* subjekt či predikát nebo jest to určení (atribut)? Při našem nazírání to odpadá; i je-li interpretace *moje nesení* správná, běží tu o prosté spojení dvou výpovědí.^{34a)} Toto spojení se stalo formulí, v níž personální element je pouhým odkazem na to, o čem se děla vlastní výpověď (vyjádřená dějovým výrazem); je-li pak to, o čem se vypovídá, zvláště vyjádřeno, pak to bylo původně zase v prosté výpovědi (tedy původně samostatné sdělení) a teprve souvislostí obou výpovědí uvedeno v užší poměr s dějovým výrazem (resp. dějovým výrazem + odkaz). Tento poměr mohl se pak vyvinouti v poměr predikativní.

Pokládáme-li za nejpůvodnější formu prostou výpověď a pak indiferentní spojení dvou výpovědí, jest otázka, jak si vysvětliti *poměr predikativní*. Ten byl vnesen do jazyka tím, že mluvčí formálně rozlišoval jisté útvary sdělení. Termíny *subjekt* a *predikát* jsou vlastně termíny logické a nikoli gramatické, a nejsou nic platny pro vysvětlení základních poměrů řeči, ježto tyto jsou *předlogické*.

Pozn. Ostatně, jak již řečeno, normální jazykové vyjádření dvoučleného logického soudu jest vlastně proces, složený ze tří identifikačních soudů: totiž dva soudy jsou vyjádřeny každého členu soudu (t. j. identifikace představy s obrazem zvukovým) a třetí soud jest synthesisa obou dvou soudů (vyjádření juxtaoposicí t. j. sukcesí obou členů).

Objekt.

Naše stanovisko vysvitne ještě jasněji, přihlédneme-li k poměru podmětu a předmětu. Tento poměr nelze stanoviti jednou pro vždy pouhou logikou anebo definicí, nýbrž musí se přihlížeti k povaze verba, s nímž jsou spojeny (Jespersen, Phil. 160; všimni si též, co praví na str. 161 o konstrukcích jako něm. *mich friert*,^{34b)} ale viz též naše poznámky o impersonaliích).³⁵⁾ Jisto jest, že při pasivu se stane objekt subjektem, tedy na př. *bratr*

^{34a)} Nanejvýš by tu mohl být rozdíl v nazírání (tedy sémantický).

^{34b)} O výrazech jako „*es schneit tiefen Schnee*“ viz Brg. SE. § 16, srv. však též frase jako *větrm slomilo dva dereva*, o nichž mluví Pedersen KZ. 40, 134 n. a Brugmann Grdr. II. 2, 535 n.

³⁵⁾ Srv. Wunderlich, D. d. Satz I. 177 pozn.: „Da zwischen Subjekt und Objekt ursprünglich ein wesentlicher Unterschied nicht bestand, so konnten aus dem Verhältnis der Handlung zu dem... Objekte keine besonderen Zeitwortformen entstehen. Immerhin entstand der Unterschied zwischen *transitiven* und *intransitiven* Verben...“

Schuchardt, jenž podotýká, že termíny subjekt a objekt by se měly vykázat z gramatiky (Brevier 225), ukazuje na to, že objekt je „ein in den Schatten gerücktes Subjekt“ [S Ber. pr. Ak. 1920, 462] a vysvětluje vznik subjektu z konstrukcí *ἀπό κοινοῦ*, kde význam dějový je společný *A bije, bije B > A bije B*. Všimni si, že genitiv partitivní a výrazy preposicionální, jež mohou být subjektem, mohou stejně být i objektem (viz Brg. SE. 45 n.).

zabíjí vlka: vlk jest zabíjen od bratra. To, co jest objektem transitiva, stane se také subjektem významově odpovídajícího intransitiva *Achilleus zabil Hektora: Hektor zahynul rukou Achilleovou* (srv. ř. ἀπέθανε ὑπό). Stane-li se naopak intransitivum předmětným slovesem (tím, že bylo těsně spíato s představou), změní toto sloveso význam. Tedy na př. *jísti* intransitivně 'přijímati potravu', t. j. cíl děje jest již pojat ve významu slovesa; užije-li se však *jísti* předmětně, pak to značí 'požívatí' a musí se doplniti co (*jísti maso*), srv. věty *nejedl jsem od rána: jím obyčejně maso*; anebo *pracovati o něčem* 'dělati něco', ale intransitivní *pracovati* již implikuje objekt, neboť to znamená 'býti zaměstnán', srv. *dělník nepracuje* 'není zaměstnán'. Pojem objektu jest tedy podmíněn významem slovesa a není to vlastně zvláštní vztah větný. Objekt jest tedy určení plnovýznamového slovesa, které je nutné k jeho významu.³⁶⁾ Ve výrazech jako *kníže se stal králem* jest sice *králem* též určení verba, ale poněvadž to jest hlavně nominální predikát k 'subjektu' *kníže*, nemůže se to pokládati za objekt. [To vyplývá ostatně i z okolnosti, že *stal se králem* se musí posuzovati stejně jako *byl zvolen králem*, kde *králem* je nominální predikace.] Stejně v *kráčí rychle* jest *rychle* určení a precisování významu slovesného, ale naprosto není nutné k tomu, aby tento význam byl patrný a sloveso bez tohoto výrazu může existovati ve svém významu. Některá slovesa nevyžadují toliko jednoho doplnění, nýbrž dvou; pak mluvíme o *přímém* a *nepřímém objektu*, na př. *dáti někomu něco*. Že se pojetí objektu v indoevropských jazycích historicky měnilo, je patrné z toho, že se akusativní objekt mění v nominativ při pasivní nebo quasispasivní vazbě, *povídám pohádku: pohádka se povídá*, ale jiný druh objektu zůstane nezměněn, na př. *pracuje se o zlepšení pracovních poměrů* (stejně jako v aktivním *pracuji o zlepšení poměrů*). Že však poměr akusativního objektu má vliv na jiná spojení objektová, jest patrné z toho, že na př. v angličtině je možno převésti do nominativu i jiné poměry: *I spoke to him: he was spoken to* proti našemu *mluvilo se k němu (he was taken no notice of* proti aktivnímu *I took notice of him* 'všiml jsem si ho'). Z toho všeho vyplývá, že poměr objektu jest svým původem vlastně nikoli zvláštní poměr větný, nýbrž že tu běží spíše o psychologickou kategorii významovou spočívající na konkrétním nazírání. Mohli bychom zhruba říci, že při našem (t. j. indoevropském) pojetí verba objekt jeví se nositelem (cílem) děje.

Pozn. Podle Noreena (str. 227, srv. 362) objekt patří do kategorie významově.

V primitivním stadiu se mnohdy asi vyjadřovalo jedním slovem to, co my vyjádříme spojením děje s objektem. Před-

³⁶⁾ Srv. Gaedicke, Acc. 34: „...ich definire... transitive Verba als solche Verba, deren Begriff nicht ohne einen Nominalbegriff, auf den er sich bezieht, gedacht werden kann; ob und wie der letztere ausgedrückt werden soll, bleibt dabei ganz dem Willen des Sprechenden überlassen.“

stavme si, že by se říkalo *myje si hlavu* jedním slovem a *myji dítě* též jedním slovem, ale naprosto jiným. Tu by byly dva dějové výrazy, které by odpovídaly našemu intransitivu. Když by se však analysou anebo zevšeobecněním některého z takových výrazů vytvořil abstraktnější výraz 'mýti', pak bylo nutné jeho význam specialisovat významovým určením (t. j. nějaké sémantéma stalo se určením); takovéto spojení se pak přehodnocovalo ve spojení objektové, ono určení bylo mu nutné k specialisaci dějového významu. Spojení objektové se pak vyjadřovalo různými formami, jako na př. inkorporací t. j. komposiční formou (viz níže), nebo jako prosté určení.

Pronominální objekt se vyjadřuje v semitštině stejně jako atributivní posesivum, tedy na př. arabské *darábukum* 'bil vás': *dūlāb-kum* 'vaše skříň' [jedině v 1. os. sg. jsou tvary rozlišeny]. Nominální objekt má v klas. arabštině formu akusativu, jež vyjadřuje nejen příslovečná určení (jako času, účelu, způsobu atd.), nýbrž i predikaci při verbu (naše 'existovala žena těhotná').

Často bývá objekt vyjadřován čistě konkrétními výrazy (tedy zejména lokálními a pod.) i běží mnohdy o čistě lokální nazírání (srv. Bloomfield 114. — V indoevropštině cíl pohybu a přímý objekt byly vyjadřovány stejně). Ostatně totéž můžeme pozorovat na moderních případech, kde objekt je v jiném pádě než v akusativě, jako na př. *libovati si v něčem, vyprávěti o něčem*.

Objekt ovšem může býti též při nominech, na př. *podobn komu* (týž poměr jako *podobati se něčemu*), *úzkostliv o život*, *úzkost o život*,^{36a)} angl. *he is not worth his salt, anxious for our safety*; lat. *amans patriam, quid tibi istum tactio 'st'?*: skr. *mām kāmēna* 'z lásky ke mně'. Běží tu prostě o užívání paralelní k výrazům adverbálním a rozhoduje tu buď okolnost, že spojení adnominální má vedle sebe odpovídající spojení adverbální (*istum tactio*: *istum tango*) anebo jest třeba, aby význam nomina nutně vyjadřoval určení obdobně jako to vyžaduje transitivní verbum. Odtud též t. zv. genitiv objektivní.

NB. Určení má různý význam; významy ty lze klasifikovat v různých významových kategoriích pádových (na př. Noreenova klasifikace, srv. str. 345—366). Přes to bych se klasifikace zdržel; stačí mi, řeknu-li, že ve většině případů jde původně o konkrétní nazírání právě tak jako u významu básí a pod. [Pokud se týče terminologie, podržel bych *kasus* (pád morfologický) pro morfologickou podobu slova a pro syntaktickou funkci bych užíval termínu *funkce pádová*.]

^{36a)} Srv. též Brugmann SE. § 63.

Subjekt.

Řekli jsme, že subjekt je pojem logický³⁷⁾; s významového hlediska jest lépe mluvit o základě (thematu) několikačlenné výpovědi.³⁸⁾ Toto stanovisko ostatně vyplývá již z toho, jak jsme vysvětlovali jednočlenné věty, a z našeho stanoviska k vývoji predikace. Jednočlenné věty nominální mohou znamenati jak logický subjekt tak i predikát za těchže okolností (viz výše). Pak ve výrazech jako *il y a, es gibt* (jež jsou nesporně impersonálně neutrální výrazy, ale jsou vyjadřovací prostředek thetické věty) to, co je zde v predikátu (v širším slova smyslu) [*es gibt einen Gott*], odpovídá logickému subjektu (smysl: *Bůh jest jen jeden*, ale i my zde řekneme je *jeden Bůh*, srv. též *andho brāhmaṇah*.³⁹⁾)

Pokud se týče normálních gramatických poměrů, je nutno rozeznávati tyto případy:

I. Ve spojeních jako: *sedlák je chud, the peasant is poor, ruské mužik bédn*, srv. lat. *beati possidentes, magna culpa* nebo *magna est culpa*, skr. *andho brāhmaṇah*.^{39a)} Běží tu tedy o případy, o nichž jsme již mluvili při predikaci, a tu jsme řekli, že zde predikativní poměr vznikl až asociací s procesem logickým. Zde to, co odpovídá logickému subjektu, je prostě pojmenováno, tedy tu běží o prostou výpověď,⁴⁰⁾ jak tomu nasvědčuje okolnost, že predikát tohoto členu nemusí být formálně rozlišen od atributu (na př. *omnia praeclara rara*).

II. Tomu, co existuje v mysli mluvčího jako logický subjekt, odpovídá ve formálním výraze jen čistě *formální odkaz*⁴¹⁾ (morféma, na př. *koncovka* nebo *formální element*), na př. *říkám, dico*,^{41a)} fr. mod. *je dis*. V anglickém spisovném *I say* bylo přeneseno nazírání typu I. (*the peasant is poor*) patrně pod vlivem typu III. (*the dog barks*) o němž viz níže. Ve fr. *je dis* jest je

³⁷⁾ Srv. Schuchardt I. c. a Noreen, str. 320 n. a 330, kteří pokládají subjekt a predikát za pojmy logické nebo psychologické.

³⁸⁾ Noreen (320) užívá termínů 'principální glossa' pro sémantický subjekt a 'akcesorní glossa' pro predikát. NB. str. 311: „Nur die morphologischen Eigenschaften der Ausdrücke sagen uns . . ., wo wir die prinzipale Glosse zu suchen haben, wo die akzessorische.“

³⁹⁾ V některých případech není jazykového kriteria pro rozdíl mezi podmětem a výrokem, na př. *Pán je Bůh*, viz Noreen I. c.

^{39a)} O bezkopulových větách srv. též Brugmann SE. 59 n., zejména též 69.

⁴⁰⁾ Odtud indoevropský nominativ (t. j. pád vyjadřující pojmenování) byl často pokládán za pád subjektu (srv. Brg. SE. 43). Ve skutečnosti jest vyjádření subjektu jednou z funkcí nominativu (ale subjekt může býti též v partitivním genitivě, na př. *není vody*).

⁴¹⁾ Meillet (Ling. 134) definuje čistě formálně: věta se skládá ze subjektu a predikátu vyjma případy, kde subjekt jest jasný anebo kde je vyjádřen na verbu. Naše stanovisko k této definici je jasné.

Mohlo by se říci, že elementy odkazovací mají funkci odkazu k 'subjektu' a ještě funkci 'kopule', srv. též Noreen 328; ale ani to bych nedoporučoval, protože to jest zase zachovávání logických termínů.

^{41a)} Pokud se subjekt při 3. os. nevyjadřuje zvláštním slovem, viz Brugmann SE. § 26.

čistě formální element (jak vidíme v kolokviálním *le père il dit ce qu'il veut*) i odpovídá naprosto latinskému *dico*, našemu *pravím*, ale starší pojetí bylo jistě podle typu III. (*ego dico*, já pravím).

III. Třetí případ jest jako typus předešlý, ale to, nač se odkazuje, jest kromě toho vyjádřeno ještě plným výrazem, tedy nominem anebo plnovýznamovým pronominem: a) *kůň běží*, francouzsky v lidové mluvě *le père il dit*, β) *já vím; Moi, je sais; I know* (s přízvukem na *I*), t. j. nač formální element výrazu *běží* odkazuje, jest zde plně *pojmenováno*. V indoevropských jazycích klade se zde obyčejně pád pojmenovací (nominativ), ale může býti i partitiv (*není vody*).^{41b)} Typ III. a typ I. v jazycích indoevropských asi na sebe vzájemně působily. Logický poměr vkládaný do obou typů vyvíjel se v nich asi vzájemným působením: na predikace v typu I. často asi působil typ III.a, kde indoevropské verbum finitum mělo již predikující význam. Naopak pojetí subjektu, jak jej cítí Indoevropané, utvářilo se asi tím, že *člověk (jest) dobrý*^{41c)} a *člověk jde* bylo pojato jako rovnocenné.⁴²⁾ Později se pojetí typu I. identifikovalo s typem III. jako v angl. *the dog barks*, franc. *le cheval court*.

Náš názor, že osobní element v typech II. a III. je pouze formální odkázání^{42a)} a že jest lépe nepřikládati mu význam subjektu nebo predikátu nebo určení děje, stačí i pro jazyky, kde se naše osoba slovesa vyjadřuje stejnou formou jako posesivita. Tedy *nesu* jako *můj-dům*, tedy **moje-nesení*; i zde prostě 'posesivní' element odkazuje k tomu, co v myslí mluvčího jest logickým subjektem. Historicky mohl býti mezi *nesu* a posesivním vyjádřením verba ten rozdíl, že vzniklo-li *nesu* ze spojení **nese-já*, byl pronominální element již formálně rozlišen od elementů posesivních. Ale zásadně není možno říci, zda osobní sufixy respektive pronomeni personale (srv. Sütterlin, W. spr. Geb. 90 n., 95, 127, 129/32, srv. 125) se vyvinuly z posesivních či naopak.

Uznáváme-li za jediný základní poměr prostou výpověď, a poměr atributivní a predikativní za další vývoj, odkazujeme-li dále pojmy subjekt a predikát do logiky, a pokládáme-li objekt za pojem čistě významový, pak nemůžeme uznávati ani termínů *subjekt*, *predikát*, *atribut*, a také jich nedoporučujeme jako *absolutní* výrazy. Zavrhnouti je však vůbec by bylo nepohodlné proto, že se tyto názvy vžily a jsou pohodlným termínem, vysvětlí-li se, co se tím míní. Budeme jich tedy užívati ve smyslu indoevropské gramatiky. Řekneme-li 'subjekt', míníme to, co se v indoevrop-

^{41b)} O předložkových spojeníh na místě subjektu viz Brugmann SE. § 27, 2. Je důležité, že tyto výrazy (tedy genit. part. nebo vazba předlož.) mohou býti též objektem.

^{41c)} O kopuli srv. Brugmann SE. 69 nn.

⁴²⁾ Že toto citění zde jest, tomu nasvědčuje teorie, že koncovka verba finita vyjadřuje kopulu, srv. na př. Noreen 328 (o čemž viz výše).

^{42a)} Srv. též Brugmann, SE. § 4.

ských jazycích (staršího typu) vyjadřuje subjektem, t. j. subjektem vět kopulových, jenž má zároveň stejnou formu jako výraz původce děje aktivního transitivity nebo intransitivního. Nesmíme však užívati těchto výrazů k hodnocení a jest krajně nejisté tvrditi, že to, co jest v indoevropštině subjekt, jest v některém jiném jazyce predikát a pod. Podobně, je-li dejme tomu ve frasi *bratr jeho-nůž* poměr atributivní, neznamena to, že ve výrazu **bratr jeho-čůže* je týž poměr nebo že to jest interpretovati jako *čůže jest bratrova* a že *bratrova* jest predikát a *čůže* subjekt, nebo *to jest bratrova čůže* atd. Spíše jest nutno vycházeti z prostých sdělení, jež spolu smyslově souvisí; logické vztahy byly do nich teprve vloženy a z nich pak byly abstrahovány gramatické vztahy tím, že se logické vztahy kombinovaly se vztahy konkrétní významovými (objekt < adverbialní určení) a že různost formy vyvolávala představu různých vztahů (predikativní: atributivní).

Jiná otázka jest, co v kterém jazyku pokládati za výraz původce děje: řekneme-li *žena viděla psa*, řekne Eskymák *ženě pes objevení-jeho-její*. Při tom *pes* jest vyjádřeno týmž pádem jako výraz logického subjektu intransitivního děje, tedy *pes žije* (a ve větách jako naše *země velmi hornatá*). Můžeme říci, že pro Eskymáka je logický podmět *žena*? To bychom mohli rozhodnout jedině, kdybychom mohli říci, zda pro něho existuje logická formule '*žena viděla psa*' či zda to není spíše '*ženě se jeví pes*'. Myslím, že tu běží o týž pojem, ale v každém případě jest naprosto jiná formule spočívající na jiném konkrétním nazírání na směr (slovesného) děje. Protože tu jde o jazykovou formu, musí zde forma rozhodovat.

Podobně musíme nazírat i na pasivum, jež se může určití jen na základě formy. To lze nejlépe vyložit na příkladech. Ve větě *člověk žene býka* původce děje (agens) má touž formu jako v predikativním spojení typu *člověk je dobrý*. Ve větě pasivní *býk jest hnán od člověka* původce děje transitivity slovesa *hnáti* nemá již té formy,⁴³⁾ tu má to, co bylo v aktivní větě předmětem. Význam slovesného děje byl tedy přeměněn tak, jako kdyby se ten děj stal intransitivním (na př. *býk utíká od člověka*). Původce děje intransitivního vyjádří se tedy formálně stejně jako objekt (tedy nositel děje)⁴⁴⁾ pasivního děje transitivity. Pasivum je tedy formální paradigmatický prostředek přeměny slovesné formy tak, aby měla smysl intransitivní. Běží zde tedy prostě o změnu v nazírání na slovesný děj, i můžeme to nazvati *změnou směru* slovesného děje.⁴⁵⁾

⁴³⁾ Mohli bychom také říci, že pasivum je taková vazba, kde objekt transitivity děje má podobu formálního subjektu věty nominální. Ve větě *býk jest hnán* má *býk* touž formu jako ve větě *býk jest zvíře*.

⁴⁴⁾ Mohlo by se tedy mysliti, že tu jest děj, vlastnost předmětu.

⁴⁵⁾ Musíme přesně rozeznávati dvě změny:

1. Slovesný význam se změní, ale směr děje se zachová, jako na př. angl. transit. *contrive* (*he contrived her death*): intrans. *contrive* (*can*

Výsledek těchto úvah je, že jednoznačně lze mluvit o subjektu jen v případech jako *tráva* (nominativ) (*je*) *zelená* a všech formálně analogických případech, t. j. kde to, o čem se vypovídá, je v nominativu. V případech jako *není vody*, *vody ubývá* jde též o 'subjekt' a přeče by tu gramatikové byli na rozpácích, ač funkčně jest tu partitivní nominativ vyjádřený formou genitivu.

Gramaticky jest daleko důležitější vyjádření agentu a objektu děje; vyjádření tato jsou ve mnohých jazycích nezbytná k úplnosti výrazu. Může nastati případ, že agens děje jest formálně identické se subjektem. Ale není-li, neplyne z toho, že mluvčí cítí děj jinak než jej cítíme my, vyjadřující agens jako subjekt.

Pozn. 1. Srv. s těmito názory též Wunderlich, D. d. Satz. 36: „Ein besonders verhängnisvoller Irrtum... ist die Meinung, daß bei Verbindungen der eine Bestandteil in einem ständigen Abhängigkeitsverhältnis zu dem andern stünde, wobei man zwischen Leitglied und Bestimmungsglied unterschied. Aber nicht, weil dieses oder jenes Zeitwort gebraucht wird, wählt man das Subjekt oder diese oder jene Objektform. Der Zustand des eigenen Ich, das unmittelbar fühlt, ob es tätig oder leidend, Ursache oder Wirkung ist, das in bestimmten räumlichen Entfernungen oder zeitlichen Erwartungen lebt, bestimmt vielmehr die Form des persönlichen Fürworts und später nach dessen Analogie auch die Formen anderer Wörter...“ Dále ukazuje Wunderlich, že na př. v hebrejštině v statu konstruktů právě určující (regens) dostává zvláštní formu. S tím srovnaj náš názor, že poměry větné a tedy i to, co mnozí nazývají poměrem *závislosti*, je poměrně pozdní. Není však nutno termíny odstranit, ale nesmí se jich zneužívat k vysvětlení forem.

Pozn. 2. Podle toho, jak které jazyky dávají přednost výrokovému (predikativnímu) nebo přívlastkovému (atributivnímu) vyjadřování, rozeznávají se tyto jazykové typy: jazyky s převážně výrokovou nebo s převážně atributivní strukturou jazykovou a jazyky, jež oba poměry rozlišují. Pro přívlastkový typ by bylo tibetské nebo australské *muž* (v pádě označujícím agens) *kámen* (v pádě naznačujícím stav pasivní) *házení*, tedy *mužovo házení kamene*. Jest nesporně důležité stanovit, zda jazyk liší predikaci od atribuce, ale při jazycích čistě predikativních musíme se spíše ptáti, neběží-li tu spíše o prosté výpovědi, než o predikaci. Pokud se týče jazyků atributivních, jest tím typem míněno, že každé spojení je v nich vyjádřeno podřaděním, t. j. že vše jest v poměru určení a určovaného. Ale pak se dochází k rozporům, že se na př. turečtina řadí k typu atributivnímu, ačkoli má predikativní sufix *-dir*; *ev-ler yüksek-dir* znamená „domy jsou vysoké“, u životných *kuz-lar gendž-dir-ler* 'dívky jsou mladé', to se však vykládá *domy vysoké(i) jsou(i)*, *dívky mladé(i) jsou(i)*.

K podobným nesrovnalostem musí dojít i Bloomfield, jenž klasifikuje americké jazyky (tedy i jazyky inkorporující jako nahuatl a mnoho-suffixové jako gronština) jako atributivní, protože u nich jest predikace věc celkem indiferentní. Ale ani to není přesné, neboť na př. nahuatl má

you contrive without it). Tuto změnu jsme poznali při změně bezpředmětných sloves v předmětná, srv. t. zv. genitiv objektivní *bázeň boží*, *žádost peněz*: genit. subjektivní *láska matčina*; ve skutečnosti běží o různý směr děje.

2. Význam se nemění, ale intransitivum mění směr, na př. *bíliti*: *běleti* (*pradlena bílí prádlo*: *prádlo bělí*); *načerveniti*: *červenati*; angl. *dress* v *she dressed her hair* proti *she dressed well* (srv. tytéž různosti v *drain, dry, sell, begin* atd.).

konstrukci pro vyjádření toho, co my nazýváme predikací, na př. *né ni-tlatlakoani* 'já, já-hříšník' = já jsem hříšník. Ovšem Bloomfieldův atributivní typ nekryje se zcela s výše uvedeným typem, jak ostatně uvidíme již z fakta, že v. d. Gabelentz chce řaditi inkorporující jazyky jako samostatný typ jazykový a vykládá to tím, že na stadiu, v němž jsou americké jazyky, není možno rozlišovat poměr výrokový a přívlastkový, neboť tu nikdy není vyjádřena vlastnost nebo děj samostatně. To jest ovšem zase příliš ukvapená generalisace.

Zato však jest důležité pozorování v. d. Gabelentzovo, že jazyky "převážně predikativní" mají zálibu v krátkých větách a spojování pomocí 'a', 'a tu', tedy vyjadřování, s jakým se setkáváme u našich dětí nebo neškolených lidí (Gabelentz 465). U "atributivních jazyků" je vše atribut (t. j. určení) slovesa stojícího na konci, je tu mnoho participiálních a gerundiálních konstrukcí a máme až do poslední chvíle na vůli, chceme-li větu zakončiti (tím, že dáme verbum finitum) anebo v ní dále pokračovati (ib.).

Pak by bylo lépe mluvit o typu fragmentárním a typu podřazujícím, jak to činí Finck, ale tím již přecházíme na jinou půdu, dělítko atribuce a predikace se kombinuje s jinými úvahami. Totéž platí i o inkorporaci: v. d. Gabelentz na př. by chtěl vedle typů převážně predikativních nebo převážně atributivních a typu, kde atribuce a predikace jsou rozlišeny, rozeznávati ještě typ čtvrtý, inkorporující, jenž se prý nedá zařaditi k žádnému z předchozích: verbum jest zde střediskem a na něm jsou vyjádřeny všechny větné vztahy. Nerozpakoval bych se zařaditi inkorporující jazyky jako zvláštní typ jazyků podřazujících v širším slova smyslu, ale se stanoviska rozeznávání predikace a atribuce jest to vnášení nového hlediska, neboť při inkorporaci rozhodují daleko více jiné momenty, zejména t. zv. prolepsis pronomina a opakování pronomina jako *deixe*, tedy něco obdobného našim řečením jako *bratři, toho jsem dávno neviděl*, a pak jest zde otázka délky slova a jeho kapacita výrazová, tedy sémantický charakter slova, o němž promluvíme níže.

Ostatně chceme-li charakterisovati jazyk, nesmíme užiti jen jednoho dělítko, nýbrž více dělítek, ale při tom nesmíme tato dělítko slučovati. Musíme tedy na př. říci: jazyky indoevropské liší v historických dobách predikaci a atribuci, ale v nominálních spojeních se atribuce dříve od predikace nelišila; výraz jazykový je flexivní, kapacita slova menší než v inkorporujících jazycích, atd. Tedy není možno charakterisovat a dělit jen podle jednoho rysu.

Ostatně vždy je nutno míti na zřeteli, že se stavba větná nevyvíjela na základě všeobecných psychologických kategorií, nýbrž na základě častých spojení, jež byla pak vzorem pro další tvoření (viz Wunderlich I. 36). Členy věty neodpovídají tedy členům soudu, nýbrž věty jako celek jsou přibližně jazykové korelátý soudů.

Za základní poměry vyvinuté věty jsme uznali *predikaci* a *určení*, jež považujeme za dva druhy primitivnějšího typu výpovědi. Nezávisle vedle nich existuje ještě poměr *připojení* (srv. Paul 138, Noreenova *adnexae*), na př. spojení jako *červenobílý* = červený a bílý, Petr a Pavel odešli, nebo adversativní připojení *nechci to, ale ono* (také *to nechci, chci ono*), disjunktivní *nechci ani to ani ono, dej mi dvě (nebo) tři sklenice*.

Vliv *emoce* na členění větné. Neodpovídá-li skutečným poměrům dělení věty na subjekt a predikát, jest ještě nevhodnější mluvit o psychologickém subjektu a psychologickém predikátu v tom smyslu, že psychologický predikát je predominantní člen věty, protože pojmy subjekt a predikát jsou čistě logické a má se jich tedy užívati jen ve smyslu logický subjekt resp. logický

predikát, tedy myslí-li se na proces logický. Poněvadž emoce nemá co dělati s logickým procesem, jest dobře nesměšovati ty dva obory. Ostatně psychologické kategorie (o nichž budeme mluvíti později) neměly na stavbu věty takový vliv jako reprodukce a napodobení částých spojení větných (srv. též Bloomfield 114 pozn., Wunderlich I. 35 násl.). Emoce se projevuje nejčastěji přízvukem anebo postavením slov, na př. *Ještě dnes budeš se mnou v ráji*; srovnej *přišel nejdřív a nejdřív přišel*. Emočním dělením se věta rozpadá na tolik členů, kolik je důležitých elementů ve výpovědi. Podle toho je věta obsahově jednočlenná, dvojčlenná atd. (viz výše), naproti tomu členy obsahově ne nezbytné jsou členy spojovacími. Ve složené větě výpověď určovaná (to, co gramatikové nazývají hlavní větou) se může státi spojovacím členem, na př. *kolik je, prosím, hodin; dejte mi, prosím, sirku*. Sem patří zejména latinské frase jako *ducas volo hodie uxorem; quid vis curem?*

Spojovací členy, které se často opakují, mohou se státi čistě formálními elementy, tak na př. kopule, jež původně zřejmě měla plný význam, jak lze ještě pozorovati ve větách, kde jest plnovýznamovým členem (jako verbum assertivum nebo verbum existentiae) jako *Spravedlnost ještě jest!* Ve funkci spony je to prostě formální element: *člověk jest smrtelný*. Obsahově jest takových kopulí daleko více, na př. v *pod okny teče řeka jest teče* právě tak spojovací element jako ve frasi *na skále stojí strom*: *na skále roste strom*. Rozdíl takovýchto spojovacích členů proti kopuli je ten, že kopule jest pravidelný člen spojovací, kdežto tyto druhé jen někdy, v určitých spojeních (okasionální spojovací členy). Tento proces záleží ve změně významu, ale tato zase v prvé řadě spočívá na členění větném a proto se o tom zmiňujeme zde. Kopule anebo jiný spojovací člen může dostati přízvuk nikoli jako plnovýznamový člen, nýbrž jako ujištění, na př. *pod okny teče řeka* (odpověď na pochybnosti, že pod okny není řeky a nikoli, zda ta řeka teče či neteče). Zrovna tak *on je hodný*, něm. *er hat es getan*.

Jiný příklad změny spojovacího členu v morfologický element jest změna vulgárně lat. *ego dico*, kde *ego* bylo často již spojovací člen (proti klasickému *ego dico*, kde *ego* je plnovýznamový člen) v mod. fr. *je dis*, kde *ego* kleslo na čistě morfologický element.

Emočně predominantní elementy mají naproti tomu vliv na utváření věty. Zaujme-li emočně predominantní člen zpravidla prvé místo ve větě, může se státi, že zevšeobecní ten typ slovosledu, v němž určitý člen větný je nejčastěji predominantní. Tak na př. při vypravování jest predominantním elementem obyčejně sloveso, i stane se, že se zevšeobecní typ, kde na počátku věty stojí skupina obsahující sloveso. To jest pravidlo na př. v irštině.

Predominantní člen se často osamostatní do té míry, že přijme větnou podobu. To se stává zejména v jazycích, kde slovosled jest pevný, na př. *c'est à vous que je m'adresse*, irsky *is dèniu adciam nì hùia súilib* 'jest rychlejší co (že) vidíme očima' = očima vidíme rychleji, angl. *it is to you, young people, that I speak*. To si vysvětlíme nejlépe tím, že predominantní člen má platnost výpovědi. Tomu daly pak některé jazyky formální výraz tím, že jej konstruovaly jako samostatnou větu, zvláště když při pevném slovosledu nebylo možno, aby stál na prvním místě ve větě (když mu podle toho slovosledu nepřislušelo). Totéž pozorujeme ve výrazech, kde predominantní člen jest adverbium, na př. *sotva s člověkem promluví* = *sotva, že s člověkem promluví*, kde *sotva* jest kladeno jako plná výpověď, jak prokazuje že (srv. též něm. *vielleicht, daß eine Träne dann von seinen Augen fällt*).

V těchto případech a v dalších, o nichž hned promluvíme, hledají někteří (zejm. Paul, Prinz.⁵ 282—303) posunutí syntaktických poměrů. Předpokládají totiž, že syntaktické formy byly vytvořeny nejprve pro určité části větné a zároveň že naznačují určitý poměr.⁴⁶ Když se pak seskupují tyto formy volněji, nastane nutně rozpor mezi oněmi starými poměry, t. j. gramatickou formou, a oním novým seskupením. Naše stanovisko jest odchylné již tím, že nepředpokládáme, že formy byly vytvořeny k vyjádření větných vztahů (viz níže), nýbrž že jsou výrazem konkrétního nazírání: v určitých spojeních staly se pak běžnými formulami a vztahy samy jsou teprve abstrakce z těchto formulí nebo byly do těchto formulí vinterpretovány (ať již naivním mluvčím anebo, a to nejčastěji, gramatikou a logikou). Řekne-li tedy kdo, že na př. ve větě *v létě bylo zima* formule *v létě* jest t. zv. logický subjekt nebo základ (thema) výpovědi, nemám, co bych proti tomu namítal, ale nevidím rozpor mezi formou a obsahem v tom, že *v létě* má formu adverbialní. Pro mne jest hlavní, že *bylo zima* jest vlastní výpověď (predikace). Thema výpovědi může míti různou formu a forma 'gramatického subjektu' (indoevropsky je to nominativ) jest pouze jedna ze mnohých. Při tom se však může stát, že se určitá formule větná částečně asociuje s jinou a pak na sebe navzájem působí; tak může potom vzniknout rozpor potud, že totiž mluvčí nevědomky přenáší hodnocení jedné formule do formule jiné. To by nastalo, kdybychom na př. asociovali *v létě bylo zima* s formulí *léto bylo zimavé*; pak se nám ovšem zdá, že ve větě *v létě bylo zima* logický subjekt je v rozporu s gramatickým. To, co se nazývá pošinutím syntaktických poměrů, je tedy buď výsledek emočních elementů nebo je to pře-

⁴⁶ Paul, Prinz.⁵ 282: „Die syntaktischen Formen wie die Kasus etc. sind zunächst für bestimmte Satztheile wie Subjekt, Objekt, Bestimmung eines Substantivums etc. geschaffen. Sie bezeichnen aber zugleich ein bestimmteres Verhältnis, als es die blosse Aneinanderreihung der Wörter vermag....“

hodnocení určité formule podle formule jiné anebo konečně byl do formule během času vložen určitý vztah, ovšem opět pod vlivem jiné formule. Tento poslední případ poznáme v následujícím odstavci.

Výsledkem přehodnocení vztahů může být poměr predikativní: Naznačili jsme již dříve, že se poměr predikativní vyvinul až časem. Tento pochod vidíme i v dobách historických, jako na př. v absolutních konstrukcích *Tarquinio rege* 'za panování Tarquiniova'. Toto spojení se jistě cítilo predikativně, ač původní poměr byl jistě týž jako v našem *za krále Tarquinia*. Rovněž tak vložil se poměr predikativní i do latinské vazby accusativus cum infinitivo (na př. *gaudeo te valere*), něm. *ich sah ihn fliehen* a do slovanské vazby dativu s infinitivem (*ne dobro jestz mnogomz bogomz byti*).

Pozn. Ač se do takových frází vnáší logický poměr, neznamená to ještě, že vznik takových výrazů a výrazy samy jsou logické. Běží tu spíše o přehodnocení hotových frází pod vlivem jiných. Ve frásích jako „jenes heranzuziehen untersagt die mangelnde Lautverschiebung“ neodpovídá prý gramatická forma logickým poměrům, logicky by mělo být *der Mangel der Lautverschiebung*. Správnější jest říci, že by zde němčina užila v tom smyslu výrazu „der Mangel der Lautverschiebung“. Frase jako „die mangelnde Lautverschiebung“ odpovídají latinským konstrukcím jako *dubitabat nemo quin violati hospites, legati necati, pacati atque socii nefario bello lacesciti, fana vexata hanc tantam efficerent vastitatem*. Zde užívá moderní jazyky spojení substantiva dějového (nomina actionis) s genitivem podmětným nebo předmětným, něm. „... daß die Mißhandlung der Gastfreunde, die Ermordung der Gesandten, die ruchlosen Angriffe auf friedliche und verbündete Völker, die Schädung der Heiligtümer....“. Jest tedy otázka, je-li moderní vyjádření logičtější než klasická konstrukce. Tu jest předně míti na zřeteli, že latinská spojení jako *violati hospites, legati necati* jsou tu ekvivalenty spojení predik., což jistě bylo podporováno tím, že takováto *samostatná* spojení mají význam jak atributivní tak predikativní (viz výše). Moderní jazyky vycházejí z pojetí odpovídajícího výrazům, jaké předpokládá Plautovo *quid tibi nos tactio est? quid tibi hanc rem curatio?* kde *hanc rem curatio* předpokládá starší *curatio huius rei*. Klasické jazyky tedy předpokládají dva momenty: 1. vazby participiální, tedy okolnost, jež *nijak nesouvisí* s přehodnocením větných vztahů; 2. s přehodnocením větných vztahů souvisí jedině druhý moment, byl-li do onoho spojení po případě vnesen poměr predikativní. Logičtější však není ani vazba moderní ani latinská, neboť v latinské znamená na př. *legati necati* 'fakt, že vyslanci byli pobiti'.

Pozn. Participiální konstrukce byly v klasických jazycích vůbec hojněji užívány (srv. na př. ř. *ἐπαύσατο κἀμνον* = přestal se namáhati.). To souvisí patrně s jinou okolností, totiž se sklonem po výrazech schopných shody. (Srv. však ještě Brugmann, IF. V. 145 nn.; Paul 289; Jespersen, Phil. 122 násl.).

Posunutí větného členění hledá se i ve frásích jako *bývalý voják, domnělý hrabě*; zde se vlastně vyjadřuje *jenž byl vojákem; o němž se domnívají, že jest hrabě*. Význam slov *bývalý, domnělý* vykládal bych tu spíše jako *hrabě, o němž se to totiž domnívají; voják, jenž býval* a pod.; *ein sich dünkender Genie* 'genius, totiž jenž se za takového pokládá'. Jest však otázka, zda tu nejde o vliv latinského *futurus* a pod., naše *budoucí* atd., srv. angl. *to-be*;

futurus mohlo nabýti svého významu asi jako *verbum existentiae*. Spojení jako *bývalý, budoucí* působily asi jako vzor pro jiná spojení. Konečně zde spolupůsobila asi i verbální adjektiva s 'pasivním' významem jako *podezřelý*, něm. *verdächtig*; *podezřelý člověk*, tedy též *domnělý baron*. Ostatně spojení atributivní vyjadřuje jakýkoli vztah dvou nominálních forem a tedy není tato spojení třeba vysvětlovat ani tak pošnutím vztahu jako spíše sémantickým procesem.

Za pošnutí větného členění pokládají se i konstrukce jako angl. *washes of all kind I had an antipathy to; this fair rich town we make him lord of; he is to be depended on*. Tyto konstrukce vznikají tím způsobem, že se určitá část fráze stereotypisovala bez ohledu na původ, stala se celkem a pak se dále konstruovala jako jednolitá skupina, tedy *lord of, antipathy to, take notice of, to depend on*. Při relativních větách měly asi též vliv konstrukce ἀπὸ χθινοῦ jako *the man I saw yesterday*. Celkem to tedy znamená, že pro mluvčího existují v prvé řadě nikoli vztahy, nýbrž formule, do nichž se pak vnášejí vždy znova logické vztahy. Podobně vznikly konstrukce jako latinské *liber legi coeptus est* k aktivu *coepi librum legere*. V aktivní vazbě se *coepi legere* stalo formulí a měla-li být převedena do pasiva, dělo se to mechanicky *coeptus (-a, -um) est legi* a jako *lego librum* má pasivum *liber legitur*, tak k *coepi librum legere* konstruovalo se pasivum *liber legi coeptus est*.

Změna významové závislosti nastala ve jménech: *Karel Dvořák, Božena Němcová, Rudolf Pavlík* atd., kde dnes jméno rodinné je nesporně určované a jméno křestní je určující. Dříve tomu bylo naopak, jak ostatně ukazuje i gramatická forma. Běží tu v prvé řadě o sémantickou změnu, jež nastala tím, že vlivem sociálních poměrů stalo se jméno rodinné hlavním jménem individua, kdežto dříve jím bylo jméno křestní.

Závislost ve složených větách. Řekli jsme, že ve spojení *přišel jsem, vlak odjel* závislost obou členů řídí se smyslem (které z obou sdělení má určovati druhé). Podle skutečného stavu věcí jsou tyto možnosti:

1. *Když jsem přišel, vlak odjel*; věta s *když* vyjadřuje děj předcházející před dějem věty druhé;
2. *když vlak odjel, přišel jsem*; věta s *když* vyjadřuje děj předchozí;
3. *přišel jsem, když vlak odjel* a) věta s *když* vyjadřuje děj předcházející: sotva vlak odjel, přišel jsem; β) inverzí věta s *když* vyjadřuje děj následující, mnohdy krátkou sukcesi;
4. *vlak odjel, když jsem přišel* a) věta s *když* vyjadřuje děj předcházející: nejdříve jsem přišel a pak vlak odjel, β) inverzí děj věty s *když* značí děj následující.

Jak je vidět, neběží zde tak o logický vztah, nýbrž v prvé řadě o význam sukcese dějové, tedy o různost významu ve větě

'vedlejší'. Emoční momenty mají zde vliv potud, že některé z těchto typů dostávají (inversí) význam důrazného sdělení; mnohdy se klade v tom případě *když tu* a pod.

Na inverse měly také asi vliv složené věty, kde jeden z dějů byl míněn jako současný s druhým (v češtině je v tom případě trvací sloveso), takže obsahově bylo indiferentní (buď zcela anebo skoro), která věta byla regens a která rectum, srv.

vlak odjel, když jsem přicházel do stanice,
když vlak odjel, přicházel jsem do stanice,
přicházel jsem do stanice, když vlak odjel,
když jsem přicházel do stanice, vlak odjel,

podobně

vlak odjížděl, když jsem přišel do stanice,
když vlak odjížděl, přišel jsem do stanice,
když jsem přišel do stanice, vlak odjížděl,
přišel jsem do stanice, když vlak odjížděl,

zejména pak

když jsem přicházel, odjížděl vlak,
když odjížděl vlak, přicházel jsem.

Změna přiřazení a podřazení (věta rozšířená a složená): ve větách jako *přišel k nám, aby nás brzo opustil* ve smyslu 'přišel a opustil nás brzy', jde o oslabení *aby*.

Podobně bych vykládal i *viděl jsem pana X. Y., s nímž jsem měl delší rozhovor* = viděl jsem p. X. Y. a měl jsem s ním delší rozhovor, kde jde o relativum ve smyslu kopulativním (t. j. relativní věta má tu smysl kontinuativně relativní), běží tedy opět o změnu významovou. O eventuelních pošinutích v relativních větách srovnej výše.

Reprodukční moment v řeči a vznik formulí.

Viděli jsme, že významová stránka a reprodukce formulí jsou faktickou vzpruhou k stavbě vět; někdy rozhoduje významová podobnost útvaru, jindy zase formální. Logické vztahy se nově vnáší do hotových formulí⁴⁷⁾: Podotkli jsme již, že anakoluthy vznikají tím, že mluvčí volí nějakou běžnou formuli a k té opět přiřadí volně nějakou jinou, odpovídající sice obsahově tomu, co chce říci, ale formálně jen volně přiřazenou k předchozímu, tak na př. angl. *he that rewards me, heaven reward him. It is certain that every man that does ill, the ill is upon his own head; he that can discern the loveliness of things, we call him poet. For everything that can come within the verge of beauty, I have seen it with indifference.* Zde tedy mluvčí prostě reprodukuje běžnou formuli (*every man that does ill... , he that...*)

⁴⁷⁾ Tu by se mohlo poukázat na výrazy jako *to je třeba* místo *toho je třeba* podle *to je dobré, to je užitečné*.

jako základ věty a pokračuje v konstrukci pokud lze, pak volně přiřadí konstrukci jinou a vyjádří vztahy formálními elementy.

Příčleňování pomocí formálních elementů shledáváme i při spojování emočních výrazů jako *Praha! tam jsem již dlouho nebyl; bratr, toho jsem již dávno neviděl*. V podstatě jest to totéž jako v běžném *potkal jsem ho, toho jsem se ptal na cestu*, tedy jeden z nejběžnějších prostředků vyjádření souvislosti mezi dvěma výpověďmi nebo dvěma členy jedné výpovědi. Sem patří i anglické dialektické *John, his cow* a *John, he said*. Formulím *his cow, he said* odpovídají v mnohých jazycích zvláštní formy jako na př. *nahuatl ě tlaškal okitštlí 'jeho-chléb muž'* anebo indoevropské verbum finitum *il dit : dixit*. Tak jsme se dostali k otázce formálního vyjadřování větných vztahů.

Elipsa a brachylogie. Elipsou se nazývá takový větný útvar, kde ve srovnání s normální formou není některý člen vyjádřen. Noreen (str. 265 a násl.) rozlišuje elipsu a brachylogii. Elipsa jest neúplná forma, při níž se scházející člen musí doplnit z kontextu nebo ze situace, tedy na př. řeknu-li sklepníkovi *čtvrtku vína* (prosím, dejte mi čtvrt litru vína) nebo volá-li chlapec *Večer, Večerník, České Slovo* atd. (je tu na prodej) anebo *ani o krok dále* (nechoď), v nápisech *II. třída* (t. j. zde jest coupé druhé třídy), *sus Minervam* (docet).

Brachylogie jest srozumitelná sama o sobě i nemusí být doplňována ze situace: *k noze zbraň! Jaký pán takový krám. Beze žertu!* To jsou výrazy, kde samozřejmý člen je vynechán, a mluvit o brachylogii jest možno jen tehdy, existuje-li vedle takové zkrácené vazby nějaká delší. Ale rozdíl mezi elipsou a brachylogií není nic absolutního, je to velmi relativní a subjektivní pojem. Ostatně musíme mít stále na paměti, že řeč jest svou podstatou eliptická a brachylogická a že právě z takovýchto výrazů vznikla nejstarší větná slova. S historického stanoviska tedy termín elipsa nebo brachylogie mate, neboť na př. vazby *ἀπὸ κοινού* (brachylogické) jsou jistě původnější než delší vazby. Stejně jest něm. *sage* původnější než *ich sage*, bezkopulové věty (jako *mnoho řemesel málo chleba* [brachylogie]) jsou nesporně původnější než věty s kopulí 3. os. pres. indik., bezaugmentové formy u Homéra jsou zbytky staršího stavu a pod. Dále: kdybychom chtěli pracovat s těmito termíny, bylo by těžko říci, kde přestat, neboť výrazy jako *u Dvořáků, Johannes > Hans, Ladislav > Láďa, automobil > auto* jsou svým původem elipsy; podobně i řecké *πρόην* (scil. ἡμέραν), *πίτυς* (proti **pītu-doru* = skr. *pītu-dāru-*).

Vyjadřování větných vztahů.

Odkazovací konstrukce staly se vedle slovosledu a přízvuku jedním z hlavních prostředků vyjádření větných vztahů.

Konstrukce odkazovací mohly by se zařadit pod širší pojem užití pomocných slov, který patrně je nejstarší způsob vyjadřo-

vání formy vedle slovosledu. Frase nabývá tedy formy slovosledem, na př. *The farmer kills the cow*, kde slovosled naznačuje, že *the farmer* jest východisko transitivního děje aktivního a *the cow* nositel nebo cíl toho děje; pomocnými slovy: *člověk jest smrtelný*, kde *jest* vyjadřuje, že *smrtelný* jest míněno predikativně, a konečně podobou slov, na př. *sedlák zabije krávu*, kde již podoba slov *sedlák*, *krávu* označuje v této souvislosti to, co angličina vyjadřuje posicí slova. Můžeme tedy rozlišovat mezi formou frase a formou slova: tu vidíme již z uvedených příkladů, že co vyjadřuje jeden jazyk formou frase, vyjadřuje jiný formou slova. Anebo dokonce týž jazyk vede si různě v různých stadiích vývojových, tak na př. stará angličina ještě lišila podobu slova v různé větné funkci.

Odkazovací konstrukce. Při těchto konstrukcích často shledáváme, že jeden jazyk je omezuje na formu slova a jiný zase je vyjadřuje formou frase. Tak na př. proti angl. *John, his bread* řekne nahuatl *ī tlaškatl okitštlī* 'jeho-chléb muž',⁴⁸⁾ srovnej dále koptské ρωφ ἀπζᾶλλο 'ústa starcova' (ρωφ [ústa], φ pronomem 3. os., další viz Steindorff, Kurzer Abriss der koptischen Gram. § 39), gronské *Kim:ip neKa*: 'psovi (*Kim:ip*) maso jeho' odpovídá něm. dial. ve frasi *dem Hunde sein Fleisch*.^{48a)} Podobně proti modernímu anglickému *he said* má latina jediné slovo, totiž *dixit*, a v gronštině se může vyjádřit jediným slovem nejen původce děje a děj, nýbrž i pronominální nositel děje, na př. *tusaRp-a-Ra*, t. j. *tusa Rp-a-Ra* ('znění' + pronominální element 3. os. sg. + pronom. el. 1. os. sg. =) 'slyším ho'; sr. dále aplikativum v nahuatl (Misteli 122). Tento výraz platí v nahuatl za jedno slovo; podobně jest tomu i s arabským *darábnī* (t. j. *darábnī*) 'uhodil mne'. V mnohých případech forma slova se pak vyvíjela, že původní odkazovací konstrukce není vůbec patrna. Zdá se ostatně, že se podobný proces udál i v jiných konstrukcích, kde vztahy byly vyjadřovány pomocnými slovy. Některé původní konstrukce frasi ustrnuly již do té míry, že jest otázka, máme-li tu mluvit o konstrukci frase či slova: tak na př. nastává otázka, zda výrazy jako francouzské *je le dis* 'říkám to' jsou jedno slovo čili nic. Tato otázka souvisí s problémem komposit a inkorporovaných tvarů (jako na př. nahuatl *nī-naka-kwa* = já-maso-jím = 'jím maso') a s problémem slova vůbec, i budeme se jí zabývat co nejdříve. Zde postačí konstatovati, že tomu, kdo uznává nejen formu slova, nýbrž i formu frase, rozdíl mezi slovem a skupinou slov není absolutní, nýbrž jen stupňový, a že v obou případech běží o hláskové skupiny více méně mechanicky reprodukováné.

Na principu odkazu spočívá také *větná shoda*, ale zde se děje

⁴⁸⁾ Podobně řekne malajština *chléb-jeho muž*.

^{48a)} O původu takových něm. frasi (*ich habe dem Bruder sein Buch genommen*) viz Sperber, *Áffekt* 49.

odkázání prostředky zcela jinými. Běží tu spíše o jakési znamení, že dva členy k sobě náleží. Tak na př. ve frasi *můj bratr je churav* shoduje se náš přívlastek (atribut) i doplněk (nominální predikát) se substantivem (svým podmětem) v rodě, čísle a pádě. Ve větě jako *jablka padají se stromu* shoduje se sloveso a podmět v rodě, čísle (a osobě). To znamená, že se zde opakuje vyjádření rodu, čísla, pádu (resp. osoby). Opakováním se odkazuje k onomu výrazu, který již rod nebo číslo atd. vyjádřil. K porozumění není shoda nutná, jak to ostatně dokazuje angličina, kde atribut a doplněk shody nemá (*my brother is ill*, plur. *my brothers are ill*).^{48b)} Proto se někdy definuje shoda jako potřeba vyjádřiti několikrát to, co se děje v duši mluvčího (na př. Wunderlich I. 22). Ve skutečnosti běží asi spíše o to přiblížiti formálně výrazy k sobě patřící.⁴⁹⁾ A tu jest důležité všimnouti si, že *číslo* a *rod* nemají samy o sobě vlastně nic společného s vyjadřováním větných vztahů; *číslo* jest čistě konkrétní pojem a *rod* vyplývá z konkrétního nazírání. Syntaktickým výrazem se stává shoda v rodě a čísle teprve přenášením na výrazy určující.

Pozn. Jest velice pravděpodobné, že v indoevropštině shody v rodě, čísle a pádě kdysi nebylo. Tomu nasvědčují komposita typu ἀκρόπολις. Representují-li tato komposita původní spojení atributivní, byla kdysi doba, kdy ty atributivní výrazy, které se později vyjadřovaly přídavným jménem, neměly shody. Zdá se však, že se shoda v indoevropštině rozmohla a že šla dále než by naše moderní cítění očekávalo. Na př. τριταῖοι ἀφίκοντο „přišli třetí den“, χθις ἔβη 'šel včera', Hom. στῆ δ' ὄρθος, *recens natus*, *nullus dixeris* = neříkej. Zejména často konkuruje adjektivní výraz s posesivním genitivem: majitel se vyjadřuje výrazem schopným shody, tedy adjektivem a nikoli genitivem (na př. Νεστορέη νῆς; Ἐκτόρεον δὲ χιτῶνα Il. II. 416, Αἰπύτιον παρὰ τύμβον Il. II. 604,⁵⁰⁾ lat. *flamen Dialis, erilis filius*). Slovanské jazyky tvoří dodnes posesivní adjektiva *erilis filius* = *pánův syn* (srv. též *hlas boží*).⁵¹⁾ Tato snaha po výrazech schopných shody⁵²⁾ počala v jednotlivých jazycích ustupovati, jak vidíme z faktu, že některé predikativní výrazy schopné shody se nahrazují adverbii a nepřímými pády (na př. místo πεζός (ἔβη) se klade πεζῶ, místo δομαῖος – δρόμου) a výrokové nominativy takového adjektiv stanou se dokonce adverbii.

Z předhistorické snahy po výrazech schopných shody vy-

^{48b)} O ztrátě shody a o stopách bezeshodového vyjadřování v indoevrop. jaz. viz Brg. SE. § 99.—O vzniku shody ib. § 84.

⁴⁹⁾ Srv. též falešnou shodu v něm. dial. jako *obst du hergest*; v. d. Gabelentz (214) podotýká, že v nama se vyskytuje něco podobného vzniklého z opakování.

⁵⁰⁾ Výrazy jako Πιράμοιο βίη, νῆσος Ἑλεῖοιο jsou pozdější; viz Wackernagel II. 69.

⁵¹⁾ Staré jsou konstrukce jako Νεστορέη παρα νῆ Πυλογενέος βασιλῆος Il. II. 54, *Anniana Milonis domo*.

⁵²⁾ Sem patří i atrakce jako *mihi est nomen Gaio*.

světloval bych zálibu v konstrukcích jako citované *legati necati* = zabití vyslanců (ve větě *dubitabat nemo quin... legati necati... hanc tantam efficerent vastitatem*^{52a}) a řecké *ἔπαυσατο κάμνον* 'přestal se namáhati'. Tendence po shodě se asi plně vyvinula při vzniku feminina jako gramatické kategorie.⁵³) To tedy znamená, že se konkrétní nazírání stává prostředkem k vyjádření vztahů větných. Stejně tomu je i ve shodě v chinook (sev. Amerika) : *ta žena ona to¹-jej-2na- položi(la) to¹ písek, ten² stůl* = žena položila písek na stůl.

V bantu, kde všechna slova odpovídající našim substantivům jsou rozdělena na významové kategorie, užívá se označení kategorie k vyjádření větné souvislosti. Formálním výrazem oněch kategorií jsou totiž zvláštní prefixy,⁵⁴) které se opakují u slova určujícího;⁵⁵) prefix, jímž se označuje predikace, musí odpovídat prefixu kategorie a rovněž tak i pronomem. Tedy na př. Subija:

	<i>mu — ntu</i>	<i>mu — lotu</i>	
	prefix třídy 'm u ž'	týž prefix 'krásný'	= krásný muž
	plurál <i>ba — ntu</i>	<i>ba — lotu</i>	= krásní muži
nebo	<i>in — zoku</i>	<i>in — dotu (dotu < lotu)</i>	
	prefix třídy 'had'	týž prefix 'krásný'	= krásný had
	<i>ba — kazana</i>	<i>ba</i>	<i>enda</i>
	pref. třídy 'dívka'	pronomem odpov. 'jíti'	= dívky jdou
		třídě <i>ba-</i>	

m-ba-ba-kazana 'to jsou dívky' (predikativní prefix *m-ba-ba* odpovídá prefixu kategorie *ba-*).

Zde je tedy nejdůležitější fakt, že kategorie významová, tedy výraz konkrétní zkušenosti a zároveň i subjektivního nazírání, stává se prostředkem výrazu spojení.⁵⁶) Totéž shledáváme i v některých jazycích při počítání předmětů, osob atd.; tu nelze počítati předměty nebo osoby bez označení kategorie, tak na př.

^{52a}) Srv. Brugmann SE. 78—81, k násled. ib. § 47, 1 b.

⁵³) Srv. též Erdmann, Grdz. d. d. Synt. II. 3: „Die Bedeutung der Genusunterscheidung für die Syntax liegt in der Congruenz des Pronomens und Adjectivums mit seinem Substantivum.“

⁵⁴) Tak na př. v subija třída s prefixem

<i>mu-</i>	značí osobu,
<i>ba-</i>	„ osoby,
<i>tši-</i>	„ věc,
<i>zi-</i>	„ věci,
<i>ka-</i>	„ něco malého,
<i>tu-</i>	„ více malých,
<i>ku-</i>	„ směr,
<i>ha-</i>	„ povrch atd.

Tedy *mu-ntu* 'muž', *ka-ntu* 'malý muž', 'mužik', *ba-ntu* 'muži', *tu-ntu* 'mužičkové', *ku-saka* 'milovati', *ha-fohi* 'blízko' atd. K tomu srv. též Homburger MSL. 18, 182 n., zejména 192.

⁵⁵) Ve ful jsou tři způsoby, jak vyjádřiti to, co bychom my vyjádřili větou *tento strom je vysoký*; jeden z nich odpovídá vyjádření bantuskému.

⁵⁶) Subjektivní nazírání jeví se na př. v klasifikaci slova *židle* co femininum a pod. skr. *āp-* jako maskulinum, ale *udan-* jako neutrum.

čínské *tři kus · člověk* = 'tři lidé', *tři ocas · ryba* = 'tři ryby', *tři větev · nit* = 'tři niti'. I zde běží o zevšeobecnění jistých formulí; tyto formule spočívají na konkrétním nazírání; tedy *tři kus*, *tři ocas* atd. jsou určité stereotypní formule spočívající na konkrétním nazírání, jež se projevuje dosud v tom, že se formula *tři kus* spojuje jen s určitou psychologickou kategorií významovou.

Konkrétní nazírání. Konkrétní názor se stává výrazem vztahů gramatických jak ve formě slova tak ve formě frase. Při tom se konkrétní význam celého spojení poněkud ztrácí, až konečně se celá skupina stane abstraktním výrazem větných vztahů. To jsme viděli již při vyjadřování předmětu. Tak na př. ve frasi *plakati nad něčím* ve smyslu 'opлакávati něco' můžeme ještě cítit konkrétní obraz člověka sedícího nebo stojícího nad něčím (někým) a plačícího, ač dnešní smysl celého spojení jest již abstraktní (děj + nutné určení). To jest tedy změna významu skupiny slovní, jakou často pozorujeme na poli čistě významovém (lexikálním) [srv. též Delacroix 243 a 253], ale ona jest zároveň stěžejním bodem ve vývoji forem gramatických. Tak na př. významová změna *sehr*, vlastně 'bolestně' (srv. angl. *sore*) ve 'velice' jest v zásadě identická se změnou slovesa *habere* v sloveso pomocné, srv. *Caesar aciem instructam habuit* = fr. *Caesar a arrangé*; (*omnia*) *missa habeo* = fr. *j'ai mis*; *nihil scribere habeo*: fr. *je n'écrirai rien*. Tato změna konkrétního nazírání v abstraktnější se může označiti jako přesunutí emfasy (*shift of emphasis*, na př. Sturtevant 139), ale my zůstaneme při termínu *abstraktisování*. Dosud jsme uváděli příklady konkrétního nazírání vyjádřeného formou frase, nyní si chceme všimnouti takových forem slovních. Tu vidíme, že na př. gramatické kategorie *rodu, čísla a času*⁵⁷) jsou výrazy čistě konkrétního nazírání a že nemají nic společného se vztahy větnými. Dále lokální pády (jako indoevropský *lokál, instrumentál*) vyjadřují naprosto konkrétní vztahy, abstraktního významu nabývají teprve v určitých spojeních, kde se s nimi asociují jisté vztahy větné. Konečně ještě sluší podotknouti, že mezi našimi pádovými a osobními sufixy na jedné straně a kmenovými sufixy na druhé straně jest mnohdy těžko rozlišovati. Významově ovšem má kmenový sufix funkci modifikace základního významu, t. j. *odvozování*, na př. *učiti, učitel, učení*, kdežto pádové a osobní sufixy vyjadřují vztahy větné. Ale tu jest třeba míti na paměti, že se sufix původem odvozovací může státi sufixem pádovým, jako se na př. kolektivní formace tvořené sufixem *-ā* staly nominativem-akusativem plur. indoevropských neuter (srv. též staročeské *bratřie*, naše *bratři*, původně 'bratrstvo', φρατρία), a že ve mnohých jazycích výrazy vztahové splývají s výrazy konkrétního nazírání, tak na př. v lat. *fero*, našem *nesu* koncovka

⁵⁷) Srv. Paul, Prinz.⁵ 278 n.

vyjadřuje nejen větný vztah, ale zároveň i konkrétní nazírání času.⁵⁸⁾ To ostatně vyplývá již z fakta, že na př. aoristový sufix -s- jest kmenový sufix. Podobně musíme rozeznávat kmeny presentní, perfektní atd. Stejně bychom měli mluvit u nominu o kmenu singulárním a kmenu plurálním, ale zde to již není možno, protože tu pluralita a větný vztah ve výrazu formálním naprosto splývají a byly mnohdy vyjadřovány současně, hledíme-li na tuto věc s hlediska historického.

Jest tedy pochybena theorie, že syntaktické formy jako na př. pády vznikly pro vyjádření určitých větných částí jako subjekt, objekt, určení jmenné (přívlastek) atd. (na př. Paul 282). Větné vztahy byly do formulí teprve vneseny a pak z nich opět abstrahovány. Původně šlo mnohdy buď o výraz čistě konkrétního nazírání anebo větný vztah nebyl vůbec vyjádřen a rozuměl se pouze z kontextu. Časté frase se staly formulemi, jež byly dále napodobovány a tak se vyvinula forma, do níž teprve byly vnášeny logické vztahy.⁵⁹⁾ — Při reprodukci formulí záleží na tom, je-li volná, t. j. přeměňuje-li mluvčí onu formuli poměrně volně, na př. podle *dej mi chleba* se tvoří volně *otec dává bratrovi chleba*, anebo zda je reprodukce rigorosní, t. j. reprodukuje se formule menší s poměrně malými změnami. Tyto formule se pak doplňují novými, na př. podle *dej mi to* tvořím *dám mu to, dám ti to* atd. Ustrnou-li takové formule, musí se každý dodatek postavit mimo ně i vzniká *dává-mu-to otec · bratr · pokrm*. Takovéto stereotypní formule jsou základem oněch odkazovacích konstrukcí a forem, o nichž jsme již mluvili.

Formulovitost výrazu jest viděti i při jiné formě větných vztahů, totiž při *slovosledu*.^{59a)} Jeho význam je patrný v angličtině, na př. *the farmer kills the cow* 'sedlák zabíjí krávu'; zde větná funkce členů *the farmer* a *the cow* jest vyjádřena pouze slovosledem: formule substantivum + verbum vyjadřuje podmět a výrok ve finitní větě. Obrácená formule jest v otázce, parenthesi, podmínce a po některých adverbích (Jespersen, Phil. 44). Jiná formule jest formule relativní, podle níž vztažné zájmeno (relativum) stojí na prvním místě ve větě (*the man, whom you mention... proti the man you mention...*, jež jest relativní konstrukce ἀπὸ κοινοῦ). Neguje-li se celá věta, klade se negace těsně před sloveso; ve mnohých jazycích jest tato negace enklitická a srůstá se slovesem (Jespersen, Phil. 329). V němčině charakterisuje slovosled větu vedlejší, na př. *es war einmal*

⁵⁸⁾ Srv. též Sapir, Lang. 106/107, 109 nn., 143, 146.

⁵⁹⁾ V jazycích s elaborátní formou jsou určité tvary asociovány s určitými vztahy větnými, ale poněvadž logické korelace nejsou nikdy konsekventní, jest formální stránka často v jiném poměru k logické než bychom podle oněch korelací čekali. Tím vzniká rozpor mezi obsahem a formou. Kde morfologie není tak elaborátní, jest přirozeně takových rozporů méně (srv. Paul l. c. 287).

^{59a)} K slovosledu srv. Brugmann SE. str. 6 a passim.

ein Mann, der hatte drei Töchter > *es war einmal ein Mann, der drei Töchter hatte* [při čemž lze pozorovati změnu významovou (shift of emphasis)].

Slovosledové formule mají vliv i na vytváření nových konstrukcí, tak na př. angl. *do you write?* pravděpodobně pod vlivem formulí jako *can you write?* *Will you write?* zatlačilo formulí *write you?* Tu asi rozhodoval sklon k formuli subjekt + verbum. Na vytváření preposicionálních (předložkových) vazeb měly slovosledové formule rovněž velký vliv. V homérském κεφαλῆς ἀπο φᾶρος ἔλεσκεν Od. VIII (9) 88 jest ἀπο ještě adverbium; později formule jako ἀπὸ κεφαλῆς stávají se jedinou skupinou a vzniká výraz preposicionální. Podobně lat. *quoad, quocum*.

Kolidují-li dva typy slovosledové, musí dojít ke kompromisu. V angličtině na př. kolidují dvě formule, totiž formule, podle níž preposice předchází nomen nebo pronomen a formule, podle níž interogativum začíná větu. Tu může zvítězit i druhá formule a tak vznikají útvary jako *what town is he living in?* (další viz Jespersen, Phil. 340).

Slovosled je hlavní vyjadřovací prostředek na př. v čínštině. Tak *wɔ:q³ pu:² p'a:⁴ t'a:¹* 'nebojím se ho' (t. j. 1. os. -ne-báti- 3 os.), *t'a:¹ pu:² p'a:⁴ wɔ:q³* 'nebojí se mne' (t. j. 3. os. -ne-báti- 1. os.). Poobně 3. os. mluví (iti) Peking řeč = 'mluví pekingskou řeč'; 3. os. Peking řeč mluví (iti) před znak dobr (é) = jeho mluvení pekingské řeči je dobré = 'mluví dobře pekingsky'. V čínštině jest tedy atributivní a predikativní poměr rozlišen slovosledem; (atribut předchází) predikát stojí obyčejně na konci sdělení před objektem. (Máme tedy formuli Atribut + Podmět...⁶⁰⁾ určení... + Výrok + Objekt.⁶¹⁾

Slovosled se vyvinuje v častých větných formulích a stává se, že celé oblasti jazyků jeví určitou tendenci k jistým formulím.⁶²⁾ Tak na př. jazyky, jež se zahrnovaly pod názvem 'jazyky uraloaltajské', jeví tendenci klásti predikát na konec věty, objekt předchází predikát, přívlastek (atribut) stojí před nominem (srv. Gabelentz 271, 416). V malajštině stojí dějový výraz na počátku věty a atribut následuje za svým nominem. Semitské jazyky vykazují tyto formule: Verbum + subjekt (srv. na př. Misteli 474 n.), nomen + atribut, nominální predikát následuje. V afrických jazycích lze pozorovati dva typy,⁶³⁾ totiž a) genitiv + nomen, verbum následuje (tak na př. bedauye, nama). Tento typ považuje Meinhof za charakteristický typ sudanský.

⁶⁰⁾ Výrazů subjekt (podmět) atd. užívám tu ve smyslu školské gramatiky.

⁶¹⁾ V čínštině může tedy výraz pro předměty nebo osoby stejně jako výraz pro děje nebo výraz pro vlastnosti být buď subjekt nebo predikát nebo atribut nebo určení děje.

⁶²⁾ Srv. Finck, Der deutsche Sprachbau str. 64—72, KZ. 41, 244 násl.

⁶³⁾ Meinhof, Ham. str. 30. O Ful a Hausa viz tamtéž str. 57 a 86.

β) opačný jest typ hamitský, dějový výraz (verbum) totiž předchází, genitiv stojí za svým nominem (tak na př. v masai.⁶⁴) V somali je v tom případě status adnexus).

Slovosled vznikl schematisací jistých skupin (srv. též Wunderlich I. 113): Důležitá slova tu dostávají význačné postavení a episodické výrazy se vsunují za hlavní elementy⁶⁵) (srv. Delacroix 219). Syntesa myšlenky se totiž může vyjádřit prostým přiřazením jednotlivých sdělení⁶⁶) a tak povstávají ona slovosledová schemata, jenž se pak mohou státi hlavní formou větných vztahů.

Příklady takového přiřazování můžeme najíti v dětské mluvě, na př. sdělení citované v. d. Gabelentzem (346): *Müdel Tuhl, ketter; bum! Mama puchpuch, bitten!* 'holčička (t. j. 1. os.) lezla (*ketter*) na stoličce (*Tuhl*) [a] upadla (*bum!*). Matka [mne] bila (*puchpuch*) [ale jen] málo'. Siamský příklad, jež jsme dříve citovali, neliší se mnoho od tohoto.⁶⁷) Jiný doklad, že pouhé přiřazení jest nejprostší způsob syntesy, jsou výrazy jako mandžu *nure omimbi* 'pítí víno' (proti *nure-be omimbi* 'den Wein trinken') [obdobně i v nové perštině], kde ve skupinách vyjadřujících jednotnou představu pouhé přiřazení vyjadřuje vztah obou členů.

Přicházíme k otázce, můžeme-li vysvětliti sled jednotlivých členů větných podle jednotného principu čili nic. Jest na př. theorie, podle níž se předcházející má k následujícímu jako subjekt k predikátu (Gabelentz 369), ale tato theorie nevysvětluje t. zv. dodatečnou korekturu, o níž jsme se zmínili již dříve a jež záleží v tom, že vlastní sdělení stojí na počátku a vše ostatní následuje. Tento typ slovosledu bylo by lze vysvětliti teorií, že členy sdělení následují za sebou podle stupně názornosti a nejmocnější výraz že stojí obyčejně na počátku (Sütterlin, W. spr. Geb. 17). Při živém vypravování a při emoci jistě stojí nejdůležitější část pokud možná na začátku, ale při klidném sdělení tihne spíše ke konci věty (Wunderlich I. 75, srv. 28, 77). Běží tu tedy aspoň o dva principy, jež podle mého mínění jest těžko vysvětliti jedinou formulí. Posuňková řeč má sice princip jednotný, ale posuňková řeč se nedá tak posuzovat jako řeč zvuková.⁶⁸) Snad jediné, co by se mohlo říci, jest, že tu rozhoduje pozornost mluvčího (Delacroix 219) a také tu asi mají velkou váhu rytmus a větný přízvuk. Jde tu asi o dynamické faktory, spočívající na názoru (srv. Sapir 120). V. d. Gabelentz

⁶⁴) Tak i shill, ale zde je možný též typus subjekt + dějový výraz.

⁶⁵) Tak na př. v němčině se nedůležité a nepřízvučné části kladou hned za verbum a pak následují přízvučné (Erdmann, Grdz. I. 189).

⁶⁶) Srv. v. d. Gabelentz 367.

⁶⁷) Kontext podává pak další.

⁶⁸) Zde stojí vždy subjekt na prvním místě, ale v posuňkové řeči nemůže býti subjektem vše, co jím může být v řeči zvukové (Sütterlin, W. spr. Geb. 16).

(374) namítá, že kdyby přízvuk a slovosled souvisely, že by pak musila být nejsilnější přízvukována vždy prvá část věty, kdežto ve skutečnosti může mít důraz kterýkoli větný člen (příklady viz ib.). Toto poslední tvrzení je ovšem správné, ale není pravda, že bychom musili vždy čekatí přízvuk na prvním členu věty. Tento předpoklad souvisí s v. d. Gabelentzovou teorií, že subjekt jest nejdůležitější část věty a že tedy musí předcházet.⁶⁹) Jisto je, že jsou určité typy větného přízvuku; tak na př. vzdělaní a výmluvní Němci přízvučují obyčejně vlastní sdělení a to opět nejsilněji objekt,⁷⁰) kdežto nevzdělaní často nejsilněji přízvučují subjekt a k tomu připojují slaběji přízvučovaný výrok (viz Sütterlin, W. spr. Geb. 107). Souvislost mezi určitými typy slovosledu a přízvuku prokazují některá fakta ve vývoji indoevropských jazyků: zde patrně přízvučné sloveso anebo přízvučné preverbium + enklitické sloveso stálo na počátku věty (objekt tu asi bezprostředně předcházel, viz Brugmann, K. vgl. Gr. III. 683). Jiným dokladem jest okolnost, že v nejstarším historickém stadiu indoevropských jazyků nepřízvučné slovo (enklitikum) stálo ve větě na druhém místě. Tato formule se jeví v sthn. *partikule + nepřízvučné pronomen* (Wunderlich I. 82), v některých případech homérské tmese, v latinských formulích *sub vos placo, ob vos sacro, de me hortatur* (Ennius 139:A. 381: *Hannibal audaci cum pectore de me hortatur = dehortatur me*) a v irských formulích obsahujících nepřízvučné preverbium + nepřízvučné pronomen + přízvučné verbum [na př. *ro-t-bia* = bude ti, t. j. budeš mít : preverbium *ro* + *t* (pron. 2. os.) + *bia* 'bude'; *ní-b-scara* 'nerozloučí vás' *ní* 'ne', *-b-* 'vás', *-scara* 'rozloučí'].⁷¹)

Pozn. S rytmem asi také souvisí anastrofa; u Homéra shledáváme formu casus + preposice při všech preposicích, srv. též lat. *meum, quoad*. Srv. dále švéd. *dömuode*, osk. *húrtín Kerrúín* 'in horto Cereali', *qua in quisque decuria*, viz Wackernagel, Synt. II. 196—201.

Že se slovosledové formule mění,⁷²) vidíme na historickém vývoji slovosledu v jednotlivých jazycích. Vezměme na př. němčinu: Německá formule hlavních vět subjekt + verbum není v germánských jaz. zděděný typ normální, nýbrž vyvinula se tím, že subjekt mohl státi na začátku věty (Wunderlich I. c.); postavení verba na druhém místě převládalo již v staré horní němčině (Erdmann, Grdz. I. 182—184), ač v živém vypravování sloveso často stojí na počátku věty. Verbum mohlo státi na konci

⁶⁹) O tom srv. Paul, Prinz.⁵ 125 násl. a Jespersen, Phil. 147 n.

⁷⁰) Normálně se zdá mluvčímu určení děje důležitější než děj sám (Wunderlich I. 77).

⁷¹) Okolnost, že při několika preverbích indoevropské **pro* stálo bezprostředně před verbem (viz Wackernagel II. 233/4), vysvětloval bych formulovitostí slovosledu.

⁷²) To se často aplikuje i na poměr koncovek proti moderním pomocným slovům, na př. *amo* : *ich liebe*, tak na př. u Wunderlicha I. 28.

věty i ve větách samostatných, jak to ostatně shledáváme v stříh. poesii: *Ein ritter sô gelêret was.*⁷³⁾ Z těchto typů jest zděděna z prajazyka formule objekt + nepřízvučné verbum⁷⁴⁾ a některé případy počátečního postavení slovesa.⁷⁵⁾ — Začáteční postavení subjektu není v němčině výlučné; jest také možný typ s objektem na počátku (Wunderlich, I. 98/9). Pokud se týče postavení adjektiva, byl v gotštině stejně možný typ adjektivum + substantivum jako formule opačná (ib. 127). V moderní němčině, následuje-li adjektivum za substantivem, jest za ním pauza a zdá se, že i ve starší době tu byl nějaký rozdíl (ib. 128 n.). Srovnáme-li s tím poměry prajazyka indoevropského, tu se zdá, že habituelní postavení v indoevropštině bylo, že atribut (a vůbec určení) předcházely určované.^{76a)} To vidíme již v kompositech ἀρόπολις (Διός-κουροι proti semitskému *beth el 'dům boží'*, srv. též Wackernagel I. 6). — Indoevropský typ partikule + nepřízvučné pronomen, jenž se ještě zachovává v staré horní němčině, je nahrazen v moderní němčině formulí nepřízvučné pronomen + partikule (Wunderlich I. 82).

Pozn. 1. Tato proměnlivost slovosledových formulí⁷⁶⁾ je dosti poučná, abychom se varovali usuzovati něco z okolností, že v indoevropštině agens děje bylo vyjadřováno příponami.

Byly-li i tyto přípony kdysi samostatná slova, nelze z toho ještě souditi, že slovesný děj tu původně byl logickým subjektem výpovědi, jak to činí v. d. Gabelentz (401), ani nelze analysovatí verbum + subjekt (srv. Wunderlich I. 106 a uvedenou tam literaturu).

Pozn. 2. Na druhé straně je možno domnívati se, že indoevropský habituelní slovosled byl podobný 'typu uraloaltajskému' (atribut + nomen, Subjekt . . ., Objekt⁷⁷⁾ + verbum)⁷⁸⁾ a že se slovosled uvolnil tím, že se vytvářela indoevropská flexe do té míry, jak se jeví na př. v jazycích klasických (v. d. Gabelentz 400, 401), t. j. že se utvořila shoda. Tolik se alespoň zdá, že slovosled a akcent reprezentují opačný pól než shoda a že v jazycích, kde jest shoda a flexe takového rázu, jako v jazycích klasických, slovosled

⁷³⁾ O vedlejších větách srv. Wunderlich I. 123.

⁷⁴⁾ Wunderlich (I. 113 násl.) se domnívá, že skupina obsahující verbum s jeho určeními se rozbila tím, že verbum šlo ku předu (srv. ib. 100) a objekt a predikátová nomina zůstala na konci.

⁷⁵⁾ Orthotnické sloveso v indoevropském prajazyce stálo na počátku věty; to bylo patrně při vypravování a v imperativě (Brugmann, K. vgl. Gr. III. 683).

^{76a)} O postposici adjektiva viz Brugmann SE. 109 n.; srv. i Anmann Glotta 12, 107 nn., Muller IF. 42, 38 násl.

⁷⁶⁾ Kolik okolností spolupůsobí při změnách formulí, je patrné ze jmen jako *Jan Petrů*, kde původně běželo o formuli určované + určující a dnes určující + určované, viz Paul 288/9 a zde výše (str. 53).

⁷⁷⁾ Tomu by odporovaly formy jako ἀρχέμακος, ale přes to se zdá, že indoevropský habituelní slovosled byl objekt + nepřízvučné verbum, srv. Brugmann I. c.

⁷⁸⁾ Viz v. d. Gabelentz 416, srv. též Jacobi, Compositum 111. Tento typ jest nejčastější u Homéra, viz Anmann IF. 42, 149 nn., srv. Fischer Glotta 13, 1 n., 189 n. O lat. slovosledu viz Möbitz Glotta 13, 116 a zejména Linde ib. 12, 153 (o počát. postavení slovesa Kroll ib. 9, 112 n.), dále i Orinskí ib. 12, 83 n.

hraje poměrně menší roli.⁷⁹⁾ Ale stěží by bylo možno říci, že v každé řeči proniká v jisté periodě slovosled jako základní forma vztahů (jak to říká Sapir str. 123); můžeme jen říci, že to je nejprostší forma a že může vždy proniknouti.

Zvláštní případ konstrukce frase jest tak zvaný status constructus v hebrejštině (= status annexus v některých jazycích afrických, jako na př. v Somali), kde určované jest hláskově oslabeno. Tyto formace již upomínají na komposiční útvary indoevropské, o nichž budeme mluvit co nejdříve.

Důležité jest si všimnouti, že se v takových frasích eventuálně tvoří nový význam, na př. čínské *nebe syn* = císař nebo *voda muž* = vodomož, nosič vody. Zde se již můžeme ptáti, nejde-li tu vlastně o komposita.

Nový význam se tvoří i ve výrazech jako *cyan² la² la* 'lod' přijíti dovršiti' > lod' přijela. Zde máme frase s t. zv. pomocnými slovy (čínská 'prázdná slova'). V takových konstrukcích běží již o změnu konkrétního významu (shift of emphasis) i jsou vlastně totožné se složenými tvary jako franc. *j'ai dit* a *je dirai*. Analytické tvary (jako *j'ai dit*, *řekl jsem*, *laudatus sum*) a tvary složené (jako *dirai*, *laudabam*, *laudabo* < **laudā-* + *-bam*, *bo*) spočívají v zásadě na témž principu, jenže v některých z nich jednotlivé členy spojení (frase nebo slova) mají ještě svou vlastní vztahovou formu slova (na př. **dicere habeo*, *laudatus* v *laudatus sum*), jinde se tato vztahová forma rozumí z kontextu.

Tedy kromě poznatku, že i zde nastává změna konkrétního významu, vidíme opět, jak blízko stojí frase kompositum a slovu vůbec. Než však přijdeme k otázce komposita a pak slova vůbec, všimneme si ještě přízvuku.

Že *přízvuk*^{79a)} a *intonace* má formální význam, vyplývá již z našich předcházejících poznámek. Intonace jest zejména charakteristická, někdy jediná, forma vět tázacích, na př. naše *jdeš?*

Přízvuk jistě má svůj původ v momentech emočních; tu jest si všimnouti na př. rozdílů nuancí významových ve větě *I saw the young man* podle toho, které slovo jest přízvukováno. Morfologická funkce přízvuku je patrná z příkladu jako skr. *vāja-putrá-s* 'kralevic': *vāja-putra-s* 'mající syna králem'; řec. θεόπομπος 'poslaný od boha': ψυχοπομπός 'vůdce duší' (dále viz Sapir 83). Srovnaj též různost významovou v něm. *übersetzen* 'přeložiti': *übersetzen* 'přepřaviti' a v angl. *gobetween* 'prostředník' a *(to) go between*.

⁷⁹⁾ Proto nesouhlasím s teorií, podle níž postposice adjektiva vznikla prý v době, kdy adjektivum mělo vedle substantiva jistou samostatnost (tak na př. Wunderlich I. 129). — Pokud se týče slovosledu u klasických básníků, musili bychom vědět, na kolik se tu skutečně obráží mluvený jazyk (srv. též Bréal, Sém.⁵ 219). Je možno, že spletitost latinského slovosledu byla podporována tím, že verbum bylo zároveň větným slovem (Wunderlich I. 138/9). K lat. slovosledu srv. též F. Muller IF. 42, 42 n.

^{79a)} K přízvuku srv. Brugmann SE. 6 a passim.

Není pochyby, že akcent má význačnou úlohu při změně frase v kompositum^{79b)} (srv. Sapir 118). Ovšem akcent zde není příčinou,⁸⁰⁾ nýbrž jest to spíše průvodní zjev onoho psychologického procesu, jímž se frase mění v složené slovo.

Komposiční proces^{80a)} jest psychologicky blízký slovosledu potud, že vztahy mezi jednotlivými členy komposita často nejsou nijak jinak vyjádřeny než právě jejich pořadem (Sapir 67). Podstata nejstaršího typu indoevropských komposit záleží v tom, že dva kmény jsou spolu spojeny bez jakéhokoliv jiného označení vztahu, který se musí doplnit z kontextu. Na př. *bohorovný* = 'rovný bohu', *εερnobýλ* = 'černé býlí', *dobroděj* 'dělající dobro, činitel dobra', θεοείελος 'bohorovný', ψυχοπομπός 'posílající, předvádějící duše', θεόπομπος 'poslaný od boha', skr. *rāja-putrá-s* : *rāja-putra-s*.

Nyní shledáváme, že i v jazycích, jež nemají komposice, slova vyjadřující celkovou představu mohou tvořit frasi, kde vztah je vyjádřen pouhou juxtaposicí, sr. též mandžu *nure omimbi* 'píti víno', ale *nure be omimbi* 'den Wein trinken'; v. d. Gabelentz právem nazývá takové frase syntaktickými komposity (str. 359). Takovéto výrazy se liší od inkorporovaných tvarů jako mexické nahuatl *ni-naka-kwa* (1. os.-maso-jí-) 'jím maso' jen tím, že ony platí za frasi a tyto za jediné slovo. Proto můžeme říci, že co je slovosled mezi formami frase, to je komposice mezi formami slova.

Komposicí se může vyjádřiti jakýkoli poměr; ať již jsou jednotlivé členy komposita původně samostatné celky anebo elementy abstrahované z původně větších samostatných celků, jejich funkce je obdobná členům frase. Tak na př. v nahuatl⁸¹⁾ *ni-tla-kwa* (1. os. sg. -něco-jí-) 'jím něco', *ni-naka-kwa* 'jím maso'; tato skupina se počítá za kompositum proto, že samostatně má *naka* podobu *nakatl*, jak je viděti z frase *ni-k-kwa in nakatl* (1. os. sg. + *to* + *ji-*, člen -maso), podobně *no-kwīk* 'můj zpěv' (samostatně *kwīkatl*), *teō-tlātōlli* 'božské, boží slovo' (samostatně *teōtl* 'bůh', pl. *tēteō*); *te-kalli* 'kamenný dům' (*tētl* 'kámen', *kal-li* 'dům'). Stejně jako objekt nebo atribut může se komponovat i určení děje: *ti-jēk-nemi* 'žiješ dobře' (2. os. sg. -dobr-žije; samostatně *jēktli* 'dobrý' atd.), *ni-k-tle-wātsa in-naka-tl* 'já-to-ohně-peče' || maso' = 'peku maso na ohni'. Všimni si, že dativus commodi (to, co vyjadřujeme v češtině frásí 'pro někoho něco dělati') se vyjadřuje zvláštním formativním elementem na slovese (-*lia*), čímž vzniká t. zv. aplikativum; takové frase bychom

^{79b)} K výkladu o kompositech srv. též Marty, S. u. W. 39.

⁸⁰⁾ Neboť větná skupina má také jediný přízvuk a slova spolu splývají, viz Paul § 227, str. 328.

^{80a)} Jest důležité všimnouti si, jak se věty mohou státi přezdvíčkami a tak jmény. Tím se mohou vysvětliti i komposita jako *kj-rājam* 'co je to za krále?' = špatný král; viz Peterson IF. 34. 254—285.

⁸¹⁾ Viz Misteli 113 nn. a srv. též Humboldt, Über die Verschiedenheit des menschl. Sprachbaues II. § 17, str. 177 n.

mohli zhruba naznačit asi takto: 1. os. sg. - *to-dělá-* aplikativní formans || *m ů j · s y n ·* || *d ů m ·* = 'dělám dům svému synovi'. Jak viděti, stýkají se tu dva principy, princip komposice a vedle něho princip konstrukci odkazovacích, jež jsou však také vyjádřeny komposiční formou, ač to jsou vlastně již afixy. Tak na př. nepřímý objekt osoby (to, čemu říkáme v indoevropských jazycích dativ objektu), jež bychom my vyjádřili formou pádovou, vyjádří se odkazovací vazbou toho, co bychom my vyjádřili verbem finitem, na př. *ni-k-tla-maka in no-piltsin* = 1. os. + 3. os. + *něco* + *dává* -člen || *můj-syn* = dávám něco svému synovi; místo *ni-naka-kwa* možno říci i *ni-k-kwa in nakatl* 'jím maso'.

Pozn. 1. Formálně jsou takové odkazovací výrazy jistě také komposita.⁸²⁾ Indoevropské výrazy jako *φερω*, lat. *fero* (naše *beru*, stsl. *berg* s jinou koncovkou) by byla historicky jen tehdy komposita, byla-li původně koncovka pronominální element; ale i nebyla-li, jsou psychologicky stejná, protože forma slova má zde touž funkci jako má na př. nahuatl *ni-k-kwa* 'jím to'. Tedy obsahově jest to jistě odkazovací vazba a neliší se psychologicky od odkazovací komposiční formy.

Pozn. 2. Jazyky, jež se vyznačují konstrukcemi jako v nahuatl, nazývají se jazyky inkorporující. Ale tu nesmíme mysliti, že inkorporace záleží jen v oné komposiční formě; jest třeba kromě toho ještě jistého psychologického momentu, potřeby vyjádřiti děj s jeho nositelem.⁸³⁾ Tedy možno říci *ni-tla-kwa* 'jím něco', *ni-k-kwa* 'jím to', ale ne pouhé **ni-kwa* 'jím'. Zrovna tak v odvozených výrazech dějových odpovídajících našim substantivům: *tla-kwa-tli* 'jídlo' (odvozeno od *tla-kwa* 'něco jísti') a podobně i *ni-tē-tla-namakā-ni* 'já-něk (omu)-něco-prodávající' = jsem kupec. S tím také souvisí fakt, že při výrazech pro části těla nebo příbuzenský poměr se obvykle udá vlastník, tedy spíše *můj otec* atd. nebo *něčí otec*, *má hlava* atd. nebo dokonce *něčí hlava* než pouhé *otec*, *hlava*.

Pozdní sanskrit hojně užívá komposičních konstrukcí,⁸⁴⁾ srv. na př. *tasyā arthe krodhāndhalocanās catvāro* 'pi pravivādam kurvanti' = pro ni (*tasyās arthe*) čtyři (*catvāras*) [majíce] oči hněvem slepy (*krodha* 'hněv' + *andha* 'slep' + *locana* 'oko') se hádají (*pravivādam kurvanti*); *Bhṛguprasravanē girau* 'na hoře (*girau*), na níž je Bhṛgu-pramen (*Bhṛguprasravanam*)' [t. j. 'na níž je pramen < řeky > Bhṛgu']; *so 'pi rājānam drṣṭvā hrṣṭaromā samjātaḥ* 'ten (*sa*) pak uviděv (absolutivum *drṣṭvā*) krále zaradoval se velice' (doslova: stal se [*samjātaḥ*] takový, jemuž chlupy [*roman-* 'chlup'] stojí radostí [*hrṣṭa-*]).

Vidíme tedy, že tvoření komposit má různý rozsah a různé funkce podle jednotlivých jazyků. A je to patrně v souvislosti s oním procesem, jímž se frase mění ve slovo,^{84a)} čili slovo má v různých jazycích různý rozsah. Jest třeba míti na paměti, že

⁸²⁾ Srv. také Humboldt l. c. a Gabelentz 356 nn. — Mohlo by ovšem být sporné, zda pronominální elementy nejsou afixy, ale to nemá vliv na naši celkovou theorii, protože v jiných jazycích jest dost případů, kde afix vzniká z komposita.

⁸³⁾ Viz Humboldt l. c.

⁸⁴⁾ Ovšem není zde nutnost vyjádřiti cíl děje!

^{84a)} O indoevr. formulích a o jejich poměru ke kompos. viz Brugmann SE. 91—124.

kompositum nevzniká vždy ze starší frase, nýbrž podle hotových komposit, jež mnohdy vznikla z frase (viz níže), tvoří se komposita nová. Tedy podle *letohrádek* tvoří se *slavobrána* a pod., tedy tentýž proces jako při formaci sufixové, kde se na př. podle *učitel*, *ředitel* tvoří *jednatel*, *oznamovatel*. Člen komposita má tedy podobnou úlohu jako sufixy derivační a jsou doklady toho, že se vyvinuly v kompositu některé sufixy derivační, jindy dokonce i sufixy čistě gramatické. Na př. v něm. *Drittel* má *tel* (< *teil* = díl) též význam jako derivační sufix *-ina* v našem *třetína*; lat. *amābam* < *amā* + *bam*. < **bhuām* = byl jsem. Ostatně dokazují konstrukce s odkazovacími elementy (viz výše), že běží o též psychologický princip. Tím jsme přešli opět k otázce slova, jeho formy a podstaty, a proto mu věnujeme nyní pozornost.⁸⁵⁾

Prozatím jsme poznali, že forma frase a forma slova jsou v podstatě stejné; původem je nejčastěji konkrétní nazírání a přechod od konkrétního nazírání k abstraktnějšímu výrazu vztahu je táž změna jako změna významu, na př. hlavní = 'přední' od *hlava*, jejíž základní význam je část těla, nebo *recte* 'rovně' > 'správně', 'přímý' (v *přímá čára*) > *přímý* (přímý člověk).

Slovo. Slovo se často pokládá za nejmenší jazykovou jednotku morfologickou. Je jisto, že slovo často není ani fonetická ani po případech významová jednotka.

Že není fonetická jednotka, tomu nasvědčují slovní hříčky jako naše: *Proč koza nežere, když jí šafář uhlí dá?* (vysloveno stejně jako *uhlídá*). Akademičtější příklad jsou tyto dva francouzské verše:

*Gal amant de la Reine, alla, tour magnanime
galamment de l'Arène à la Tour Magne, à Nîmes.*

Obojí se vysloví stejně, totiž

[ga la mā də la' rɛ: na la tur ma pa ni:m].

Srv. též angl. *amaze* = a maze, *incite* = in sight, *cross P'd bear* = cresseyed bear.

Pozn. Jinde však pozorujeme, že jazyk uznává částečně hranice slov. Tak na př. v skr., kde se záslovní hlásky ve styku s náslovím jiného slova mění jinak než by se měnily ve středosloví, na př. *manasah*, ale *ašvo 'pi*

⁸⁵⁾ Při charakterisaci jazyka třeba mít ohled na několik okolností: *rozsah slova* (tedy na př. α) komposice, nebo β) nedostatek komposice, a tu opět třeba rozeznávat, má-li slovo sufixy čili nic, anebo mohou-li se hromadit), *vyjadřování děje* (může-li se děj vyjádřit bez původce či ne, může-li se děj vyjádřit bez nositele čili nic); konečně vyjadřují-li se *vztahy větné* a jak, vyjadřují-li se na slovese či na jméně, atd. Tedy na př. nahuatl je jazyk komposiční, má afixy (sufixy i prefixy), avšak nehromadí jich. Vyjadřuje při transitivním ději jak činitele tak i nositele děje. Vztahy větné se označují na slovese. Naopak gronština (eskymo) je jazyk nekomposiční, hromadí sufixy, vyjadřuje při transitivním ději jak východiško tak i cíl děje. Vztahy větné se vyjadřují sufixy na nominu, které se může stát základem derivace a sufixálním tvořením se stane dějovým výrazem. K úplné charakterisaci by bylo třeba ještě naznačiti povahu gramatických kategorií, o nichž promluvíme později.

proti *ašvas api* (vysvětlení viz u Brugmanna, K. vgl. Gr. § 351, 2, str. 260). Ale i zde jsou jisté pochyby (viz ib. str. 261). V čínštině jest slovo fonetická jednotka, protože jest jednoslabičné (obyčejné výjimky viz Finck, Haupttypen 18 n.), končí buď samohláskou nebo [n], [ŋ] a má určitý tón (vyjma u enklitik).

Významově nelze slovo definovati, protože často můžeme jeden a též pojem vyjádřiti buď frásí nebo slovem, na př. *bělouš* = *bílý kůň*, *straka* = *strakatá kráva*.

Slovo^{85a)} se definuje jako nejmenší samostatná jazyková jednotka (jež se buď nedá rozložit v další samostatné útvary [u nesložených slov] anebo jsou tyto útvary nějak rozlišeny od samostatných buď podobou anebo významem celého spojení [u složených slov]). *Hlavní moment je, chce-li jazyk pokládat takový útvar za jednotku čili nic* (srv. Noreen 446). V každém jazyku jsou nesporné útvary, jež mohou samostatně existovati a nedají se dále rozkládati v samostatné elementy. Takové útvary se pak stávají vzorem pro útvary jiné i záleží na tom, pokládá-li je jazyk za útvary stejné či rozdílné. V češtině jest nesporně *kůň*, *koně*, *nesu* slovo, protože *nesu*, *kůň* mají samostatnou platnost jako větná slova a podobně *koně* jest úplně samostatné jako odpověď na otázku *co jsi viděl?* Nyní jde o to rozhodnouti, zda *nesl jsem* jest slovo či frasa. Naše psaní to označuje jako frasi, a přece *jsem* v *nesl jsem* jest diferencováno proti verbu existentiae; ovšem *jsem* je zde kopula, t. j. výraz predikace, ale pak *nesl* není již samostatné participium a tedy není to již samostatný element. Náš důvod pro to, že stále pokládáme *nesl jsem* za frasi, je ten, že *nesl* zachovává v množném čísle flexi (a shodu rodovou), tedy *nesli jsme*, *nesli jste* a tedy jazyk zachovává určitou rozlišnost elementu *nesl* od forem verbálních.

Táž otázka se naskytne při posuzování francouzských výrazů jako *je chante*, *tu chantes*, *il chante*, *nous chantons*, *vous chantez*, *ils chantent* proti latinskému *canto*, *cantas*, *cantat*, *cantamus*, *cantatis*, *cantant*, a dále *j'ai chanté* proti lat. *cantavi*. Nesporné je, že není dnes možno říci *chante*, nýbrž jen *il chante*, *on chante*, *la femme chante*. Dále: *je*, *il* nemůže státi samostatně; v tom případě klade moderní francina *moi*, *lui*. Na druhé straně se namítá, že *je*, *il* má jistou samostatnost jevící se tím, že může měniti svou posici, tedy *chanté-je*, *je ne chante pas*, *a-t-il chanté*. Jenže tato samostatnost není neomezená. Dnes je nemožno oddělití oba elementy nějakou parenthesou, na př. *je, dit il, chante*, jak to mohl říci ještě Rabelais a jak můžeme říci my: 'já' povídá on 'zpívám'. Běží zde vlastně o dva momenty, moment etymologický a moment cítění jazykového: se stanoviska etymologického je to jistě frasa, ale tento princip nelze provést kon-

^{85a)} K definici slova srv. Junker, Streitberg-Festschr. 58 n. Důležité jsou vývody na str. 24, že pro vyslovení slovní skupiny jsou účastna jiná centra mozková než pro vyslovení jeho komponentů. — K výkladu o slovu srv. Marty, Satz u. Wort 40 nn.

sekventně, protože bychom pak musili považovati (*je dirai* za dvě slova = *dicere habeo*. Tím méně bychom to mohli provésti v jazycích, kde neznáme etymologie flexivních tvarů: neboť mluvčí vůbec mluví ve větách nebo částech větných (frasích) a nerozeznává slov (Sütterlin, W. s. Geb. 135). To ovšem neznamená, že by členění slovní vůbec neexistovalo; existuje pro důležitější členy větné, ale nikoli pro výrazy vztahů (srv. Sütterlin l. c. 62, jenž však přiznává členění slov určitým *drubím* slov, tedy substantivům, adjektivům, verbům a důležitějším adverbium; o tom později) čili, abychom mluvili s francouzskou školou linguistickou, ve větě vyniká sémantéma (významový element) a k němu se řadí element formální (morféma). Výrazy morféma a sémantéma se nesní plésti s Noreenovými názvy morfém a sémém. Podle Noreena (str. 200) každý morfém jest sémém a vice versa podle toho, s jakého stanoviska se na ně díváme. Tak na př. díváme-li se na útvar *Band* [1. svazek, pouto, 2. svazek (kuihy)] se stanoviska formy, jest to v obou případech totéž morféma se dvěma různými významy; díváme-li se naň se stanoviska významového, běží tu o dvě různá sémémata. Sufix *-chen* jest se stanoviska významového séméma. Tato terminologie má tu přednost, že nezanedbává významovou stránku formálních elementů, ale naproti tomu terminologie francouzská má výhodu, že naznačuje formální rozdíl mezi jednotlivými elementy výrazovými. My se budeme držeti výrazu *basis*, jenž odpovídá francouzskému 'sémantéma' a *formální element* nebo *forma*, jenž odpovídá francouzskému 'morféma'. Při tom však znovu zdůrazňuji, že i formální elementy mají stránku významovou. Ve větě *le cheval court* útvary *cheval* a *court* jsou base (sémémata), *le* jest formální element určující, že běží o určitého koně, celá frasa pak svou podobou jest forma vyjadřující, že *cheval* jest původce děje *court*; podoba útvaru *court* naznačuje, že tu běží o 3. os. sg. pres. indikativu. V české větě *kůň běží* jsou v *kůň* a *běží* base, podoba celku pak vyjadřuje, že *kůň* je původce běžení a že tu jde o 3. osobu sing. indik. pres. V anglickém *I see a horse* jsou base *see*, *horse*; *I* jest morfologický element vyjadřující, že původcem děje jest mluvčí, *a* jest morfologický element naznačující, že běží o nějakého koně; forma frasy, t. j. slovosled, vyjadřuje, že *a horse* je nositel (cíl) děje [předmět]. V českém *vidím koně* base jsou obsaženy v útvarech *vidím* a *koně*; forma těchto útvarů jsou formální elementy; při tom elementy *-ím*, *-e* jsou výrazem větných funkcí. Base se tedy vybavují co *vid-*, *koň-* resp. *kůň-*. Bude nápadné, proč se franc. *le*, *un*, angl. *the*, *a* počítá za formální element; vždyť má právě tak význam jako *cheval* nebo *horse*. Důvod je v tom, že člen jest v těchto útvarech nutný. Nemůže se říci **I see horse*; protože tento typ vět vyžaduje členu, jest *the*, *a* formálním elementem; bez tohoto elementu by to nebyl normální útvar frasy. Ve slově *učitel* jest celek *basis*, díváme-li se naň jako na výraz

jediného pojmu; ale uvědomíme-li si souvislost tohoto výrazu s výrazy *učí*, *učiti*, *učení*, jeví se nám jako basis *uč(i)-*, *uč(e)-* a *-itel*, *-iti*, *-eni* jsou formální elementy, jež modifikují význam base *uč(i)*.⁸⁶ Proto možno rozlišovati mezi basí vlastní a širší; širší basis jest vyjádření určitého významu bez ohledu na to, je-li vyjádřen pomocí modifikace základního významu čili nic, tedy na př. *učitel*. Vlastní basis jest základní výraz bez jakékoliv modifikace. Můžeme tedy mluvit o basích základních a odvozených. Prostředky, jimiž se tvoří odvozování (derivate), jsou formální elementy odvozovací, krátce derivační elementy. Prostředky, jimiž basis v širším slova smyslu nabývá svého významu a podoby, již má míti v určité formulě, jsou formální elementy vlastní. Rozlišovati formální elementy vlastní a derivační při výčtu formálních prostředků však nebudeme, protože by to mátl celkovou přehlednost. Stačí výraz *forma* nebo *formální element*; příklady samy ukáží, oč jde.

Čínská gramatika rozeznává útvary plnovýznamové, t. zv. plná slova, jež odpovídají našim basím, a t. zv. slova prázdná, odpovídající našim formálním elementům, na př. *la* známka minulosti v *lai² la* přišel (jsem, jsi atd.); *mo*, formativní element otázky *lai² mo* přichází?; *ti*, značka poměru atributivního, na př. *pu¹ ši⁴ xan⁴ c'au¹ ti žon²* ne tento Han dynastie atrib. el. muž = 'tento muž není z dynastie Han'; *ko*, klasifikující známka při přiřazování (viz výše), na př. *san¹ ko žon²* tři lidé (*žon²* = člověk). Spojení čínského plného a prázdného slova jest morfologická frasa. Čínské morfologické elementy jsou tedy slovosled, přízvuk, intonace a prázdná (t. j. pomocná) slova.

Přízvuk a intonace se již také probíraly, hlavně pokud se týče jejich úlohy jako formy věty. Zde na ně poukážeme jen se stanoviska formy slova, na př. angl. *áccent* : (*to*) *accént*, *óverthrow* : (*to*) *óverthrów*, ruské *rukí* (= ruky) : *rukí* (= ruce), (srv. též navaho u Sapira, str. 83.). — Intonace: severoněm. *Geld* : *gellt* (*gélt* : *gělt*); akus. [*stán*] : dat. [*stáñ*] (viz Sütterlin W. spr. Geb. 170). Jiné příklady mohly by se uvésti ze sudanských jazyků (sr. *Langues du Monde* str. 474) a z některých jazyků amerických Indianů, aneb případy jako čínské *pe*: 'záda' : *pe₁* 'nésti na zádech'.

⁸⁶) Náš termín *basis* se nekryje zcela s jazykozpytným termínem *indoevropský kořen*: kdežto base jsou skupiny nedělitelné nebo nedělené v podvědomí mluvčího a posluchače, kořeny jsou skupiny, jichž srovnávací jazykozpyt nemůže dále analyzovati. Jsou to base, jak byly abstrahovány od gramatiků rozbořem gramatickým, a nikoli, jak se jeví mluvčímu. Třeba že se tedy base mnohdy kryje s kořenem jazykozpytným (na př. *nes-* v *nesu*, *nésti*), častěji se liší (na př. *dobr-* v *dobrý*, ale kořen je *dob-*, odvozený kmen *dobro-*; *nůž-*, *nož-* v *nůž*, *nože*, ale kořen je *nez-*). Podoba base je velmi často volná; nastupuje tu vlastně vědomí souvislosti se slovy příbuznými a base záleží jen v částečné shodě, na př. *ber-* : *bra-* (beru : brátí), *vez-* : *voz(i)-* : *váž-* (vezu : vozím : převážím). — Výrazu *basis* neužívám zde v tom smyslu jako Hirt.

O **komposici** jako formálním elementu jsme již mluvili a vrátíme se k ní, až objasníme podstatu slova.

Jiný formální element jest **reduplikace**, t. j. buď zřetelné opakování slova⁸⁷⁾ anebo jedno z obou slov má podobu zkrácenou (redukovanou). Plné zdvojení jest tedy forma frase, ale může se státi formou slova, redukována reduplikace je forma slova. Na př. lat. *quisquis*, malajské *orang-orang* '(všichni) lidé'; somalské *lab* '(to) fold', *lablab* 'to fold up'; skr. *bharibharti* 'nosi sem a tam', nahuatl *in tšatsän öjäjäkē*, t. j. jejich dům-dům šli, t. j. každý šel do svého domu, proti tomu *in tšän öjäkē* šli spolu do svého domu (o sioux viz Boas I. 895). Částečná, redukována nebo symbolická reduplikace je na př. v nahuatl *ni-pápaki* 'jsem velmi vesel', skr. *bubōdha* (koř. **bheudh*...), lat. *pepuli* (pres. *pello*). Z indoevropských jazyků mohly by se uvésti další obdobné reduplikace^{87a)}. Symbolická reduplikace je na druhém místě na př. v hause (hamitský jaz.) nebo ve washo (v Nevadě, Amer.).

Sluší si všimnouti, že při plné reduplikaci oba členy mohou býti hláskově rozlišeny, jako v angl. *sing-song*, *riff-raff*, tibetském *kyang-kyong* 'líný'.

Afixace jest forma slova; k basi přistupuje element, jenž nemůže samostatně existovati. Buď předchází, pak se nazývá předpona (nebo prefix), nebo následuje za basí, pak jest to přípona (sufix) nebo koncovka (sufix), anebo konečně se vkládá a to se nazývá vsunutí (infix). Přípony: lat. *amo*, *amas*, *amat*; *nesu*, *neseš*, *nese*; *kamene*, *dubu*; turecké *sev-er-sin* miluješ, *sev-iyor i-di-ler* milovali. Příkladů by se dalo uvést velké množství; zde stačí poukázat na typ gronský (eskymo), kde sufixace dosahuje velikého rozsahu: co my musíme vyjádřiti frasemi, gronština mnohdy vyjádří sufixy (viz též níže), na př. *oKaK* 'jazyk', *oKa-lugpoK* 'vypráví', *oKa-lut:uaK* 'určité vyprávění', *oKa-lu-t:ua-s:aK* 'něco hodícího se k vyprávění', *oKa-lu-t:ua-s:a-KaRpok* 'má něco hodícího se k vyprávění' nebo proti *oKa-lugpoK* 'vypráví, říká něco' *isuma-lugpoK* 'er hat ein böses Gemüt'. Všimni si, že zde sufixy mají právě tak plný význam jako base a že rozdíl záleží v tom, že se sufixy nemohou stát základem odvozování.

Prefixy: angl. *kind* : *unkind*, něm. *gut* : *ungut*. Důležité jsou prefixy kategorií v jazycích bantu, na př. v subija *mu-ntu* 'muž', *ba-ntu* 'muži', *ka-ntu* 'malý muž', *tu-ntu* 'malí muži' (viz výše).

Jsou jazyky, kde vládne jen sufixace [na př. eskymo, turečtina, nootka (v Americe), yana (též Amerika)]. Jiné jazyky, na př. chmer, užívají jen prefixace. Ve mnohých jazycích je naopak možné obojí. V bantu, v athapaskských jazycích (Amer.)

⁸⁷⁾ K reduplikaci srovnej též Sütterlin, W. spr. Geb. 71, 94.

^{87a)} O reduplikaci u themat. sloves srv. Meillet, MSL. 20, 117 n.

nejdůležitější elementy jsou prefigovány, sufixy vyjadřují poměrně méně závažné momenty.

Vkládání formálního elementu do base (t. j. **infixace**) jest zjev, jenž v indoevropských jazycích v historických dobách stále více ustupuje do pozadí. Známe jej ze sanskritu, na př. *yunákti* : *yuktá-s* a pod., v lat. *scindit* : *scidit*, *findo* : *fidi* atd. Markantnější příklady jsou v jazycích neindoevropských, zejména v jihovýchodní Asii a na malajském archipelagu, ale také v některých jazycích amerických Indiánů (v santee [Sioux, Amerika] : *apawah-ta* 'I bind on' : *apah-ta* 'to bind on' [Boas I. 930], srv. Boas I. 889).

Sufix nebo prefix může souviseti s basí tak volně, že může vzniknouti pochybnost, jde-li o afix či partikuli, na př. v mandžu a v mongolštině (viz Fr. Müller, Grundr. II. 269). To však je též problém jako otázka jednoty franc. *je sais* anebo ř. οἰκόνδε, o níž již bylo promluveno a ještě bude jednáno dále.

Poslední typ formy slova jest **změna hlásková**. Na př. angl. *goose* pl. *geese*, *foot* pl. *feet*, *mouse* pl. *mice*; něm. *Fuß* : *Füsse*, *Maus* : *Mäuse*, *Hand* : *Hände*, *ich trage* : *du trägst*; angl. *sing* : *sang*, *ride* : *rode* etc., něm. *singen* : *sang*, *reiten* : *ritt*, srv. též *vezu* : *voziti* : *-vážeti*, *Jan* : *Jene*, *pět* : *pátý*, *den* : *dne*.

Podobné změny můžeme pozorovati i v jazycích semitských, na př. arabské *kátab* 'psal' : *kitáb* 'kniha' : *kátib* 'písař'; *málik* 'král' : *mulūk* 'králové'; *fátah* 'otevřelo se' : *muftáh* 'klíč' : *mafātih* 'klíče'. Srv. dále somali⁸⁸⁾ *al bývám* (I dwell) : preteritum *il* (inf. *oll*, vide Kirk, Somali Gram. § 100). Změna vokálů má značný význam též v některých jazycích indiánských.

Všimněme si, že v semitštině změna hlásková má hlavně úlohu derivační, tedy kmenotvornou, a vztahy větné se vyjadřují obyčejně sufixy.

Změna konsonantů jest také forma slova, na př. něm. *beissen* : *beitzen*, *Knabe* : *Knappe*; angl. *house* [s] : (to) *house* [z]. Změna náslovného konsonantu při tvoření plurálu je na př. ve ful (Afrika).

Pozn. Hláskové změny mají často symbolický význam. To můžeme pozorovati zejména v reduplikovaných formulách jako angl. *riff-raff* a pod. Ale ve mnohých případech byly tyto změny způsobeny buď přízvukem t. j. nepřívzvučností slabik, jako na př. skr. *véda* : *vidná*, *λεῖπo* : *ἐλεπov*, anebo působením sousedních hlásek, na př. angl. *feet*... < **fōtiz*, něm. *beitzen* < **baitjan* a pod.

Jak patrně z uvedených příkladů, vyjadřují v některých jazycích morfologické elementy současně větný vztah a ještě nějakou konkrétní modifikaci významovou, jako jest na př. rod, číslo, čas (na př. *ruka*, *muži*, got. *nasida*), tedy pojmy, jež se jinde vyjadřují morfologickými elementy derivačními (na př. kolektiva).

⁸⁸⁾ Srv. Gabelentz 408 násl. Nevím, je-li oprávněna theorie, že hlásková symbolisace byla v jazycích hamito-semitských již v stadiu isolačním, jak myslí na př. Gabelentz (353).

Třebaže tyto konkrétní modifikace významu nejsou absolutně nutné k vyjádření větných vztahů, jsou v oněch jazycích *formálně* nezbytné, protože by bez nich nebylo normální podoby frase: tak na př. nemůžeme říci indiferentně *muž* nebo *muži*, *nýbrž* musíme říci buď jedno nebo druhé.

Tam, kde formální element nemůže existovati sám o sobě, nebo kde basis a forma se vzájemně pronikají, tam jistě jest slovní jednotka. Tak na př. v našem *nesu, nosím, vynáším* basis je bez formálního elementu dosti nejasná (*ne/o/á- s/š-*). V pawnee (Amerika) basis *riks* 'šíp' je zároveň slovo, protože může existovati samostatně; spojení obsahující tuto basis *tat'riksk'at* 'řežu tvůj šíp'⁸⁹⁾ musí býti pokládáno též za jedno slovo, protože ostatní elementy nemohou existovat samostatně.⁹⁰⁾ O tom, co může existovat samostatně a co ne, poučí nás ovšem každý jazyk zvlášť a pro každý jazyk třeba hledat zvláštní kriteria platná jen v tom jazyce.⁹¹⁾ Na jisté nesrovnalosti musíme však býti připraveni: Jazyková činnost jest z větší části reprodukce, mluvčí se řídí více méně nejasným citem o tom, co jest běžná forma jeho sociálního prostředí, a tu se stává, že se při reprodukci zachovávají útvary starší, jež však svou hodnotou reprezentují již něco jiného než dříve. Pak ovšem nastává rozpor mezi formou a obsahem. Tento rozpor jest základní rys celého dění jazykového: formy se přehodnocují, jest snaha nově zharmonizovati formu a obsah, což se však nepodaří, protože zatím, co se rozpor na jednom místě vyrovnal, nastal jinde nový. Jazyk není konsekventní a není tedy divu, že ani v našem případě nelze vyjíti bez rozporu. Tu záleží pak mnohdy na tom, pro který moment se chceme rozhodnout, zda pro tradici či pro nový obsah. Tak na př. s tradičního stanoviska jsou francouzské *j'ai, tu as* atd. jistě frase a pro to se také rozhodla konvence vyjádřená psaním. Tedy rozdíl mezi komposicí a afixací namnoze mizí; rozdíl je vlastně jen ve vědomí souvislosti členů komposita s bausemi anebo samostatnými slovy.

Můžeme říci, že nejmenší elementy řeči jsou base a formální elementy, ty se pak spojují v nejmenší jednotky řeči, t. j. slova. Tyto jednotky nejsou absolutní, nýbrž měnlivé, a spojení elementů v takovou jednotku jest otázka citění. Ostatně rozpory, o nichž jsme mluvili, jsou přirozené také proto, že se při posuzování slova vychází z dvou hledisek, významového a formálního. To však je nutné, protože v řeči vždy působí oba momenty.

Dále třeba míti na zřeteli, že pojem slova, jak my mu roz-

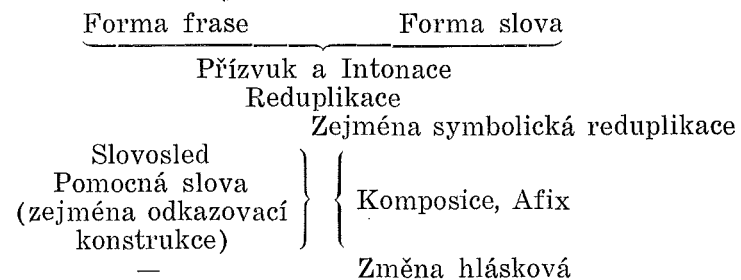
⁸⁹⁾ Viz Boas I. str. 31/2.

⁹⁰⁾ Sapir (str. 34/5) praví, že Indiáni cítí jednotu slovní: dovedou izolovati slova, ale nikoli formální elementy; neučiní tak z důvodu, že by to „nedalo smyslu“.

⁹¹⁾ Akcent a splývání hláskových skupin napomáhá k markantnějšímu proniknutí jednoty slovní, ale není to podstata procesu komposičního, protože totéž shledáváme i ve frásí (srv. Paul 328 a Sapir 36).

umíme, byl abstrahován ze staršího typu jazyků indoevropských (latiny, řečtiny), kde většina slov byla formálně charakterisována flexí a shodou⁹²⁾ a kde formální elementy splývaly s basí; útvary, jež neměly flexe (partikule, adverbia), byly dosti volné. Třebaže ani zde nebylo úplné důslednosti (o tom srv. Brugmann, K. vgl. Gr. § 351, 5, str. 261), byly zde podmínky pro vytvoření pojmu slova. Slovo⁹³⁾ skutečně dosti dobře charakterisovalo morfologii indoevropskou. Jak se však měnila struktura indoevropských jazyků, tak se musil měnit i pojem slova, a každý jazyk tu má svá vlastní kriteria. To platí tím více pro neindoevropské jazyky, jejichž struktura je od indoevropských tak rozdílná. Při našem stanovisku, jež pokládá za základ formy formu frase, nesejde příliš na tom, že hranice mezi slovem a frásí jsou plynulé. Budeme termínu 'slovo' užívatí ve smyslu konvenčním, totiž 'co bychom v latině nebo v češtině nazvali slovem'. Při speciálních otázkách je nutno tento název vždy přesně specifikovati. Jest nebezpečné operovati pojmem slova při hodnocení typů jazykových.

Formu můžeme tedy schematisovati takto:

Přihlédneme-li blíže k těmto poměrům, vidíme, že tu běží vlastně o stupňovité přechody, na jejichž jednom konci stojí frase nebo věta a na druhém nesložené slovo. Kompositum t. j. složené slovo stojí uprostřed mezi oběma a jest třeba rozhraničit je jak od frase tak od jednoduchého slova; tím pak nejlépe poznáme, v čem záleží podstata slova a zároveň též, jak labilní pojem to jest. I zde můžeme říci, že rozhoduje tu jedině jazykový cit, neboť *kompositum jest taková ustrnulá frase, kterou jazyk pokládá za jednotku*. V moderních jazycích vidíme, jak před našima očima vznikají komposita z frásí. Tak také vznikala kom-

⁹²⁾ Snad by se mohlo zhruba říci, že slovo bylo to, nač se podle jazykového citění nedal přivést již žádný element (vyjma partikule jako *que, cum* a pod.).

⁹³⁾ Tmesis, jak ji shledáváme u Homéra, a formule jako latinské *sub vos plac* neodporují jednotě slova. Musíme je posuzovati obdobně jako německé *er kommt an*, o čemž viz níže. Umělá tmesis, kterou nalézáme u latinských básníků (na př. *savo cere- comminuit -brum*, t. j. *savo comminuit cerebrum* Ennius, nebo *septem- subjecta -trion* Vergilius, Georg. III. 381), vznikla uměle napodobením tmesis homérské a neznamená tedy nic pro skutečné poměry.

posita v dobách nám nedostupných; to však neznamená, že každé kompositum vzniká z frase. Jakmile který jazyk má komposita, tvoří se podle hotových typů přímo analogicky komposita nová, komposice se stává prostředkem formy slova i mluví Noreen právem o *casus componens* (str. 343; příklady jako *Waldland, Götterbild, Göthegesellschaft, Ich-Gefühl*, str. 345). To vidíme i z okolnosti, že na př. řečtina, jež má dosti volný slovosled, má při komposici pevný sled obou členů, a že francina, jež má ve větě právě tak pevný slovosled jako angličtina, nevyrovná se angličtině ani zdaleka v produktivnosti komposit (Sapir 67). Tato fakta znamenají, že komposice jest formální prostředek, kterého ne každý jazyk užívá anebo aspoň ne užívá stejnou měrou,⁹⁴⁾ vznikl však ustrnutím frase a tak sled členů v kompositu reprezentuje obvyklý slovosled starší periody; odtud ten rozpor mezi řeckým slovosledem věty a komposita. Ovšem když se tvoří frase, z nichž komposita vznikají, mají tyto frase obvyklý slovosled řeči, o niž jde, ale právě to, že slovosled v kompositu se namnoze rozlišil od slovosledu běžných frasi (tím, že běžné frase přijaly jiný slovosled), jest jednou ze vzpruh vzniku komposita.⁹⁵⁾ Tak na př. něm. *das Teufelsweib* vzniklo z frase *das Teufels Weib* jako stříhorn. *der sanges meister*; když pak formule, podle níž se genitiv mohl vkládati mezi nomen a jeho člen, zastarala a genitiv sám vyžadoval členu (Paul 336), frase jako *Teufels weib* ustrnoly a stávaly se jediným celkem (srv. též Wunderlich I. 134). Podobně reprezentuje kompositum *Hörensagen* starou formuli *ich habe hören sagen* (ib.). Někdy přispívala k tomu též rozličná podoba členu komposita: totiž nezávisle by ona forma musila znít jinak, protože zatím byla buď zatlačena jinou formou anebo byla změněna v kompositu samém; tedy na př. v *das Lindenblatt* genitiv *Linden* zastaral, ve frasi by se dnes řeklo (*der*) *Linde*, podobně v *Junggeselle* zastaralo *jung* jako atributivní forma a dnes se říká *der junge Geselle*; v něm. *darán* reprezentuje *dar* starší formu než samostatné *da* < sthn. *dâr*; v *Landsmann* byl genitiv (*des*) *Landes* redukován v *Lands*. Jindy zastarala celá formule, jako na př. v *ehren reich* (moderní frase zní *reich an Ehren*, viz Paul 339). Toto rozlišení členů komposita od odpovídajících členů živé frase nazývají obyčejně izolací. Isolace může být formální nebo též hlásková anebo konečně významová. Tak na př. v *Junker* < *junck herre* (jež se dnes necítí jako kompositum, viz níže) byl druhý člen komposita redukován a konsonantní skupina asimilována; jindy stačí spojení fonetické: *hinein*, lat. *magno pere*; v anglickém *breakfast* [brekfəst] jsou obě části rozlišeny od samostatného [breik] a [fa:st], kromě toho je zde i rozlišení významové, neboť spojení obou členů (*breakfast* = snídaně) se významově liší od pouhého spojení slov *break* a *fast*. V řeckém

⁹⁴⁾ Srv. též Bréal, Sém. 163/4, ač vše není přijatelné.
⁹⁵⁾ To podotýkáme proti Bréalovi, str. 163.

kompositu ἀκρόπολις máme izolaci jak formální tak i významovou: ἀκρό- se liší od normální atributivní formy adjektiva, a celek značí nikoli 'vysoký hrad', nýbrž 'pevnost'. Paul mluví o izolaci říká, že kterýkoli ze způsobů izolace může postačiti, aby změnil frasi v kompositum (Prinz.⁵ 330); k tomu podotýkám výslovně, že nemusí.

Změna významu, tedy významová izolace určité frase, jest sice často průvodním zjevem komposita, ale stejně se s ní shledáváme i ve frasi (srv. též Paul, Prinz.⁵ 333 n.); tak na př. *kolínská voda, havraní stříbro, kočičí stříbro, vlčí mlha* jsou významově izolovány a *kolínská voda* neznamená *voda z Kolína*, nýbrž druh voňavky, *havraní stříbro* druh tuhy, *ko kočičí stříbro* = slída. Naopak ve francině stará genitivní frase odpovídající latinskému *substant. + genitiv* žije buď jako ustrnulá frase, na př. *rue St. Jacques*, ale může se též stát kompositem, jak tomu navzděčuje na př. *connétable* (jež se ovšem dnes již necítí jako kompositum), starofr. *conestable* < *comes stabuli* (patrně izolací členu *con* proti samostatnému *cuens, conte*). Isolace formální naopak není nutná ke vzniku komposita, jak dokazuje sthn. *altfater*, kde asi jde o vliv komposit staršího typu zděděného z prajazyka. V německých frasích jako *ich komme an, das findet nur selten statt* jest izolace jak formální tak i významová a přece tu nemůžeme mluvit o kompositu; jde tu o prosté ustrnulé frase, jež se dále reprodukuje. To platí obdobně i o frasích s *wenn... gleich*, o francouzské negaci *ne... pas* a pod. Ti, kdož vysvětlují slovo jako pojem čistě sémantický, mají ovšem i tyto frase za komposita (na př. Bloomfield 162/3) a Brugmann rozlišuje *Worteinung*, kde celé spojení musí vyjadřovat jednotnou celkovou představu a kde není nutno, aby jednotlivé členy stály vedle sebe, na př. *Landesverrat, schwarzer Adler, er kauft mir etwas ab, a univverbaci*, kde oba členy musí za sebou následovat, třebaže nevyjadřují jednotnou představu, na př. homérské οἰκόνδε, skr. *á-bharam*, ř. ἔφερον, pevnější je prý splynutí v Ἀθήνας < * *Adā-vavz-δε*, něm. *darán* > *dran* (viz na př. K. vgl. Gr. 288). Pak jest otázka, jak posuzovati zjevy, jež jsme pozorovali při inkorporaci.⁹⁶⁾ Nás by musila zajímat v prvé řadě univverbace, protože to jest *f o r m a*. Přes to však to, co nazývá Brugmann *Worteinung*, jest důležité proto, že tu běží o procesy sémantické, tedy druhou stránku řeči, a Brugmann sám to pokládá za důležitější (l. c.). Myslím však, že toto rozlišování jest nemístné již proto, že slovo nelze definovat sémanticky (jiné námitky viz též u Sütterlina, W. spr. Geb. 75), přes to, že je nesporně správný postřeh, že hláskové splynutí neznačí vždy splynutí pojmů (srv.

⁹⁶⁾ Srv. Humboldtova pozorování (Vers. d. m. Spr. II. § 17, str. 177 n.), že nahuatli *ni-naka-kwa* se nemůže porovnávat s řeckým κροφαγέω, protože verbum nemůže být vyjádřeno bez subjektu, bylo by tedy jak univverbace tak i *Worteinung*. Ale myslíme, že tyto úvahy jsou zbytečné, protože to jde v prvé řadě o formu (tedy univverbaci) vyjadřující sémantický pojem.

Sütterlin l. c. 135). Držíme se tedy starého termínu 'kompositum' a užíváme ho ve smyslu formálním; sémantické procesy se musí vytknouti v každém případě zvlášť, zejména tam, kde univerbace (t. j. naše komposice) jest formou jistého sémantického zjevu. Pro to, co Brugmann nazývá *Worteinung* a co při tom netvoří jediný formální celek, tedy formuli jako *wenn... auch, (er) nimmt (es) an*, navrhuje Jespersen termín *frase* (Phil. 95). To jest jistě jediné správné třídění těchto zjevů; my budeme v tomto případě užívati výrazu *komposiční frase*, protože slovu *frase* přikládáme širší význam.

Ze sémantických momentů, jež se pozorují při komposici, jest nesporně nejdůležitější zjev, že členy formálního komposita často vyjadřují jediný pojem.⁹⁷⁾ To ovšem sahá daleko za formální hranice komposita a upomíná nás na konstrukce v jazycích, jež neznají komposice a vyjadřují jednotný pojem prostou juxtaposicí bez jakéhokoli jiného formálního označení, jak jsme viděli v mandžu *nure omimbi* „Wein trinken“ proti *nure be omimbi* „den Wein trinken“ (viz výše). Toto pozorování nás nutně vede k druhému zjevu, kde se totiž frase stane jediným celkem, když určující člen má obecnější význam (Paul 329); avšak ani to není nutné při kompositech, jak již ukázal Brugmann (l. c. 289 pozn.). Jde tu, jako všude jinde v jazyku, o konflikt mezi formou a obsahem, jehož výsledek jest různá adaptace formy obsahu; vznikají různé přechodné útvary jako frase *Schritt für Schritt, mehr als natürliche Gift*. Frase se může částečně státi členem komposita jako v něm. *reitende Artilleriekaserne, freie Handzeichnung*, kde běží o členy *reitende Artillerie + Kaserne*; atrakcí dostává atribut prvního členu shodu s členem druhým, jak to vidíme ve *französische Sprachlehre*. Dokonce i odvozeniny z frází jsou komposita, jako něm. *vielsprachig, Schwarzkleinstler*; zde se tvoření komposiční stalo prostě již pohodlným prostředkem formálním. Jeho podstata jest v tom, že se frase chová jako slovo a slovo jest prostě to, co jazykový cit pokládá za jednotku. Tak vidíme, že vznikají z frází jako *guter Sohn* právě taková komposita, (jméno *Gutersohn*) jako tam, kde člen jest formálně izolován od živé frasy (*Oberrock*) a právě tu rozhoduje jen citění jazykové. Řekneme-li: „kdežto věta předvádí spojení dvou členů jako akt, komposice je podává jako hotový resultát“ (Paul 328), nevystihujeme tím podstaty komposita, neboť to by platilo právě tak o spojení atributivním: *zelená louka* (proti *louka se zelená* nebo *louka jest zelená*). Jisto jest, že splynutí nemůže být těsné, pokud se oba členy chovají jako slova (t. j. samostatné celky), na př. *mare rubrum, maris rubri*; naopak ustrnuje-li frase tak, že buď nemá flexe

⁹⁷⁾ Wackernagel (Synt. II. 177/8) uvádí případy, kde řecké komponované sloveso vyjadřuje jeden pojem a kde nikoli.

vůbec⁹⁸⁾ anebo jen v posledním členu, vystupuje již vědomí jednotnosti, tak na př. *zur Erhaltung Treu und Glaubens*, podobně v angl. *the Dean of Lismore's Book* nebo ve švédském *högst salig Hans Majestät konung Karl Johan's död* (srv. Noreen 340/1). Kompositum resultující z ustrnulé frasy může se státi i schopným další flexe (shody), jak dokazují komposita typu ř. εὐγενής, εὐγενές, nebo něm. *zufrieden* v *ein zufriedener Mann* (zufrieden < zu Frieden) nebo novořecké δόσμου 'dej mi' jest schopno tvořiti plurál δόσμουτε. V komposita, jak jsme je poznali, ustrnulí frase všech možných druhů, ba i celé věty, na př. angl. *Never-do-well, Good-for-nothing*, něm. *Fürchtegott, Ja-so-mir-Gott*,^{98a)} Přes to však není možno v každém jazyce jakékoli spojení a někde není vůbec komposice možná, jak jsme poukázali již dříve. To můžeme vysvětliti jen tím, že v různých jazycích je různý sklon v tom, co pojímáti jako formální celek. Různé jazyky mají také různý cit i pro rozsah (délku) komposit. Tak védský jazyk podobně jako jiné indoevropské jazyky ve své nejstarší fázi tvořil většinou jen dvojčlenná komposita; v Rigvedě a Atharvavedě nejsou komposita delší než trojčlenná, kdežto pozdější sanskrit tvoří komposita o větším počtu členů, na př. *jālāntaścandracapala-h*, t. j. *jala-antas-candra-capalah* 'nestálý (*capala-*) <jako> měsíc (*candra-*) <obrážející se> ve (*antas*) vodě (*jala-*).

Pozn. Samozřejmě kriteria pro to, co jest jednotný útvar a co není, mění se od jazyka k jazyku. Tak na př. v maďarském *a magas ház* 'vysoký dům', *magas* 'vysoký' nemá flexi (*a magas házbán* 've vysokém domě', *a magas házak* 'vysoké domy', *a magas házakban* 've vysokých domech') a chová se tedy právě tak jako *ἀγο-* v ř. *ἀγοποιος*, a přece nejsme oprávněni posuzovati⁹⁹⁾ maďarskou frází jako řecké kompositum. Indoevropské kompositum je spíše reflex starších poměrů, kde existovaly vazby obdobné vazbám maďarským a kde atribut neměl shody v čísle, pádě a rodě. To aspoň musíme soudit, vidíme-li, že se komposita vyvíjejí z frází, jejichž vazby byly v určité periodě zcela normální (srv. též Sütterlin, W. spr. Geb. 73).

Vztahy mezi jednotlivými členy komposit jsou, jak jsme poznali, v různých jazycích různé (na př. atributivní *slavobrána*, původně adverbialní byl při verbech složených s preverbiem, na př. *napadati*; v inkorporujících jazycích může býti vyjádřen inkorporací, t. j. komposicí, i objekt "slovesa").

Může se však státi, že se kompositum přestane mluvčímu jeviti jako složené slovo a počne býti citěno jako simplex (slovo nesložené), t. j. formální izolace jednoho členu komposita dospěje takového stupně, že si mluvčí není vědom žádné souvislosti původního členu komposita s nějakým samostatným elementem. Pak původní člen komposita dostává funkci formálního elementu buď derivačního nebo čistě vztahového a vznikají afixy.

⁹⁸⁾ Jak je viděti na výsledcích komposit jako *keineswegs, malgré (maugré)* < **malu(m) gratu(m)*.

^{98a)} Srv. Petersen, IF. 34, 254 násl.

⁹⁹⁾ Ale viz Misteli, Typen 365.

Tím se ocitáme u druhých hranic komposita, totiž jeho rozlišení od slova nesloženého. V kompositu členy stále zachovávají určitou souvislost se samostatnými elementy, v nesloženém vědomí nějaké souvislosti se samostatnými elementy není, je tu jen nejasné vědomí významu base a vědomí funkce formy. Kompositum počne platiti za cosi podobného, je-li aspoň jeden z obou členů tak kompletně izolován od samostatného elementu, že vědomí souvislosti naprosto mizí; na př. angl. *hussy* [hazi] 'špatná žena' vzniklo z komposita *housewife*, kde oba členy byly hláskově rozlišeny od samostatných slov (*house* a *wife*) a celé spojení mělo význam naprosto jiný. U *lord* bylo již v staré angličtině zatemněno vědomí původu *hláford* < **hláf-weard* 'loaf ward'; něm. *nur* < *newære*, stejně v něm. *Viertel* není si mluvčí vědom souvislosti se samostatným *Teil*, a pod. To, co dostalo formu sufixu (nebo prefixu), mohlo tedy kdysi býti členem komposita. To ovšem neznamena, že každý tvar tvořený takovým afixem vznikl ze starého komposita, spíše se ve většině případů přenáší onen element analogicky, jako na př. dnes francouzský sufix *-ment*, zcela mechanicky. Tento sufix vznikl ve frasích jako lat. *forti mente*, *iucunda mente*; později se říkalo i *pavi mente* a konečně se stalo *-ment* prostě sufixem vytvářejícím adverbia způsobu. Podobně něm. *-heit*, *-bar*, *-lich* vyvinuly se v sufixy co členy kompositní (*-heit*: střhn. *heit* 'způsob', sthn. *heit* 'persona, sexus', got. *haidus* [d = ð] 'způsob'; *-bar* z *-baere*, sthn. *-bâri*, jež původně znamenalo 'nesoucí'; *-lich*, střhn. *-lîch*, got. *-leiks*, staroangl. *-lic*, mod. angl. *-ly*).

Aby se takové členy komposit staly skutečně produktivními jakožto afixy, je zapotřebí, aby jeden z členů zachoval svou souvislost s významovou basí; nesmějí tedy oba členy být zatemněny. Druhý člen se musí vyskytovat v celé skupině podobných výrazů a jeho význam musí být abstraktnější; tak na př. *mente* se vyskytovalo ve mnoha frasích a význam byl již abstraktnější než v původním 'myslí'. To nás přivádí konečně k výrazům, jež mnozí nazývají analytickými a o něž jest spor, jsou-li to slova či ne, totiž výrazy jako franc. *j'ai donné* a pod. Není pochyby, že tyto výrazy vznikly stejným způsobem jako *je donnerai* < *ego donare habeo* nebo sanskritské *dātāsmi* 'dám' z *dātā āsmi*, vlastně 'dator sum'; *gamayām cakāra* 'učinil (*cakāra*) způsobení jiti' (*gamayām*) (viz Brugmann, Grundr. II. 3. 501). Běží tu o frase komposiční (viz výše), jež jsou v různém stadiu vývojovém: některé úplně ustrnuly v jednotky slovní a jiné jsou na cestě státi se jimi, a to myslím nejspíše vystihuje stav věcí.¹⁰⁰) Závažnější jsou stupně vývojové samy a motiv sémantický. Když se počalo říkati *ego canto* (> fr. *je chante*), *ego* zde bylo plno-

¹⁰⁰) O tom, mají-li se takové výrazy pokládati za jediné slovo, promluvili jsme již dříve, srv. též Sütterlin, W. u. Werd. Spr. 89, W. spr. Geb. 11, 60, 154; Bally, Lang. et vie 85.

významové asi jako v mod. fr. *moi je chante*; později *ego canto* znamenalo jen tolik co lat. *canto* 'zpívám', *ego* se stalo jasnější nebo zřetelnější formou prvé osoby (vedle sufixu). Podobně v **ego habeo cantatum* měla frase *habeo cantatum* význam daleko konkrétnější a tedy i emfatictější než význam pouhého perfekta; častým užíváním se konkrétnost oslabovala a frase se pak stala formou perfektní. V době, kdy se takové frase počaly vyvíjeti, jistě byly jednotlivé členy odděleny; jakmile to však počala být stereotypní forma frase, členy tvořily významově jednotku a tak tu máme komposiční frasi. Je důležité všimnouti si zde, že se význam tvoří ve frasi a že mluvčí reprodukuje slova, která již nic konkrétního neznamenaají a někdy vůbec jsou jen prostá forma reprodukováná podle starších vzorů (srv. Sütterlin W. W. 94). Začíná se právě výrazem konkrétním, mnohdy emočním, a dospívá se pak k výrazům abstraktním. To jest příčina, proč mnozí považují takovéto výrazy (t. j. analytické tvary) za vyšší stupeň vývojový a do jisté míry za logičtější. Tyto tvary mají tu nespornou výhodu, že různé aspekty významové jsou zde přesněji rozlišeny než v tvarech latinských. Přesto však nemůžeme dobře pokládati analytické formy za něco vyššího anebo intelektuálnějšího; je to spíše 'dekomposice' a neabstrakce (Delacroix 237), a frase, z nichž se tyto výrazy vyvinuly, jsou výsledky mlvy emoční a nikoliv intelektuální a analytické — lat. *intrabo* jest jistě intelektuálnější než mod. franc. *je veux entrer* (Bally, Lang. et vie 87). Ostatně pod termínem 'analytické formy' pletou se vlastně dvě *stadia*, totiž stadium starší, kdy takový výraz vznikl (na př. *ego habeo amatum*), kde běží o konkrétní pojímání a kde tedy jsou jednotlivé části zřetelně rozlišeny, a pozdější stadium vývoje, kde jest abstraktnější nazírání a kde se frase anebo její členy stávají abstraktnějšími. V tomto druhém stadiu jistě není 'analytická' forma *j'ai chanté* více analytická než latinské *cantavi*, t. j. *canta-v-i*, kde formální elementy jsou též od sebe dosti přesně rozlišeny (srv. Delacroix 237; Sütterlin, W. spr. Geb. 11, 154). Ostatně ani analytické formy nevykazují tvary naprosto pravidelné, a nerozlišují myšlenku úplně, jak dokazuje franc. *j'ai chanté* proti *tu as chanté*, *j'ai aimé* proti *j'ai vu*. Není to nic jiného než určité stadium vývojové, jež se může změnit právě tak v syntetické tvary jako je lat. *amavi*, a může při tom být stejně zřetelné anebo nezřetelné. Analytické tvary samy o sobě neznačí ještě pravidelnost a syntetické nepravidelnost.¹⁰¹) Ostatně 'analytické tvary' nebo 'dekomposice' musí se chápat jako výsledek linguistického procesu a ne snad jako proces myšlenkové analýsy. Vycházíme-li od původního významu frase (na př. *ego habeo amatum*), vidíme jen změnu od konkrétnějšího k abstrakt-

¹⁰¹) Jak to jest přirozené proto, že frase jako výraz formy není cizí jazykům flexivním (Wunderlich I. 31/2) a že tyto vazby mají nejprve účel jasnějšího vyjádření.

nějšímú: tím, že jednotlivé elementy frase byly zřetelné, nový abstraktnější obsah celé frase se rozložil pod vlivem formálních elementů frase.¹⁰²⁾

Předností, jež se připisují analytickému vyjadřování, že totiž analytické vyjadřování podporuje jasné myšlení a že se zde mluví vyhne opakování vztahových elementů, nejsou tak velké, jak se obyčejně říká. Pokud se týče prvního bodu, analytické vyjadřování podporuje analytické myšlení potud, pokud si mluví je opravdu vědom jednotlivých symbolů vztahových — a těch si mnohdy není vědom o nic více, než jsem si vědom, že *-u* v *nesu* vyjadřuje první osobu singuláru praesentis. Pokud jde o bod druhý, může nastati, ale nenastává vždy; ve fr. *je chante*, *nous chantons* je také zbytečné opakování. Jespersen míní, že analytické stadium vývojové jest vyšší proti stadiu flexivnímu, a vyslovuje domněnku (Lang. 421), že flexe byla v čim starší periodě tím komplikovanější. Jako semitština vyjadřuje rozdíl mezi maskulinem a femininem i na verbu, jako v amerických jazycích jest na verbu vyjádřen i objekt, tak jest prý možno, že i indoevropské jazyky prošly fází, kdy vyjadřovaly obdobně i tyto pojmy. To však jsou vlastně dvě otázky: první jest otázka analytických forem, druhá pak otázka jest, jaké gramatické kategorie rozeznávala kdy indoevropština. Jespersen zapomíná, že se analytické formy stávají syntetickými, jak dokazuje franc. *donnerai* < *donare habeo*, a že původně analytické formy mohou být právě tak komplikované jako formy flexivní, na př. *du cheval*, *au cheval* : *de la honte*, *à la honte*. A je-li možný tento proces v dobách historických, lze jej předpokládati i v prehistorických. Pro nás jsou analytické jazyky právě tak pomíjející aspekt vývoje jako jazyky sufixální. A tak se ocitáme před otázkou původu afixů.

Jazyk si tvoří své formální prostředky změnou slov plnovýznamových ve slova formální, na př. *homo* > *on* (srv. Delacroix 207), t. j. užívá jistých elementů frase jako formálních prostředků. Podobně se může i státi, že část původního komposita kleslého na slovo stane se elementem čistě formálním, t. j. afixem. Příklady vzniku afixů v kompositech dali jsme již dříve. Ovšem že se nemůže ještě tvrditi, že každý afix vznikl z komposita a toto opět z ustrnulé frase; jsou zde i jiné možnosti, o nichž se zmíníme, až budeme jednati o původu slova. A priori je taková možnost vždy přípustná, ale v praxi by to vedlo k naprosto falešným závěrům. Kdybychom vycházeli z tohoto předpokladu, musili bychom na př. i skr. *bharási* vysvětlovati přímo z původních komposit. Nečiníme to však; i připustíme-li, že se elementy osobní vyvinuly kdysi v nějakých ustrnulých frasích anebo kompositech, dávno jimi přestaly býti než

¹⁰²⁾ Nutno stále míti na paměti, že i tam, kde jde o novou představu, nevyjadřují se vztahové představy samostatně, nýbrž s představami předmětů, na nichž lpí (viz Sütterlin, W. spr. Geb. 174).

se staly sufixy osobními (na př. skr. *-si* = 2. os. sg. akt. a sufix *-si* se zde připojoval spíše cestou analogickou, tedy na př. **éiti* : **eisi* = **bheréti* : *x*, *x* = *bhéresi*). Afixy¹⁰³⁾ se tedy připínají mechanicky a obyčejně cestou analogickou. Mnohdy se stane, že afix splyne s předchozí částí slova, takže se stane afix méně zřetelným. Naproti tomu tam, kde afixy nesplývají s ostatní částí slova, jsou zřetelnější. Afix nabude na zřetelnosti také, užívá-li se ho pravidelně pro vyjádření určité formy. Tím se pak stává, že takové afixy se cítí daleko samostatněji než tam, kde jsou nepravidelné a dokonce splývají s ostatní částí slova. První druh formy se nazývá obyčejně aglutinace, druhý flexe; srv. na př. turecké *başlar* 'hlavy', *kullar* 'otroci' *gözler* 'oči', tedy plurální sufix *-lar* (*-ler*), proti tomu skr. *devāh* 'boží', *agnāyah* 'ohně', *vājānah* 'králové', *dhāni* 'dny', tedy sufix *-ah* splývá v jednom paradigmátě s kmenem a u neuter je sufix jiný. Podobně ablativ *samudrāt* 'od moře', ale *vājānah* 'ode krále'. Dále jest ještě jiná důležitá okolnost: afix může být v některých jazycích nezbytný za všech okolností, jinde není nutný, je-li vztah jím vyjadřovaný již vyznačen. Tak na př. v turečtině a maďarštině atributivní adjektivum nemá pádových sufixů, protože jsou vyjádřeny při jméně; naproti tomu v starém typu indoevropských jazyků jsou pádové sufixy nutné i při atributivním adjektivu. V indoevropštině prostě slovo nemůže být bez své formy: kořen přestal být znatelný a sufix přestal být izolován (zejména tím, že se šířily t. zv. *o*-kmeny, viz Meillet, Ling. 39 n.), systém gramatický jest defektivní, t. j. táž funkce se vyjadřuje u různých slov různými formami (různé sufixy *pueris* : *hominibus*, *amavi* : *legi* : *scripsi*, někdy dokonce paradigmata jsou tvořena od různých basí, na př. *sum* : *fui*). Nesmíme tedy očekávat, že každé slovo má úplné paradigma; tak na př. v řečtině mnohá slovesa neměla v staré době perfektum, protože jim perfektní vid nepřislušel; jsou také slovesa bez aoristu jako na př. *καίμαι*, *ἴμαι* (Wackernagel, Synt. I. 172), naproti tomu *φαῖσε* je aorist, protože preteritum toho slovesa je samo sebou aoristové; podobně ani každé nomen nemusí mít úplné paradigma (viz ib. 295). Kdežto aglutinující jazyky tvoří své formy volně a podle potřeby vynechávají své sufixy, indoevropské jazyky se podřídily určité formě, jež sice nikde nechybí, ale u Indoevropanů se velmi vyvinula. To nesvědčí však o nějaké snaze po formě, nýbrž prostě je to mechanická reprodukce starých vzorů; ti, kdož takovým jazykem mluvili, jistě měli velikou receptivní paměť podobně jako ji patrně měl mluvčí některých komplikovaných jazyků indiánských (ale srv. Gabelentz 394, 400).

¹⁰³⁾ O poměru partikule a sufixu srv. Sütterlin, W. spr. Geb. 121, 123. Není přesné tvrditi, že v indoevropštině sufixy vyjadřují větné vztahy, kdežto prefixy vztahy konkrétní, jak to činí Sapir l. c. 71.

Přicházíme konečně k otázce vzniku indoevropského slova a jeho poměru k otázce původu slova vůbec. Především jest si třeba uvědomiti, že vznik indoevropského slova neznamená vznik slova vůbec, protože i řeč, z níž vznikl prajazyk indoevropský, byla velmi vzdálena od vzniku řeči a vzniku slova. I příznáme-li, že indoevropské sufixy vznikly kdysi z konstrukcí, kde to, co se nám jeví jako sufix, bylo samostatným slovem, znamená to ještě, že vývoj od prvního k druhému byl bezprostřední. Tyto sufixy mohly být abstrahovány z forem, které již samy byly sufixální a vznikly napodobením jiných, ty pak mohly být zatemnělá komposita analogicky tvořená podle jiných také již přetvořených skupin, které vznikly podle skutečných frází sestávajících ze slov. Třebaže tato možnost vypadá značně komplikovaná, nevystihuje možná ani z dálky spletnost skutečného vývoje. Ostatně jsou i jiné možnosti, k nimž se brzy vrátíme.

Podobně jako se sufixy je tomu i s indoevropskými kořeny: ani ony nerepresentují bezprostředně slov řeči, z níž se indoevropský prajazyk vyvinul (srv. též Gabelentz 256/7) a vystihují právě tak málo tato slova jako base vystihuje slovo v češtině. Ač jsou případy, kdy basis a slovo splývá (na př. *nes, vez, vod', dub, hoch*, angl. *fire, love, go*), daleko více je těch, kde tomu tak není. Podobně tomu bylo asi i v dobách prajazykových. Mnohdy se abstrahovaly nové base z hotových slov podobně jako abstrahuje angličina *teen* (v *teens*) z *thirteen, fourteen* atd., anebo ze zkrácenin jako je ve dnešním *auto* < *automobil*, angl. *to phone* z *telephone, bus* < *omnibus*. Jsou ovšem jazyky, kde se normálně base kryje se slovem, na př. v čínštině a jiných izolujících jazycích, a někteří předpokládají, že indoevropská prařeč se vyvinula z jazyka, jenž také kdysi prošel takovou fází; tato fáze se nazývá kořenou periodou. Ale i je-li tento předpoklad správný (srv. též níže), není tím ještě řečeno, že kořeny reprezentují slova kořenné periody. Vždyť při změně typu jistě se změnila a tvořila nová slova intenzivněji; a procesy, jež jsme právě naznačili, byly tu právě tak časté jako v stadiích moderních. Třebaže se tedy může *cum grano salis* říci, že kořeny jsou něco obdobného, že to jsou abstrakce ze samostatných slov ať již současných nebo nějaké starší periody, nelze usuzovati nic bližšího o podobě těchto slov, nejméně pak jest možno souditi, že tato slova byla jednoslabičná. 'Kořeny', jež se abstrahovaly z takových slov, jeví se ovšem kratší, protože tu mnohdy působily redukce a jiné změny, jež způsobovaly, že abstrahované skupiny byly pak jednoslabičné. Tolik je jasno, že to, co dnes jazykozpyt nazývá kořenem (a do jisté míry i Hirtovy base), jsou po většině linguistické abstrakce reprezentující namnoze jen úlomek starého slova.

Pozn. Kdežto někteří pokládají indoevropské kořeny za komplexy původně jednoslabičné (na př. Wundt, Sütterlin), jiní se právem domnívají (na př. i Delbrück), že mohly vzniknouti z delších hláskových skupin. Jes-

persen dovozuje, že původní slova (větné ekvivalenty) byla dlouhá. Ovšem mezi touto praformou řeči a indoevropskou "kořenou periodou" jest ohromný časový rozdíl. A jistě se praslova během času právě tak krátila jako v moderních jazycích. Vedle krácení byl tu však též proces druhý, vznik nových útvarů delších (srv. však též Sütterlin, W. spr. Geb. 57 n.).

Vznik slova. O souvislosti a vzájemném poměru věty a slova jsme promluvíli již s dostatek. Že slova nebo členy věty (tedy frase) o sobě přestávají býti slovy a jsou větami (srv. Noreen 234), vyplývá částečně již z definice slova jako nejmenší samostatné jednotky. Vedle toho jest druhá možnost, že se frase nebo věta stane slovem (na př. alokuce *Jasomirgott, budúžkníčemu*), t. j. jazyk pokládá takovou frasi za formálně nedělitelnou jednotku, jež má ve větě určitou samostatnost. Běží nyní o to, jak vznikly první takové nedělitelné jednotky. Jsou tu dvě možnosti: buď byly ty jednotky od počátku formálně nedělitelné, t. j. správněji pravzory, podle nichž takové jednotky vznikaly, byly nedělitelné a skládaly se ve větší větné celky tím způsobem, že původní větná slova byla uvedena v ideový vztah a stala se členy větších celků (vícečlenných vět). Anebo tyto jednotky nebyly původně samostatné a vznikly analysou větších celků (jednočlenných vět). V prvním případě by vznikání větších celků bylo výsledkem ideového vztahu mezi dvěma nebo více jednočlennými větami (větnými slovy); tedy předpokládejme jakési **Hle tam! hoří* > *tam hoří*, a podobně lze se domnívati, že to, co dnes řekneme větou, byly původně dvě samostatné výpovědi **bratr, jde* (srv. Wunderlich I. 37).¹⁰⁴⁾

Analogii pro tuto možnost máme ve faktu, že se věta skutečně stává členem věty jiné, jak to můžeme pozorovati na složených větách, kde t. zv. vedlejší věta jest členem t. zv. věty hlavní (jež bez vedlejší věty není úplnou větou, nýbrž jen částí věty). Tak na př. ve složené větě *nikdo neví, kdy umře* jest *kdy umře* předmětem slovesa *neví*. Podřazení to vzniklo vědomím ideové souvislosti obou sdělení. Že podřazování vět a slov jest v podstatě totožné, vyplývá ostatně i z formální změny jistých preposic v spojky (zejména na př. v angličtině, irštině a welštině); předložka před větou se stává spojkou, na př. angl. *before* 'před' > spojka 'dříve než' (srv. výše). Rozdíl mezi takovými podřazenými větami a pravěkými podřazenými slovy byl pak v tom, že naše věta zachovává svou tradiční podobu¹⁰⁵⁾ (srv. Wunderlich I. 59) a nemění se tedy ve slovo proto, poněvadž

¹⁰⁴⁾ Wunderlich (24 n.) se domnívá, že věta klesající na slovo se krátila obdobně jako se krátí *der Berg ist schön* v atributivní *schöner Berg* a konečně kompositem *Schönberg*. Krácení to nebylo prý jen vnějšího rázu, nýbrž byl to i duševní proces. Naše stanovisko vyplývá již z toho, co jsme řekli o komposici, i z následujícího.

¹⁰⁵⁾ Kde mají klasické jazyky místo vedlejší věty jmenný výraz (počítaje v to particiia a infinitivy), běží tu o zálibu ve jmenných výrazech i tam, kde by moderní jazyk užil věty, a nikoli snad o změnu věty ve slovo (Sütterlin, W. spr. Geb. 166.).

tradice formy brání takové změně. Ale když se forma tvořila, nebylo takové překážky, a kde není formálně rozlišeno personale od posesiva, verbum od nomina, jsou rozdíly daleko menší. Znázorníme si věc schematicky:

1. os. -viděti¹⁰⁶) *bratr-nesení*,¹⁰⁶) a můžeme to překládati *moje vidění bratrova nesení* nebo *vidím bratra nesoucího* nebo *vidím, že bratr nese* atd.

Druhá možnost vývoje by se dala znázornit schematicky tak, že na př. dva výrazy **abeced* a **efegeh* měly jisté podobné vlastnosti a navzájem se připodobnily, tedy *abeced* : *abegeh*. Tu nastala analýza: *abe-ced*, *abe-geh*; *abe* by vyznačovalo společnou vlastnost, *ced* a *geh* různé nositele té vlastnosti nebo činnosti atd. Řekněme na př., že by se vyjadřovalo *mýti ruce* jedním slovem a *mýti si obličej* také jedním slovem, ale naprosto jiným. Časem by mohlo nastati připodobnění obou různých slov a ty elementy, jež by byly podobné, staly by se výrazem pro *mytí*. I mohlo by se mysliti, že inkorporované tvary nebyly původně spojení různých slov, nýbrž že vznikly ve slovech jediných, kde určité elementy byly sice formálně vyloučeny, ale ne odděleny od elementů ostatních, jež vznikly podobným způsobem. Tedy na př. nahuatl *naka-* by podle toho bylo abstrahováno z jednoslovných výrazů dejme tomu *vlčí-maso*, *jí-maso* atd., podobně *-kwa-* by bylo abstrahováno z jednoslovných výrazů jako *jísti-chléb*, *jísti-maso*, *jístizrní* atd. Tomu by nasvědčovala okolnost, že abstrakce jazyková skutečně pokračuje časem a že primitivní jazyky mnohdy vyjadřují jedním slovem to, nač jazyky moderní užívají frás. Dále by se mohlo mysliti, že sufixy, jak je shledáváme na př. v gronštině, abstrahovaly se obdobným způsobem a že gronština reprezentuje posud staré vyjadřování, že zde byla zachována podoba větného slova: Ani gronština však nemůže zůstat při jednoslovné větě a musí se uchýlovati k juxtaapocici (srv. Finck, Haupttypen 43), na př. *nuna paneR-poK* 'země suchá (jsoucí)', *nuna-Rput KaKa-li-s*:*'uaK* 'naše země velmi hornatá (jsoucí)' nebo *nuna-Rput KaKa-li-s*:*'uwoK* (totéž, ale s predikativním sufixem). Ostatně nedalo by se ani očekávat, že by původce děje mohl být vždy vyjadřován současně s dějem, že by tedy bylo možno říci jedním nesloženým slovem *otec nese*, *bratr nese*, *žena nese*. Juxtaapocice musila tedy být možná již v nejstarších dobách. Jakmile však připustíme juxtaapocici v určitých případech, pak je těžko říci, kdy vznikalo slovo podřaděním větného slova a kdy se vyloučilo z větného slova. Patrně právě juxtaapocice přispívala k vývoji analýzy a ideově závislá větná slova stala se asi vzorem pro abstrakci slov. Tedy podle frás **abeced efegeh* se posuzoval komplex **lemenopeqeres* a rozložil se na **lemenop eqeres*. Pak jak inkorporované tvary tak i sufixy (na př. sufixy gronské) vznikly přece juxtaapocici, ať již to byla juxtaapocice elementů původně

¹⁰⁶) Indiferentní vyjádření děje.

samostatných anebo abstrahovaných z tvarů jiných. Jsou to prostě ustrnulé formule, kde se kolem base kupí derivační elementy nebo kde se dvě base kombinují právě jako v jazycích jiných. Stejně i čínská slova mohou býti právě tak původně samostatná větná slova jako elementy původně abstrahované.¹⁰⁷)

Zbývá tu ještě promluvíti o t. zv. holofrastickém vyjadřování, totiž o výrazech, jež jediným slovem (ať složeným či nesloženým) vyjadřují komplexní ideu. Se stanoviska významu base je holofrase pojem relativní a v každém jazyce se setkáváme s výrazy, jež se jeví holofrastickými se stanoviska jiného jazyka, na př. angl. *undertaker* 'obstaravatel pohřbů' nebo (*to*) *squat* 'seděti na bobku' (takže stehma spočívají na patě, anebo seděti s koleny vysoko zvednutými a patami u stehen). Pokud běží o morfologické útvary, spadají sem hlavně výrazy, kde původce děje je vyjádřen zároveň s dějem anebo kde je vyjádřen jedním slovem nejen původce a děj, nýbrž i cíl děje. Sem spadá tedy nejen objektivní konjugace, jak ji známe z některých amerických a některých asijských jazyků nebo z baskičtiny, ale i naše indoevropské sloveso,¹⁰⁸) jež vyjadřovalo ve své nejstarší historické fázi původce děje i děj jedním slovem. Zde je nutno vlastně rozzeznávati dva druhy výrazů: tvary, kde jest absolutně nutné spojení dvou pojmů, a kde sice není nutné, ale naskytne-li se, vyjadřuje se holofrasticky. Tak při označení cíle děje je nutno rozzeznávati typy, kdy musí být vyjádřen, a kdy není absolutně nutný; na př. v nahuatl je nutno říci buď *ni-ka-kwa* 'jím maso' nebo *ni-k-kwa* 'jím to' anebo *ni-tla-kwa* 'jím něco', ale nemožno říci pouhé **ni-kwa* 'jím'. To souvisí s faktem, že některé jazyky (na př. nahuatl) při výrazech pro části těla nebo vztahy příbuzenské řeknou spíše *má hlava*, *můj otec* atd., nebo dokonce *něčí hlava*, *něčí otec*, než pouhé *hlava*, *otec* (viz Bréal 82). To tedy je věc nazírání. Máme-li právo předpokládati takové holofrastické nazírání pro určitou periodu vývoje všech jazyků,¹⁰⁹) jeví se mi sporné. Výraz holofrastický nesporně možný byl potud, že východisko (nebo cíl) děje zůstalo nevyjádřeno a že současně cíl děje (resp. východisko) se rozumělo již významem děje samotného (basí samou), tedy na př. že nějaký výraz znamenal řekněme *jísti maso* a že ten, kdo jí, zůstal neoznačen; byla by to tedy basis bez formálních elementů. Tak by holofrastické výrazy zachovávaly starou formu jen potud, že užívají jediného slova, ale

¹⁰⁷) Tak bychom se zase vrátili mutatis mutandis k názoru, že dva zdánlivé extrémy, isolace a inkorporace resp. polysynthese, se stýkají; inkorporující formy jeví se jako reproduované ustrnulé formule (srv. Gabelentz 257/8).

¹⁰⁸) Srv. Gabelentz 392.

¹⁰⁹) Bréal vykládá na př. indoevropské verbum jako zbytek holofrastického vyjadřování, ale míní, jak se zdá, spíše formu.

to slovo se skládá nejen z base, nýbrž i z formálních elementů, a jde tedy opět o juxtaoposici).¹¹⁰⁾

Dělení jazyků podle formy.

Podle formy dělívali se jazyky na:

jazyky *isolující*, kde formální elementy jsou samostatná slova, nebo pouhý přízvuk, anebo běží o formu frase,

jazyky *aglutinující*, kde formální elementy jsou afixy volně souvisící s basí, a konečně

jazyky *flexivní*, kde formální elementy těsně souvisí s basí a kde jest též změna hlásková formálním elementem;

k tomu přiřazují někteří jazyky inkorporující, o nichž jsme dosti pověděli v předchozím výkladě.

S ohledem na moderní jazyky západoevropské mluví někteří o typu analytickém, kde opět převládá forma frase. Konsekvantnější by bylo mluvit jen o typu analytickém, jenž by pak obsahoval jazyky izolující, analytickoflexivním (moderní jazyky západoevropské), a synthetickým (aglutinující jazyky).

Místo termínu flexivní bylo by snad přesněji rozeznávat: typus "fusionální", symbolický a čistě flexivní (Sapir). Mohla by se pak rozeznávat *technika formální*, t. j. izolující, aglutinující a fusionální, kde elementy formální splývají i nejsou tak patrné (na př. *height* : *depth*) a symbolický: změna hlásková, změna přízvuku atd. (Sapir 133 počítá sem reduplikaci) a stupeň *synthese*, t. j. podle toho, jak mnoho elementů formálních se při afixaci kombinuje. Tu by se mohl rozlišovat analytický typ, typ synthetický a typ polysynthetický. Tato všechna měřítká nestačí však pro klasifikaci jazykovou, jak jsme již dříve podotkli. Pokud se týče termínů, užíváme jich tak, jak zde vyloženo, ale myslíme tím pouze techniku nebo stupeň *synthese* a nic víc (nikoli tedy typ). Mluvíme-li o aglutinujících jazycích, máme na mysli v prvé řadě jazyky uralské a altajské.

¹¹⁰⁾ Pak bychom se musili ptát, bylo-li stadium *on-to-řeže-proň hlava*, jak se došlo ke stadiu *řeže mu hlavu*. Při našem nazírání jsou oba způsoby různé aspekty možného vývoje a nikoli jedno starší a druhé pozdější stadium.

GRAMATICKÁ KATEGORIE.

Gramatická kategorie, jak jsme již řekli, jest formální vyjádření kategorie psychologické. Toto vyjádření děje se morfologickými elementy. Psychologické kategorie vyjadřují pak buď zkušenosti vnějšího pozorování, tedy číslo, rod, nebo duševní stav mluvčího, na př. vůli, pochybnost, anebo konečně vztahy.¹¹¹⁾ Třebaže tedy některé psychologické kategorie jsou všeobecné, není možno vypracovati nějaké schema kategorií gramatických, protože gramatické kategorie nevyjadřují psychologické kategorie jasně a úplně a protože řeč jest eliptická; mnohý jazyk některou psychologickou kategorií vůbec nevyjadřuje. Na druhé straně není řečeno, že *každá* psychologická kategorie jest všeobecná; aspoň nemáme možnosti se o tom přesvědčit. V každém jazyce jsou jen určité kategorie gramatické. Jakmile by přestala úplně souvislost mezi psychologickou a gramatickou kategorií, přestává existence kategorie (Delacroix 220). Naopak psychologická kategorie může existovat před gramatickou a forma gramatická může zase přežít funkci (Delacroix 222), t. j. psychologickou kategorií, třebaže to pak již není gramatická kategorie. Gramatické kategorie vznikají zevšeobecněním určitých částých forem výrazu,¹¹²⁾ a tak se vyskytují kategorie nejen na slově,¹¹³⁾ nýbrž i na větě, na př. na tázací větě (viz Noreen 228), což ostatně vyplývá již z našeho rozdělení ve formu slova a formu frase. Souhrn gramatických kategorií tvoří to, co mnozí nazývají vnitřní formou jazykovou (sr. Noreen 219 nn.).

Pozn. Pokud se týče terminologie, bylo by možno rozlišovat názvy kategorií od termínů pro formy, jimiž se tyto kategorie vyjadřují; tak na př. by bylo možno užívatí slova *kasus* pro kategorii (t. j. v sémologickém, významovém smyslu) a pro formy samé užití termínu *status* (jak to činí Noreen 339). Tedy status by byl forma a *kasus* funkce (význam). Protože však gramatická kategorie předpokládá určitý význam i určité formy, postačí vymeziti, zda běží v daném případě o formu či funkci, i můžeme prostě mluvit o kategorii (funkci) pádu a o jeho formě.

¹¹¹⁾ Tak na př. ve větě *kuň běží* vyjadřují se větné vztahy kategoriemi pádu (nominativ) a osoby (3. sg.).

¹¹²⁾ Srv. Wunderlich I. 35 a Bloomfield 69.

¹¹³⁾ Není tedy správné rozlišovati kategorii syntaktickou a morfologickou a pojednávatí zvláště o sémantickém významu flexe (jako to činí na př. Bloomfield 68 násl., 141 a násl.).

Jak jsme již ukázali, vznikají kategorie zevšeobecněním představ naprosto konkrétních, jako je rod, číslo, čas,¹¹⁴⁾ anebo určitého nazírání na zjevy životní, na př. *druhy* (dejme tomu rozlišování malých předmětů od velkých a pod.). Jsou však též případy, že se kategorie vyvinula tím, že se stala výrazem vztahu, ač tu původně nešlo o konkrétní nazírání. Tak tomu jest na př. při některých bezsufixových pádech, jež se asi vyvinuly z původního sdělení (tedy původní význam sám o sobě nevyjadřoval vztah, ten se vyvinul v souvislosti).¹¹⁵⁾

Konkrétní nazírání se může státi abstraktním tím, že se tento původní význam přestává cítit a výraz nabývá jiného významu v určitém spojení (na př. *chtíti čemu*) a pak i v jiných spojeních, tvořených podle tohoto spojení. Pak se stává funkce komplexní (složitou). Tak na př. při pádech mnohdy běží doposud o konkrétní představy místa a pod., jinde však nemožno mluvit o jiné funkci než vztahu k druhému členu větnému. Podobně se děje i u modu, jenž původně vyjadřoval náladu nebo smýšlení mluvčího; na př. subjektiv se stává výrazem určitých výpovědí, kde o náladě mluvčího nemůže být řeči, na př. *přišel jsem, abych tě viděl*, franc. *il veut que je lui obéisse*.¹¹⁶⁾

Třebaže nelze dáti všeobecné schema kategorií (Delacroix 230) a třebaže je patrný nepochopitelný poměr mezi gramatickými kategoriemi a logikou (ib. 223), nebude na škodu všimnouti si nejčastějších kategorií nejprve povšechně a pak vytknouti jednotlivosti, jež by mohly v této souvislosti zajímat.

Kategorie jako čas, způsob, kolikost děje nevyjadřují vůbec vztahů větných. Rod (nebo druh) a číslo nemají také nic společného se vztahy větnými, ale mohou se státi formou větného vztahu shodou, jako na př. ve větě *starci jsou slábi* shoda v rodě a čísle jest formou vztahu mezi *starci* a *sláb*. . . O shodě v bantu viz výše. Také naše kategorie stupně (gradu: *mladý* : *mladší* : *nejmladší*) jest čistě významová.

Kategorie osoby vyjadřuje, zda se výpověď vztahuje na mluvčího či posluchače anebo vůbec na někoho či něco jiného. Osoba jako morfológický element, jako 'prázdné slovo', suffix, nebo ve vazbách odkazovacích (o nichž jsme již promluvíli výše), má

¹¹⁴⁾ Srv. Paul 278; v. d. Gabelentz (443) pokládá číslo a čas za formy významu absolutního a podobně i výrazy pro místo. Srv. též to, co my říkáme o pádu.

¹¹⁵⁾ V jakutštině má casus indefinitus t. j. bezsufixový pád význam našeho nominativu nebo neurčitého objektu. Tutéž formu má i přívlástek i nominální predikát, tedy to, co vyjadřujeme v češtině adjektivem se shodou (přívlástkový genitiv má rovněž podobu casu indefinitu, ale tu jde o formu frase, protože je v tomto případě odkazovací vazba, na př. *örüs bas-a* = pramen řeky, řeka hlava-její). Zde se tedy původně nevyjadřoval žádný konkrétní vztah (tedy, chceme-li říci, vztah byl původně nevyjádřen, jak lze snadno pochopiti při eliptické povaze řeči); vztah větný byl vyjádřen posicí nebo odkazovací formou.

¹¹⁶⁾ Srv. Jespersenovy důvody, proč považuje pád a modus za čistě gramatické kategorie (Phil. 185, 313).

důležitou roli jako forma vztahů, podobně jako pád anebo rod slovesný. Morfológické elementy osobní shledáváme především při výrazech děje anebo sdělení vůbec jako odkaz východiska děje nebo jako jeho cíl, na př. arabské *daráb-kum* 'bil vás', obdobně jako u nomin *gunā-kum* 'vás zpěv', kde pronominální element značí majitele.¹¹⁷⁾ Důležité jest si všimnouti, že v některých jazycích (zejména inkorporujících) u některých sloves musí býti vyjádřeno jak východisko děje tak i jeho cíl (příklady z nahuatl viz výše). Pád vyjadřuje vztahy členů větných; věty vedlejší mají vlastně též funkci pádu a proto by se formy vět vedlejších měly pokládati za větné formy (frase) pádu [srv. Noreenův „Causus subjunctivus“, viz o. c. 345]. Inkorporace nominálního objektu (na př. nahuatl *ni-naka-kwa* 'jím maso') jest také forma pádu, a podobně i jiné formy komposit (srv. Noreenův „Causus componens“, op. c. 343). Musíme mít dále na paměti, že to, co vyjadřujeme kategorií pádu, mohou jiní vyjádřiti rodem slovesným a naopak; tak na př. v tibetštině pádová konstrukce jest formou pasivního děje (děj sám jest formálně indiferentní), na př. *de skad bdag-gis t'os-pa dus-g'ig-na* = tato pověst mnou slyšena čas-jeden-v = tato pověst byla mnou jednou slyšena, tuto pověst jsem jednou slyšel (viz Gabelentz 102, 151, 446). Naopak nahuatl užívá t. zv. aplikativní formy slovesné, kde my bychom dali dativus commodi nebo předložkový pád *s pro* : *ni-k-tš'i-wi-lia in no-piltsin zē kallī* 'dělám-to-pro, můj syn, jeden dům' = budu dům pro syna. Rozdíly mezi konkrétním nazíráním a pouhým vyjádřením vztahů by opravňovaly k dělení forem na formy o významu konkrétně vztahovém a formy významu čistě vztahového, jak to činí Sapir. Avšak nebudeme tak činiti, protože většina vztahových výrazů se vyvinula z konkrétního nazírání a tam, kde formální vztah byl nevyjádřen, běželo původně o elipsu a tu těžko říci, jaké zde bylo skutečné nazírání. Nyní doplníme tento přehled ještě některými poznámkami.

Genus jest jazykový výraz klasifikace věci. *Sexus* je kategorie samostatná, ale vyvinula se asi z *genus* (Noreen, str. 394/5).¹¹⁸⁾

Jazyky bantu (Afrika) mají *genus* v nejširším slova smyslu: jsou to třídy: bytosti lidské, tekutiny, dříví, rostliny, země, doby roční (Lang. M. 468). Formace plurálu vyjadřuje se též kategorií (srv. Meinhof, Spr. der Ham. 22) a to i v jazycích hamitských, kde není oněch kategorií. Ful zachovává nejen třídy¹¹⁹⁾ (vyjádřené suffixy, kdežto v bantu to jsou prefixy), nýbrž má i nový princip (vyjádřený prefixy): 1. osoby, 2. věci,

¹¹⁷⁾ Všimni si, že kdežto Malajec označuje posesivem původce pasivního děje, Semita vyjadřuje tak předmět aktivního děje (Gabelentz 413).

¹¹⁸⁾ Srv. též Jespersen, Phil. 226 n. — Noreen 226/7 míní, že rozdíl členu v němčině je čistě morfológický zjev bez rozdílu významového. Tu podotýkám, že vycházíme z formy a tedy naše stanovisko je jasné.

¹¹⁹⁾ Jinak na př. v čínštině jeví se klasifikace jen při počítání.

3. velké věci, 4. malé věci. Toto schema komplikuje ovšem stavbu ful: při shodě verbální třídy 1 a 3; 2 a 4 splývají (Meinhof 22/3). V somali plurály maskulin bývají feminina a vice versa; o podrobnostech a obdobách v jiných hamitských jazycích viz Meinhof 18 a násl.

V hamitských jazycích často vyjádření „subjektu“ děje se formou *genus osoba*, cíl děje formou *genus věc* (Meinhof 23/4). Rozdíl genu v hamitských jazycích byl asi v tom, zda šlo o věc či o osobu (srv. Meinhof 24 a násl.).

Algonkin (Sev. Am.) rozeznává životné od neživotných (i při osobě na verbu, srv. Boas I. 761), ale při tom neprovádí skutečné poměry do podrobnosti. Některé jazyky Sioux rozeznávají kategorie životné v pohybu a životné v klidu, neživotné vysoké, kulaté, kolektivní. Irok činí rozdíl mezi nominy označujícími muže a jinými, a tu zase zda jsou určité či neurčité. Uchee rozeznává členy kmene a ostatní lidi. (Další viz Boas I. str. 36.) Semitské jazyky mají rod gramatický (v historickém stadiu maskulinum a femininum) a rozlišují femininum a maskulinum i u druhé a třetí osoby. V indoevropských jazycích vyvinul se rozdíl mezi životným a neživotným ve slovanštině (akusativ sg. = genitiv sg. u životných, u neživotných nominativ plur. přijal formu akusativu plur.). V moderní dánštině je rozdíl mezi commune a neutrem, ale to neodpovídá zcela principu *životné* proti *neživotnému*.

Principu sexu není asi základní princip, jenž charakterisuje indoevropskou kategorii rodu. V historických dobách máme sice rozdíl mezi maskulinem, femininem a neutrem, ale zdá se, že femininum jest poměrně mladé a nelze s jistotou tvrditi, že se vyvinulo na principu sexu (ale srv. Wackernagel II. 41 n.). Tak na př. θεός jako commune jest starší než rozdíl θεός: θεά (Wackernagel, Syntax I. 83). Komposita jako ἀθάνατος nemají femin. formy (ib. II. 49). U mnohých konsonantních kmenů^{119a)} se femininum neliší od maskulina. U adjektiv typu πένης a u komposit jako ἄζυξ jest rozdíl rodový neznám; patrně se jich užívalo jen u životných (ib. II. 47/8). Rod je neoznačen dále u zájmen osobních (inclusive pron. *sw... ē, pl. σφiv atd.). Jisté však tu bylo formální rozlišování mezi neutry a jmény neneutralními^{119b)} aspoň v nom. sg. (o akusativu jsou různé theorie; jistě je, že u o- kmenů v nejstarších historických fázích má neutrum i maskulinum formu na -m, ale u jiných kmenů je neutrum bez suffixu).

Rody indoevropské se vyvinuly patrně až se shodou (Paul⁵ 264).

^{119a)} K femin. o-kmenům srv. též Meillet, MSL. 21, 111.

^{119b)} K rozdílu životné: neživotné v indoevr. srv. Meillet, MSL. 21, 249—56, a též Lommel, Antidoron 168 n.

Pozn. Kus staré psychologie jest germánské kladení neutra pro osoby neznámého nebo různého sexu, na př. goth. *gub, skohsl* (viz Erdmann Gr. Syntax II. 8):

Číslo. Poukázali jsme již, že v bantu jest pluralita vyjádřena třídami a že hamitské plurály namnoze souvisí také s tímto systémem. Hamitské plurály měly tedy asi původně různý význam; *reduplikované* byly asi původně distributivní, jiná forma byla snad kolektivní plurál (proti němuž stál *individualis*). Jiná forma asi byla generalis (v bilin *dímámū* 'kočky vůbec'), jiná *universalis* (na př. *ieslement* 'celý musulmanský svět', viz Meinhof 25/6).

Některé jazyky rozeznávají singulár, duál a triál. Jsou však jazyky, jež jsou naprosto indiferentní k vyjádření čísla, na př. kwakiutl (Amerika) vyjádří stejně *dům je* i *domy jsou*, ale za to rozlišuje distribuci, tedy na př. *ryba* (*ryby*), ale *různé druhy ryb*. Athapaskan a haida je indiferentní k plurálu a v sioux jest rozdíl mezi singulárem a plurálem jen při životných. Zdá se, že americké jazyky jsou obvykle indiferentní k rozdílu mezi singulárem a plurálem¹²⁰⁾ ale za to vyjadřují rozdíl mezi kolektivitou a distribucí (Boas I. 37).

V indoevropštině plurál byl jistě vyvinut u maskulin a feminin. Nomin. akus. neuter byl asi původně kolektivum: To se jeví tím, že při plurálním neutru jest v řečtině často ještě singulární verbum¹²¹⁾ a pak též plurál u neutra není tak přesně rozlišen jako u maskulin a feminin, na př. ἄμαρ je u Homéra paralelně s νύκτες (Wackernagel I. 102): Zde tedy máme zjev, jenž upomíná na tvoření plurálu jen u životných, jak jsme to poznali v některých amerických jazycích. Že substantivum samo o sobě bylo kdysi indiferentní k číslu, prokazují komposita jako ἰππόδαμος, kde ἵππο- má smysl plurální. Singuláru užívá se často distributivně a plurálu numerativně. U plurálu jsou pak možné nuance jako *carnes* 'kusy masa'; plurály kolektiv jako λαοί 'různí lidé'; plurál ve smyslu druhu οἱ ἄνδρες 'člověk'. Pak též rozdíly jako *frumenta*, a konečně i případy jako *unguenta* 'druhy masti'. V keltských jazycích, zejména ve welštině, některé plurální formace vznikly asi z kolektiv. K jiným kolektivům se tvoří naopak singuláry zvláštními suffixy, jako na př. *adar* (mask.) ptáci: *ederyn* pták, *tywys* (fem.) klasy: *tywysen* klas. V nové němčině se shledáváme se zjevem, že v některých případech je nomen indiferentní k číslu, na př. *vier Mann*. V angličtině máme *many pair of eyes* (Dickens), nyní běžné *pairs*, *three couple*, *five dozen*, *two hundred*, *five fathom* (nyní *five fathoms*), *six foot* (vulgárnější než *six feet*), *two pound ten*. Jiné případy: *port-*

¹²⁰⁾ Ale na př. nahuatl má plurál: *kalli* dům, pl. *kakalli*; *itška-tl* ovce, pl. *itškamē*, *teōtl* bůh, *teteō* bozi; *mešika-tl* Mexikán, pl. *mešiká*, ač u neživotných nebývá plurál zpravidla označován. Algonkin rozeznává plurál jak u 'nomina' tak u 'verba' (Boas I. 761).

¹²¹⁾ Viz na př. Brugmann SE. 153 n. a zde níže.

horse [Green, dnes však má to význam *kavalerie* (podrobnosti viz Jespersen, Mod. English Grammar II. 49—69)]. Takové případy jistě začaly tam, kde forma singuláru a plurálu během času splýnula, na př. staroangl. *hors*, *niht*, genitiv plur. staroangl. *twentiz fota* > *twenty foot*. Podobně něm. *Mann*, *Pfund*, *Buch*. Někdy ovšem to má původ v tom, že prostě plurál značí slovo hromadné (massword).

Zajímavé je tak zvané vyjádření plurálu aproximace, přibližného (nebo eliptického) plurálu, na př. *sixties* 'léta přes šedesát'. Sem patří také plurál nebo duál inkusivní, o němž budeme také ještě mluvit při osobě; srv. i staroangl. *unc Adame* 'mně a Adamovi'. Sem patří i výrazy jako staroisl. *þeir Sigurðr* oni Sigurd t. j. *Sigurd a jeho lidé*, staroangl. *git Johanniss* vy dva Jan t. j. *ty a Jan*. Sluší však to uvést i zde, protože to je identické s t. zv. eliptickým duálem (jako *Varunā*), o němž též níže. Týž rozdíl má v některých jazycích kardinální význam. Tu se totiž rozeznává inkusiv, t. j. *mluvčí + přítomný* proti *mluvčí + někdo jiný* (s vyloučením posluchače). Podobně 2. osoba plurálu (duálu, triálu) může být inkusivní či eksklusivní, totiž *ty + já* (my) anebo *ty + někdo jiný*.

Jiný podobný případ aproximačního plurálu: *les Paul* = Pavlovi (Pavel a jeho žena).

Pluralita se ovšem nemusí vyjádřit vždy kategorií; může zůstat nevyjádřena nebo se vyjádří pomocí číslovek a podobných výrazů (na př. angl. *much*, *little* atd.) nebo leží v pojmu samém, jako *každý*, *uterque vir*. Konečně nutno mluvit o generickém singuláru a plurálu, jako ve větách: *člověk je smrtelný*, *lidé jsou smrtelní*, *pes je bdělý*, *the dog is vigilant* nebo *dogs are vigilant* a pod. (srv. též Jespersen, Phil. str. 189—205).

Pozn. Jsou slova, jež se vyskytují jen v plurálu anebo jen v singuláru. Stává se též, že starý plurál se stane singulárem (na př. angl. *gladders*, *pox*, *means*) a opět naopak (*alms*, staroangl. *almesse*, *riches* < st. angl. *richesse*, starofr. *richece*). Konečně se může státi, že singulár vzniknuvší z plurálu může opět utvořit nový plurál, na př. něm. *Tränen* (*trän* je starý plurál; sg. byl středohornoném. *trahēn*, *trān*, starohorn. *trahan*).

Poznamenati sluší, že abstraktně užívané jméno není vlastně schopno rozdílu čísla (Paul⁵ 271).

Duál^{121a}) může vyjadřovati buď skutečný duál (t. j. vyjádření pojmu dva) anebo *ambál*, vyjadřující pojem *oba*, tedy v případech, kdy běží o věci vyskytující se v páru. V gronštině na př. se vyjadřuje duál, je-li však jasné, že běží o ambál, užívá se plurálu. V indoevropských jazycích má duál jak význam skutečně duální tak i ambální, na př. *oči*, ř. ὄσσε. Tak zvaný eliptický duál

^{121a}) K duálu srv. Debrunner, Glotta XV, 14 n. — Duál u Homéra viz Meillet, MSL. 22, 145/64. [V někt. příp. ustupuje duál u Hom., kdežto v att. je pravidelný. Blíží viz I. c.] — Vylíčení příp. elipt. duálu viz Krause, KZ. 52, 223/49. O konstrukcích elipt. duálu a jejich stáří v indoev. Sittig, KZ. 50, 56—65, a E. Hermann ib. 130/38.

je vlastně duál přibližný, o němž jsme již mluvili, na př. *Mitrā* Mitra a Varuna, *áhānī* den a noc. Duál mizí ve mnohých jazycích indoevropských. V italských jazycích a v germánštině splýnul s plurálem již v předhistorické době. V germánštině je jen duál osoby (o čemž viz sub osoba). V irštině je duál jen u nomina a tu je vždy spojen s číslovkou *dvě*. V řečtině a slovanštině ustupuje duál již na začátku historického vývoje. Lévy Brühl, Meillet, Hirt a jiní pokládají duál za výraz primitivního nazírání.

[Kategorie čísla jest vlastně jedna z forem nazírání na předměty dělitelné. Jsou předměty dělitelné jako *materialia* (massword) jako železo, dřevo, led, *kolektiva* jako šlechta, bratrstvo, a *vlastní kolektiva* jako pojmy mnozí lidé a pod., a tu běží o množství stejných prvků anebo různých — *heterogenní kolektiva*, na př. *vy* = ty a já, Petrovi = Petr a jeho paní, rodiče = otec a matka (Noreen 387/90).

Plurálu odpovídá tedy celkem psychologická kategorie plurální nebo vlastních kolektiv, heterogenním odpovídá funkce plurálu eliptického a aproximativního a pak plurály některých zájmen jako *my* = *ty a já* nebo *já a on* nebo *já a ona*.]

Shoda slovesa v čísle. Zde vlastně jde o kategorii osoby. Za plurál *já* se pokládá sice *my*, ale to není totéž co *lidé*, *koně* (běží tu o heterogenní kolektivitu) a tedy by se mohlo mluvit o plurálu osoby jako spadajícím čistě do kategorie osoby. Přes to se musíme zmíniti o čísle osoby zde, protože v jazycích se shodou číslo jména a číslo osoby jsou funkčně spojeny. Tak na př. kolektiva mohou míti plurální konstrukci podle smyslu: ὡς φάσαν ἢ πληθὺς B 278, *faciunt pars hominum*, *setun managei* (viz Wackernagel, Syntax I. 103/4), a naopak původní kolektivní smysl plurálních neuter se jeví singulární konstrukcí slovesa. [Pozn. S tím také souvisí aspoň částečně, že ve welštině verbum začínající větu má singulár, následuje-li plurární nomen, na př. *a rodes brenhine* δ a králové tu dali (další viz Zeuss-Ebel, Grammatica Celtica 932 n., Revue Celtique 31, 483 n.)].

Viděli jsme rovněž, jak heterogenní kolektivita jeví se v eliptickém plurálu jest těsně spojena s číslem osoby. Zde můžeme ještě dodat konstrukce jako staroirské *prihodil se mezi nimi a Fergusem spor*, t. j. mezi ním a Fergusem (*eturru ocus Fergus*), *dinn-ni* e t *Barnaip* nám a Barnabášovi, t. j. mně a Barnabášovi. Osoba v této vazbě je vyjádřena koncovkou verbální *condricfem and ocus tú* setkáme se tam a ty = ty a já se setkáme.

Pozn. 1. Neschopnost plurálu osoby při impersonálních vůbec patří do kategorie osoby. Také plurál ve smyslu singulárním, jako na př. ἐπέφονεμ Ἐρτορα διον X 393 (zabil jsem) a podobně i ἡμέτερος = ἐμός. Nezmiňovali bychom se zde vůbec o nich, kdyby shodou nevznikaly konstrukce jako παθόντες ἂν ἕφυγονομεν ἡμαστροτότες Antig. 926 (utrpěvši bych mohla přiznati, že jsem chybila). [Doklady z Wackernagela, Synt. I. 98 násl.]

Pozn. 2. V případech, kde 3. os. plurálu u verba není rozlišena od singuláru, je třeba vždy zjistit, zda tu vůbec jde o vyjádření osoby, t. j.

není-li osoba zde nevyjádřena; tedy jest to opět otázka formy (nebo nevyjádření) osoby.

Pozn. 3. Hupa rozlišuje distribuci od plurálu, na př. *vyšli a vyšli po jednom* (Boas I. 104.).

Pozn. 4. Sluší si znovu všimnouti, že plurál verba je sémanticky vždy plurál osoby a nikoli plurál verba samého, t. j. děje verbálního. (Významově plurální by byla taková verba jako *hemžiti se, scházeti se* a podobná, viz R. M. Meyer IF. 24, 279 n. a Jespersen Phil. 210.) — Ovšem je možno vyjádřiti plurál osoby při dějovém výrazu stejně jako na nominu, na př. v Sioux, viz Boas I. 932.

Čas. Musí se rozlišovat mezi pojmem času (notional category) a gramatickou kategorií (Jespersen, Phil. 255). Genus, modus, tempus, aspekt odpovídají pádu jen z části a povrchně. Čas u jmen není neznám v amerických jazycích, a jako mluvíme o *budoucích volbách* anebo *bývalém příteli*, tak může se v některém indiánském jazyku každé jméno vyjádřit v přítomnosti, minulosti nebo budoucnosti (Boas I. 39). Kwakiutl má na př. *ōmp* 'otec', *ōmpwul* (sufix *-ul*) 'mrtvý otec', *ās* 'tvůj otec', *āswul* 'tvůj mrtvý otec' (*-ul* vzdálená minulost jako *g-ā-xwul-en* 'přišel jsem dávno'; viz Boas I. 485/6, odst. 86, 88). Na druhé straně jsou jazyky jako algonkin, kde je gramatická kategorie času velmi málo vyvinuta, ač jisté kmeny vyjadřují vztahy časové nebo vidy, srv. Boas I. 816. V čínštině čas zůstane nevyjádřen anebo se vyjadřuje 'prázdnými slovy', na př. *lai² la* 'přijel' (jsem, jsi atd.).

Predikace mohou být buď intemporální, t. j. výrazy, jež nejsou nijak vázány na určitý čas (viz též Herbig IF. 6, 245 násl.), nebo temporální, t. j. výrazy, jež se vztahují na určitý čas, tedy na přítomnost, minulost nebo budoucnost (Noreen 377, 425 násl.). Intemporální je: *země se točí, člověk je smrtelný, šilhá* (vůbec, t. j. je šilhavý), *napadá na nohu*. Týž pojem se může vyjádřiti též 'gnomickým preteritem': *men were deceivers ever* (Shakespeare), ř. gnomický aorist: *ὄς τε καὶ ἄλκιμον ἄνδρα φοβεῖ καὶ ἀφείλετο νίκην* Il. XVII. (P)177, *Βία δὲ καὶ μεγάλαυχον ἔσφαλεν ἐν χορόνῳ* Pind. Py. VIII. 20 (gnomické perf. není u Homéra), srv. též srbské *dok se mudri mudrovaše ljudi zli grad primiše* 'zatím co moudří mudrují, hloupi zaberou město'. Francouzské futurum *vira bien qui vira le dernier*, naše *kdo se směje naposled, ten se směje nejlépe* (srv. též Ἄνῆρ ὁ φεύγων καὶ πάλιν μαχήσεται kdo utíká, může se brzo zas postavit na odpor, Goodwin, Moods and Tenses 19). (O futuru při líčení mravů viz Wackernagel I. 205/6.).

Temporální predikace: *presens: preteritum: futurum* může se označiti jako základní časové dělení. Další dělení by bylo rozeznávatí časy, jež předcházejí nebo následují preteritu nebo futuru [Jespersen, Phil. 262 n., Noreen 427]. Tak dospíváme k plusquamperfektu (angl. *I had written*, lat. *scripseram*) t. j. předminulému ději a futurperfektu, na př. *I shall have written, ich werde geschrieben haben, scripsero*. Preteritum succedens

(futurum praeteriti) je čas budoucí se stanoviska preterita, tedy *lecturus eram, j'allais lire*.

Děj budoucí se stanoviska futura má spíše theoretický význam, lat. *scripturus ero*, o čemž viz Jespersen a Noreen l. c.

Funkce času neodpovídá vždy logickým pojmům, tak na př. t. zv. dramatické presens (obyčejně zvané praesens historicum; u Homéra a Pindara ještě není, rovněž tak v Beowulfu a He-liandu, ale v staré němčině je běžné, Wackernagel I. 163) vyjadřuje minulost ve vypravování. [Futurum historicum viz Wackernagel I. 207]. Presentu může býti užito ve smyslu budoucím: *I start to-morrow, zítra jedu*. Řecký aorist se vztahuje na budoucnost ve větách jako *εἰ δὲ κεν οἴκαδ' ἴκωμι... ὄλετό μοι κλέος ἔσθλον* Il. IX. 414 n.¹²²⁾

Časy mají mnohdy též modální funkci: *If I had money enough*; futurum ve smyslu přání: *sic te di amabunt* (Terentius), něm. *du wirst das sofort tun*. Dubitativní: *quid deinde rogabo*; aorist vyjadřuje irrealis: *ἔλεγεν ἄν*, srv. Wackernagel I. 151. Forma vyjadřující původně povinnost v minulosti stává se výrazem podmíněného děje, jak to vidíme ve francouzském kondicionálu: *il viendrait < venire habebat* (irské preteritum futura) atd.¹²³⁾

Dále třeba míti na zřeteli, že schema časů, jež jsme naznačili, je pouhé schema, a že i jazyky, jež vyjadřují časové rozdíly, nemusí vyvinouti zvláštní formy pro každý rozdíl časový a naopak mohou vyjadřovati jemnosti rozdílové, o nichž v tomto schematu není zmínky; tak na př. ve vedském jazyce perfektum též často označuje jeden děj dokonaný v nedávné minulosti anebo vzdálenější minulost. Vedský aorist vyjadřuje čas bezprostředně minulý (Macdonell 345).¹²⁴⁾ Rovněž při t. zv. konsekuci časů, již nacházíme v některých jazycích (latině, frančině, keltských jazycích, angličtině), shledáváme jiné hledisko než našeho schematu. Kdežto zde je to se stanoviska mluvčího (tedy přítomnosti), při konsekuci je to se stanoviska minulosti (*he said he was ill* řekl, že je nemocen). Nejlépe je mluvíti tu o funkci pozmeněného času (shifted tense, Jespersen, Phil. 292 násl.); ovšem forma je jako jinde.

Poměr dvou časů se často nevyjadřuje, tak na př. v řečtině ve větách vedlejších stojí aorist, kdy latina klade plusquamperfektum. Latina konstruuje *postquam* s preteritem. Středohornoněm. klade preteritum, kde moderní němčina užije plusquamperfekta [Paul, Prinz. 5 276]. (Tyto poměry jsou starobylejší a vysvětlí se nevyvinutostí indoevropského časového systému.)

¹²²⁾ Srv. perfektum ὄλωλα v podobném významu a Plautovo *perii si me aspexerit*.

¹²³⁾ Wunderlich I. 412 naznačuje, že rozdíl mezi irrealitou a potencialitou je časový.

¹²⁴⁾ Kwakiutl rozeznává na př. vzdálenou a nedávnou minulost.

Perfektum v nejstarším stadiu jazyků indoevropských bylo snad intensivní presens nebo stavové^{124a)} a vyjadřovalo stav¹²⁵⁾ jako v latinském *odi* nenávidím, *novi* vím (srv. skr. *jañāu*), *οἶδα*, naše *vím*, *κέκτημαι* mám, *ἔστηκα* stojím. Podle toho jest to jakési perfektum presens; reduplikace, jež jest charakteristická pro formaci perfekta, poukazuje na souvislost s iterativy a intensivy. Zda se tu čas vyjadřoval v osobní koncovce, je těžko říci (srv. Sütterlin, W. der Spr. Geb. 141). Další vývoj perfektní funkce nejlépe poznáme na tom, jak se vyvíjelo řecké perfektum. Vedle stavu (: *τέθνηκε* 'je mrtev', *ἔλειπε* 'opustil = je pryč' atd., srv. výše, též Wackernagel I. 168) je význam presentní jako v homérském *βέβουχε* 'řve', atd. (viz ib. 166/7). Při pasivním perfektu se vyjadřuje stav dosažený dokonáním verbálního děje *σπάρτα λέλυνται* II. II. (B) 135 'plachty jsou rozvinuty'. Dále se vyjadřuje perfektem souvislá řada dějů, jež působí do přítomnosti, tedy ve smyslu „až dosud“, na př. *ἦ δὴ μοῖ* 'Ὀδυσσεὺς ἐσθλὰ ἔοργεν B 272 „Odysseus vykonal až dodnes tisíce dobrých činů“ (ib. 169). Perfektum ve smyslu západoevropského perfekta shledáváme až u Pindara: *δέδωκε* „hat geben“, *τετίμακεν* "er hat geehrt" (Homér má jen pasivum *τετίμηται*). Až v třetím století př. Kr. stává se perfektum časem čistě vypravovací.

Vidíme tedy, že tento stavový výraz se stanoviska času se může vyvinouti v presens (praeteritopraesentia *odi*, *memini*, starogerm. praeteritopraes. got. *wait*, *lais*, *aih*, *daug*, *kann*, *parf*, *gaders*, *man*, *skal*, *ga-nah*, *mag*, *gamot*, *og*) anebo se presentní aspekt ztratí nadobro a forma nabude významu čistě preteritálního, jako se to stalo v germánštině. V latině formy perfektní mají funkci jak řeckého perfekta (perfectum logicum *memini*, *odi*, *novi*, *fui*mus Troes až dosud jsme byli Trojané) tak i aoristu (resp. imperfekta, pokud je časem vypravovací). Formálně latinské perfektum vykazuje tvary původně aoristové, na př. *divē* = *ἔδειξα*, *fēci* = *ἔθηκα*. Splnutí obou formací, totiž aoristu a perfekta, nastalo patrně, když stará perfekta nabyla též funkce vypravovací (vypravovacího času). Ve svém dalším vývoji perfektum časem podrželo funkci jen narativní (franc. *passé défini*). Význam perfekta jako výsledku akce minulé vyjadřovala fráze *s habere* [*scriptum habeo*,¹²⁶⁾ stfr. *jo ai escri(p)t*]. V staré

^{124a)} O řeckém stavovém perf. srv. Kieckers IF. 30, 186 n.

¹²⁵⁾ Srv. Meillet, Ling. 184: „...l'aspect *achevé*, connu sous le nom de *parfait*, au moyen duquel on exprimait que le résultat du procès indiqué par le verbe est atteint; le parfait grec ne répond qu'en partie au *perfectif* slave, soit *τέθνηκε* "il est mort" (non pas "il est mort à tel ou tel moment", mais "actuellement il est à l'état de mort"). — Paul, Prinz.⁵ 273: „Das charakteristische des Perfekts im Gegensatz zu Aorist und Imperfektum liegt darin, dass es das Verhältnis eines Vorganges zur Gegenwart ausdrückt.“ — O nominálním charakteru indoev. perfektní formace viz Porzig IF. 41, 294 n.; Hirt Voc. 179, IF. 32, 316.

¹²⁶⁾ Na př. Plautus: *mea quidem haec habeo omnia meo peculio empta* (viz též Vendryes-Meillet 282); Cicero: *habeo absolutum opus*.

irštině splýnula také perfekta a aoristy, ale pak sekundárně lišila perfektní formy prefixem **pro-* > *ro*, nebo v jednotlivých případech též jinými prefixy (o funkci perfekta v irštině viz Pedersen, Vergl. Grammatik der Keltischen Sprachen II. 262 násl.). V germánském stadiu stalo se perfektum prostým preteritem právě tak jako se stalo opisné perfektum románské pouhým vypravovacím časem v moderní frančtině;¹²⁷⁾ perfektní funkci přejímají fráze s *haben* a *sein*. Slovanské *reklz jesmb* (naše *řekl jsem*) má původně právě tak perfektní (t. j. stavový) význam a stává se výrazem čistě preteritálním. Stavový význam, jenž charakterisuje perfektum, může se vyskytati i ve vzájemném poměru jiných dějových výrazů: *padati—ležeti*, *zmlknouti—mlčeti*, *sednouti—seděti* (srv. Paul, Prinz.⁵ 277).

Vidíme, že při perfektu latina znamená přechod mezi stadiem indoevropským a stadiem románských jazyků, jež mají časy (srv. Meillet, Ling. 184/6).¹²⁸⁾ Stadium indoevropské se liší od románského tím, že kromě ideje času respektuje něco jiného, t. j. ideu kvality nebo kvantity dějové. Rozdíl ten je zcela běžný ve slovanských jazycích a odkazují zde prostě na nauku Gebauerovu. Budeme tento rozdíl nazývatí prostě *videm* (ač přesněji bychom měli rozeznávatí druh akce, t. j. kvantitu dějovou, srv. Noreen 415, a aspekt, t. j. kvalitu dějovou [t. j. dokonavost či nedokonavost], srv. též Noreen 421). Něco podobného musíme asi předpokládati i pro předhistorickou éru jazyků indoevropských, třebaže slovanský systém je patrně až další vývojové stadium tohoto systému. Patrně rozdíly časové byly v indoevropském stadiu nepatrně vyvinuty a rozdíl od přítomnosti byl vyjadřován preverbiem **e* pro minulosť (t. zv. augment) a na-proti tomu byly velmi vyvinuty vidy, jež se jevily v systému presentním (viz *trvací*), aoristovém a perfektním.¹²⁹⁾ Aorist (srv. však Paul, Prinz.⁵ 274) byl rozlišen od presentního systému (viz též ib. 262, srv. zejm. Hartmann, KZ. 48, 31 nn., 49, 33 n.) hlavně svou vidovou stránkou, jak je to ostatně patrné z faktu, že neindikativní formy řeckého aoristu (na př. konjunktiv a optativ) časového významu vůbec nemají (Wackernagel I. 151 násl.). Rozdíl presenta a imperfekta byl v podstatě časový a imperfektum bylo preteritem presenta a mělo i též vid i mohlo být časem vypravovací.¹³⁰⁾ Kdežto u nás rozdíl mezi presentem a preteritem trvá, rozdíl mezi futurem a presentem se mění

¹²⁷⁾ Srv. též Wunderlich I. 260 a tam uved. literaturu.

¹²⁸⁾ Meillet, Ling. 185 předpokládá pro latinu infektum pres. *dicit*, pret. *dicebat*, fut. *dicet*, perfektum pres. *divit*, pret. *diverat*, fut. *diverit*.
¹²⁹⁾ Meillet, op. c. 184 předpokládá: 1. durativní [= presentní systém (pres. *θνήσκει*, imperf. *ἔθνήσκει*)] 2. okamžitá [správněji perfektní = aoristový systém (aorist *ἔθανε*)], 3. perfektní [= perfektní systém (*τέθνηκε* jest mrtev)].

¹³⁰⁾ Ale lat. imperfektum není čas vypravovací, viz Wackernagel I. 189. Latinské plusquamperfektum je minulé čas perfekta logického neb čas předčasný v minulosti (relativní čas), tedy plusquamaorist.

(Meillet, Ling. 182). Futurum vyjadřuje se buď vidově (naše *uvidím, půjdu*) anebo presentem ve významu futura (na př. ve welštině) nebo výrazy, jež zároveň slouží jako modální výrazy, na př. ἔδομαι (má formu konjunktivu), lat. *ero* < **esō* = ř. konj. ἔω, lat. *faxo* (formálně konjunktiv aoristového kmene) [ale pak je otázka, zda tyto výrazy měly původně skutečně modální význam či zda to byla původně praesentia s dokonavým významem anebo futura] anebo konečně opisnými výrazy (srv. Wackernagel I. 193 násl.): *chanterai* < *cantare habeo*, slov. *budu zpívatí*, germánské opisy se *skal* a jinými (viz též Meillet I. c. 182). Za nejstarší způsob vyjadřování futura v indoevropských jazycích považují někteří sufis -*sj-* (viz Wackernagel I. c.). Bylo by možno považovati formace se -*sj-* a formace na -*σω* za příbuzné již z toho důvodu, že u Homéra jsou futura sloves trvácích (καίσομαι, ἔσσομαι, θεύσομαι, viz též Wackernagel I. 200, srv. Thurneysen IF. 38, 143/48^{130a}); ale i při této eventualitě se jeví kategorie času v indoevropštině slaběji než kategorie vidu,¹³¹) třebaže není v indoevropštině indikativní formy, jež by byla v podstatě časově indiferentní (viz též Paul, Prinz.⁵ 274/5).¹³²) Z toho všeho je patrné, jak nicotná by byla snaha o nějaký logický systém indoevropských časů (ib. 273).

Kategorie vidu není ovšem omezena jen na jazyky indoevropské, je to na př. kardinální zjev při semitském verbu, jež rozeznává imperfektum, t. j. děj, jenž není dokonáný, a perfektum,¹³³) t. j. dokonáný děj. Tak se zde naznačují časy také nepřímou prostřednictvím vidu (Meillet, Ling. 186, viz též Wackernagel I. 153). Pro hamitské jazyky viz Meinhof 29.

Vidíme tedy, že indoevropské vidy a časy se namnoze prolétají. A tak to, co se jeví v angličtině jako „expanded tense“, na př. *I am doing* 'dělám', jeví se mi jako durativní vid (viz též Jespersen, Phil. 277), jenž se však v angličtině uplatňuje za jiných okolností než v jazycích slovanských. Konečně vidíme, že vid a čas se mohou úzce stýkati s modem.¹³⁴)

^{130a}) O poměru formací -s- k -s-aoristu viz Pedersen, Les formes sigmatiques et le problème du futur indo-eur. (Danske Vid. Selsk. Hist. fil. Med. III. 5).

¹³¹) Jaký byl rozdíl a byl-li vůbec jaký mezi sigmatickým aoristem (na př. ἔδειξα) a t. zv. aoristem silným (ἔλιπον), jest těžko říci; rozhodně jejich význam splýnul již v dobách předhistorických (srv. též Wackernagel I. 171).

¹³²) Tak na př. imperativ se vztahuje již svou podstatou do budoucnosti, optativ a konjunktiv, pokud vyjadřují vůli nebo přání, rovněž (Paul I. c.).

¹³³) O amerických jazycích srv. též Boas. I. 42, 184 násl., 250, 519, 595, 704/5, 816 a passim; k afr. jazykům srv. Homburger MSL. 19, 225.

¹³⁴) Všimni si také nuance v některých amerických jazycích, tak na př. haida rozlišuje minulost, již mluvčí zná ze zkušenosti, a minulost, již zná mluvčí z doslechu (Boas I. 247/8). Maidu zná mythickou minulost (ib. 703).

Pozn. Vid resp. čas při nominech verbálních se řídí podle významu kmene, z něhož bylo nomen tvořeno. tak na př. aoristový infinitiv má vid aoristový a pod.

Modi jsou formální vyjádření nazírání mluvčího na výpověď. Jsou to formy vyjádření druhů výpovědi; tak můžeme rozeznávati indikativ, imperativ, potentialis, dubitativ, negativ. Tak na př. haida (amer.) rozlišuje vedle prostého sdělení imperativ, otázku. Tsimshian kromě sdělení má formy, jež by se opsaly výrazy „asi“ (*might*), 'zřejmě', 'prý', atd. Chinook vyjadřuje potencialitu (obdobně jako směrový prefix). Maidu vyjadřuje rozkaz, vyzvání, otázku, nutnost, možnost atd. (na př. výrazy, jež by Angličan překládal *might, should*) [obdobnými sufisy se vyjadřuje reflexivum, kausativum, mytické preteritum]. Kwakiutl má nejen výrazy pro potencialitu a zvláštní formu pro to, co bychom vyjádřili opisem se 'snad' ('dále', nebo 'prý', 'jak jsem už řekl'), ale má také zvláštní formu pro 'však', 'zcela' a pod., a dokonce pro emoční stavy. Athapaskan vyjádří zvláštní formou i nepřímý průkaz, na př. *zde patrně vybudovali oheň* (neboť tu je popel). Eskymo má kromě indikativu a imperativu i interogativ, optativ a j., kromě toho rozlišuje kladnou výpověď od negativní. Algonkin má několik modů (jako výrazy pro možnost, výrazy imperativní); futurum značí též vybídnutí. Hamitské jazyky mají zvláštní formy pro relativní věty. Do prasemitštiny spadá jistě rozdíl mezi imperativem a indikativem. Finština rozeznává kladnou a negativní výpověď, způsob podmiňující, podmíněný a optativ. Již z tohoto náhodného a zběžného výčtu je vidět, že tu jsou různé možnosti a že každý jazyk zevšeobecnil jinou formuli a že eventuálně modus není vyjadřován odlišným způsobem než čas, ba že se dokonce časový výraz může stát výrazem modálním (sr. ide. injunktiv). To vše je patrné při indoevropských modech. Indikativ vyjadřuje skutečnost, ale ta se může modifikovat partikulí (*asi, snad* a pod.) nebo opisným *může* (srv. Erdmann, Grundz. I. 113). Francouzský kondicionál se vyvinul z indikativu: *il dirait* < *ille dicere habebat*, a možno tu uvést paralely jako *neudělat to, tak jsi byl ztracen*, srv. něm. *Warf er das Schwert weg, er war verloren* (Wallensteins Tod, viz též Sütterlin, Wesen d. Spr. Geb. 139). V řečtině se vyjadřuje irrealita indikativem preterita (s *ἔν* nebo bez něho), kde latina má konjunktivem perfekta (jenž podle některých je svým původem indikativ) nebo plusquamperfekta. Ř. *ἴνα* se překládá do gotštiny *ei* s optativem (Erdmann, Grundz. I. 142). Na druhé straně formy, jež v řečtině mají formu konjunktivu (s funkcí vůle nebo očekávání), pokud se udržely v latině, mají význam očekávání, tedy spíše časový (Wackernagel I. 241/2). Indoevropština rozlišovala indikativ, konjunktiv, optativ a imperativ; různé mody již zde byly kladeny formulovitě: tak na př. v negativní větě jsou v indičtině jen aoristové injunktivy, což se modifikuje v řečtině v tom směru, že aoristový imperativ není možný po negaci (další

viz Wackernagel I. 214 násl.). Injunktivy samy se formálně neliší od indikativů, a nám se zdá pochybné, zda konjunktiv je původně modus, není-li to spíše futurum,^{134a)} jež nabylo svého modálního významu až tím, že se ho užívalo ve větách vyjadřujících vůli. Tak to ostatně třeba předpokládat o injunktivech (viz Brugmann, K. vergl. Gram. II. 551), jež jsou formálně bezaugmentové indikativy, na př. ind. *bhārat* < **bhēret* ve funkci nejen indikativní, ale též prospektivní, voluntativní, jak nasvědčuje indické užívání po negaci *mā* (**mē*). Obdobný proces bych předpokládal i pro konjunktiv. Optativ má funkci jak potenciálu tak i vyjadřuje přání ve větách vůle. Germánský konjunktiv je z valné části indoevropský optativ, ale funkci má indoevropského konjunktivu (ve vyzváních) i optativu (ve výrazech žádosti, možnosti a ve mnohých vedlejších větách). Germánský konjunktiv preterita odpovídá indoevr. optativu aoristu¹³⁵⁾ (viz též Wunderlich I. 330, 365, též 368). Původně asi germánský konjunktiv presentní vyjadřoval jak přání tak i potencialitu přítomnosti (Erdmann, Grundz. I. 121). Potenciální konjunktiv presenta je běžný ještě v gotštině, ale v staré horní němčině je jen málo zbytků tohoto užívání a později se obyčejně nahrazuje konjunktivem preterita (ib. 123).¹³⁶⁾

Pokud se týče času u modů, odkazují na to, co jsem řekl o časech; původně patrně tu šlo o vidy. Všimněme si, že ještě v staré latině konjunktiv imperfekta¹³⁷⁾ vyjadřoval i potencialitu minulou proti klasickému plusquamperfektu, na př. *non redderes*, viz Wackernagel I. 251. Konsekvence časů (srv. výše) u modů vyvinula se tu patrně tím, že konjunktiv imperfekta a plusquamperfekta vyjadřovaly něco kladeného do minulosti, takže se hodily pro výrazy, jejichž děj byl posunut do minulosti (Wackernagel I. 253).

Nejstarší indoevropské imperativy (2 sg.) byly patrně výrazy bezsufixové a význam imperativní jim patrně zůstal

^{134a)} O lat. prospektivním konj. viz Kröll, Glotta 10, 93 n. Původně futurální význam indoevr. konjunkt. dokazuje v posl. době A. Walter (Die Grundbedeutung des konj. im Griech.), viz však Porzig IF. 44, 90. Meillet, Introd.⁵ 188, definuje význam konjunktivu jako očekávaný děj (prospektiv).

¹³⁵⁾ Pro užití optativu aoristu jako budoucího přání srv. A 42 τίσαιεν Δαναοί ἐπὶ δάκρυα a got. *jah wainei þiudanodedeif* Kor. I. 4, 8. — Germánský potenciální konjunktiv (behauptender Conj.) odpovídá zhruba indoevropskému optativu, srv. Wunderlich I. 372.

¹³⁶⁾ Všimni si, že v gotštině a st. horní němčině konjunktiv stál ve větě vedlejší, i když byla "hlavní věta" indikativní: *jabaī. . . was . . . galaubijai, ik ni stōja ina* Joh. 12, 47. Otfried IV.: *ih mag givinnan heriscaf, oba ih iz duan wolti* (viz Erdmann, Grundz. I. 150). V keltštině se takovéto formule zevšeobecnily (protasis subj. : apodosis indik. fut.).

¹³⁷⁾ Pro germánské jazyky o konjunktivu preterita vyjadřujícím přání vztahující se na přítomnost nebo budoucnost a o irrealním významu viz Erdmann, Grundz. I. 125/6.

proto, že výrazy emoční, k nimž imperativní věty svým původem patří, zachovávají primitivní formu.¹³⁸⁾

Vidíme celkem, že mody sice v podstatě vyjadřují duševní rozpoložení mluvčího,¹³⁹⁾ ale funkce té nabývají až z vět samých, kde se vyskytují, i nebyly vlastně syntaktické Paul, Prinz.⁵ 279); udávají vlastně vedlejší stránku dějovou (Sütterlin, W. d. spr. Geb. 139). Ale pak se mohou některé mody státi čistě formou určitých vět, na př. formou jistého druhu závislosti, tedy nabýti funkce naprosto jiné než jako formy nálady (srv. též Jespersen, Phil. 313). Lze se domnívati, že vyjadřování disponující méně mody je logičtější (rozdíl skutečnost : neskutečnost) a Meillet, Ling. 191/2, vidí ve množství modů stadium polocivilisované, čemuž bohužel nenasvědčuje řecká kultura.

Pád.¹⁴⁰⁾

Pádová funkce^{140a)} jest vyjádření vztahů větných, forma jeho jest morfologický pád.^{140b)} Význam pádu může být čistě abstraktní, jako na př. v *ztratil jsem tužku, tužku* jest prostě forma objektu. Jindy však má pád význam konkrétnější: *ryba plave ve vodě* — předložkový pád *ve vodě* má konkrétní místní význam; v *mluviti šeptem* je *šeptem* výraz způsobu, v *jíti v noci* má *v noci* význam lokálně časový. Jest ovšem možno redukovati výrazy času a způsobu na nejkonkrétnější, t. j. lokální, ale i tu je možnost variací: klidu na místě, směru k, směru od, pohyb na povrchu, uvnitř atd. Funkce pádu se někdy nutně stýká s funkcí osoby a jindy se slovesným rodem. Ve větě *bratr nese psaní* jest zároveň vyjádřena 3. osoba activi, která je stejně nutná k vyjádření této výpovědi jako pády. Může se ovšem státi, že pád vůbec není vyjádřen nějak zvláště na slovese, jako na př. v chinook: *on ji tím řez-, muž, žena, vůž* = *muž ženu řízl nožem*. Tak se může nejvýš mluvíti o pádu pronomina, které se tu však vyskytuje jako určitý element osobní na určitém druhu verba. Tedy zde přichází kategorie osoba a rod slovesný (diathesis).

Svým významem se mohou pády třídit na *nominativus* v širším slova smyslu, t. j. prostě pojmenování bez vyjádření jakýchkoli vztahů, *alokutivus* čili oslovení (v indoevropských jazycích měl tuto funkci vokativ^{140c)}) a konečně *pády určující*, jež mají zvláštní význam buď čistě konkrétní (lokální na otázku kde, kam, odkud, kudy, pak i časové nebo způsobové), nebo abstraktnější význam předmětu. Svou formou mohou pády býti různého

¹³⁸⁾ Srv. též Meillet, Ling. 191.

¹³⁹⁾ Definice Brugmannova, Oertelova, Noreenova. — Wackernagel I. 210: modus je poměr činnosti ke skutečnosti.

¹⁴⁰⁾ O pádu (morfologickém) srv. Noreen 339 násl.

^{140a)} Srv. Noreen a Marty, S. u. W. 53 n.

^{140b)} O indoevr. skupinách verbum + pád nomina viz Brugmann SE. § 48.

^{140c)} O aposici vokativu viz Brugmann SE. 102 n.

původu; může se státi, že pád vůbec nemá žádnou zvláštní formu, nanejvýše posici ve větě, a tu musíme předpokládati, že tu jde o prosté sdělení a že v určitých frasích teprve nabyl vztahového významu. Zde byl tedy původně vztah vyjádřen elipticky anebo na něčem jiném, jak to vidíme na př. v nahuatl: *já-stavím-pro, můj syn, dům* = *stavím synovi dům*. Jindy jest jedinou formou pádu komposice, srv. též v nahuatl: *ní-naka-kwa=já-maso-jí(m)* [viz výše]. Naopak se může státi, že forma, jež původně měla konkrétnější význam, tento význam ztratí. Nelze tvrditi, že na př. každý sufix měl původně čistě lokální význam a že tedy běží všude o konkrétně lokální nazírání; jest možno, že takový formální element měl na př. význam empatické partikule nebo pouhého členu (určitost, neurčitost nebo třídy životné: neživotné atd.).

To můžeme nyní osvětliti několika příklady. "Nominativ" nemá ani sufixu ani hláskové změny na př. v jazycích ugrofinských, v jazycích altajských, ve mnohých jazycích amerických. V masai, bedauye není "nominativ" rozlišen od pádu objektu. Někdy se však celé konstrukce blíží jakési formě; na př. má-li ful *muž tento on šel* nebo hausa *maifito ya če* = 'převozník on řekl, je možný dvojitý vývoj: pronomen se může státi formálním elementem buď nominativu nebo slovesa nebo vůbec predikátu (jako ve ful ve vazbě *le-ki ki i towi* 'tento strom on vysoký' *le-ki kin iki towi* > *le-ki kin ki-towi*). Při první možnosti by vznikala zvláštní forma nominativní s pronominální partikulí; ovšem nemusilo to vždy vzniknout přesně způsobem zde naznačeným, bylo možno, že ta partikule měla funkci empatickou nebo i třídní, na př. označení určitého. A tak se stává, že vzniká nominativ rozlišený partikulí nebo sufixem, jenž ovšem nemusí proniknouti nutně ve všech tvarech (na př. ve finštině; v mongolštině zase je nominativ označován jako subjekt), mnohdy však je to normální forma.

Z pádů určení jest často pád předmětu bez sufixu, tak na př. v masai, kde se pád objektu neliší od vyjádření subjektu. V hausa jest přímý objekt bez sufixu, ale verbum se mění. V somali jest objekt rozlišen od subjektu tím, že mu chybí subjektová partikule; o objektu v nahuatl a jiných amerických jazycích jsme mluvili již dříve. V bedauye (hamitská skup.) se přímý objekt někdy neoznačuje. To se dá vysvětliti prostě tím, že objekt je svou povahou právě určení verba a protože v indoevropských jazycích je akusativ jeho nejstarší formou, říká se, že akusativ vyjadřuje nejbližší určení verba a obecně vyjadřuje vztah k verbu (Erdmann, Grundz. II, 119; srv. Winkler, Sprachgesch. 10, srv. též Hübschmann, Cas. 134, dále i Winkler, Germ. Cas. 542). Ovšem ani sufixový akusativ nemusí být vždy lokální; morfologický element mohl být i zde výrazem životného, určitosti atd., ale naopak jest možno, že se výraz konkrétně lokální stal prostým vyjádřením vztahu. V mongolštině, mandžu, bur-

jatštině jest přímý objekt (náš akusativ) označen zvláštními morfologickými elementy, v tureckých jazycích se to děje jen při výrazu blíže určeném, při neurčeném výrazu je tvar bezsufixový. (Akusativ kladený při výrazu blíže určeném v jakutštině má pak také význam akusativu vnitřního anebo i časového).

Nepřímý objekt se mnohdy vyjadřuje stejně jako objekt přímý s tím rozdílem, že se užije jiného verbálního kmene, na př. nahuatl (*já - to - dělám - pro, můj syn, dům*) nebo v Masai (kde pád objektu má touž podobu jako subjekt) a Nama. Touž formou jako formou objektu se mnohdy vyjadří i jiné vztahy, jež bychom za objekt nepokládali, na př. nominální predikát v semitštině (srv. i bedauye): *Hosein zemřel jako mučedník* (akusativ), *Lokman byl mudrcem*. Finština může podobné formy vyjadřiti t. zv. essivem a translativem.¹⁴¹) Arabština vyjadřuje akusativem výrazy jako *mříti hladem* (akus.; též stčest.!). Prostředky vyjadřovací, jak vidíme, mohou být různé a různý může být i jejich vznik; lokálně konkrétní se může státi výrazem pouhého vztahu a naopak. Jest dokonce možno, že význam některých formativních elementů pádových byl původně determinace základního významu, tedy význam jaký shledáváme u kmenotvorných sufixů, někdy i funkce lokálního pádu má spíše význam modifikace základního výrazu než vlastně vztahu větného. To je základní rys *partitivu*, jenž funguje jako nominativ s tím rozdílem, že se tu modifikuje význam jako část celku, jindy též jako objekt; srv. indoevropský partitivní genitiv v *není vody* a užívání finského partitivu, a francouzské *du vin, du pain*.

Po těchto úvahách nebudeme překvapeni, shledáme-li, že v některých jazycích jest morfologie pádů velmi vyvinuta, na př. ve finštině, jež má patnáct pádů, z nichž je většina lokálních, nebo v jazycích altajských, kavkazských.¹⁴²) Jinde opět jsou pády nevyvinuty, někde třeba jen jeden lokální pád nebo žádný, někde lokální pád zaniká (srv. Hübschmann, Cas. 127). Ovšem nesmí se říci, že moderní jazyky, jež mají většinou pády předložkové, nemají funkcí pádových. Opak vyplývá již z naší definice pádu.

Funkce pádů nemají všude stejný rozsah, tak na př. turečtina rozlišuje funkci dativní od funkce lokální, ale v mongolštině, burjačtině, mandžu a tunguzštině obě funkce jsou vyjadřeny touž formou (srv. též Hübschmann, Cas. 127 n.). Ba dokonce funkce pádu nemusí ani být jednotná: tak se může stát, že pád nabude v jistých případech jiné funkce než původně měl anebo že splynou dvě různé formy v jedinou, ale jejich funkce trvají. Proto jest těžko mluvit v konkrétních případech o původní funkci některého pádu, protože určitý pád mohl již v nej-

¹⁴¹) O vyjadřování predikátů ve finštině srv. též Eliot 123. [136] a 157 (essiv). Translativ je v takových případech jako *státi se chudým* a pod. Srv. též Hübschmann, Cas. 125.

¹⁴²) O americkém kečuá srv. F. Müller, Grundr. II. 1. 370.

starší periodě nám rekonstrukcí dostupné (na př. indoevropský akusativ) máti různé funkce. Ale také jest těžko naopak postulovat, že dvě různé funkce předpokládají původně vždy dva různé pády (a tedy jest na př. těžko dovozovat, zda indoevropština měla zvláštní sociativ a zvláštní instrumentál).

Zvláštní morfologický případ jest t. zv. *adnominalis* (srv. na př. Misteli 94 n.) vyjadřující prostý vztah nominální nebo pronominální base k nominu. V indoevropských jazycích se vyjadřuje tento vztah buď genitivem: *domus Marci* nebo adjektivním výrazem: *dům Markův* nebo konečně komposicí, na př. *vodovod*.¹⁴³) Nejjednodušší vyjádření jest prosté přiřazení bezsufixové base k nominu, na př. v malajštině a dayak: *rozkaz král svět* = 'rozkaz krále světa' (vedle toho jsou i jiné výrazy, o nichž níže); formou výrazu je zde sled obou členů nebo dokonce komposice, jako na př. v nahuatl *kal-tetsontli* 'základ domu' (o odkazovací konstrukci viz níže) anebo konečně hláskové oslabení jednoho členu, na př. v hebrejském statu konstrukt (viz výše).

Druhá forma adnominálu jest konstrukce frase s pomocí pronominálního elementu; to shledáváme zejména v jazycích hamitských (viz Winkler, Sprachg. 249 násl., srv. též Sütterlin, W. d. spr. Geb. 110). Sem patří také uvedené vazby odkazovací jako v nahuatl *jeho-klobouk Petr* = Petrův klobouk. Jindy se používá formálních slov, jež původně značila majetek atd., na př. v malajštině.

Konečně může býti použito konstrukce, jež má původně význam lokálně konkrétní, na př. *náčelník z kmene* > *náčelník kmene*. Je-li formou adnominálu (na př. v jakutštině) afixový pád,^{143a}) mohl původ afixu být jak pronominální (nebo jiné 'prázdné slovo') tak i element vyjadřující představu lokální anebo prostě lokální pád dostal funkci adnominální. Někdy se stane, že kromě afixového pádu jest ještě odkazovací vazba, jako na př. v turečtině *matky její - dům* anebo že se spojením odkazovací vazby s lokálním (nebo dativním) pádem vyjádří vlastnictví, srv. něm. dial. *dem Vater sein Bruder* (o původu této konstrukce viz výše a Sperber l. c.).

Slovní forma vyjadřující adnominalis je schopna další flexe, na př. v kečuá (viz Fr. Müller, Grundr. II. 1. 370) [tedy proces stejný jako shledáváme při vzniku adjektiv z pádů jako ind. *śravāyyas* 'celebrandus' z inf. na *-āi*]. Ostatně o souvislosti adnominálu a adjektiva jsme pověděli již dříve (a poukázali na posesivní adjektiva, naše *otcův* a pod.) a vrátíme se k tomu ještě při adjektivu.

¹⁴³) Noreen právem mluví o casus congruens (*lesnatá krajina, tvůh přítel*) a casus componens (l. c. 343).

^{143a}) O adnominálním instrumentále, o adnominálním užití $\mu\alpha\iota$ a pod. konstrukcích v indoev. jaz. srv. Brugmann SE. § 57.

Aposice čili přístavek jest přiřazení adnominální a zachovává dosud někdy jistou samostatnost,^{143b}) na př. *Karel IV., král český*, jindy přístavek vyjádřený prostě přiřazením obou členů (juxtaposicí) se blíží formálně prvé formě adnominálu, na př. *vada Müller*. Místo této aposice klade se mnohdy jiná forma adnominálu, jak vidíme na př. v *arbor fici* (naše *fíkový strom*), *slovo 'pomoc'*, lat. *vox auxiliii, město Paříž* = *la ville de Paris, město Londýn* = *the City of London*.

Jaký byl počet pádů v indoevropském prajazyce, jest stále ještě sporné. Ti, kdo míní, že indiština nejpřesněji reprezentuje morfologii prajazyka, řeknou, že indoevropština měla 8 pádů jako indiština (na př. Wackernagel, Synt. I. 300) a budou se tázati, zda těchto osm pádů nevzniklo z ještě většího počtu¹⁴⁴), s čímž by byl paralelní t. zv. *synkretismus pádů* v histor. dobách jazykového vývoje. Je však jiná možnost, že totiž sufixy pádové byly v starší době ještě nepravidelnější než v nejstarších dobách historických, a že jejich funkce byla rovněž ještě nepravidelnější, a z této nepravidelnosti že se teprve později vyvinuly paradigmatické tvary (srv. též v. d. Gabelentz 399). Tolik jest jasné, že z osmi pádů, jež má stará indiština, t. j. nominativ, vokativ, akusativ, instrumentál, lokativ, dativ, ablativ a genitiv, jest poslední jistě pozdního původu. Forma genitivu jest totiž identická s ablativní u všech nomin vyjma u *o*-kmenů, a právě tu se indoevropské jazyky liší. Slovanština a litevština má zde formu ablativu (č. *vlka*), sanskrit, řečtina a germánština vykazují formu identickou s genitivem demonstrativ **-sjo* nebo **-so*, jazyky italské a keltské mají sufix *-i*. Indoevropský genitiv jest útvar, jež není funkčně jednotný; musíme rozeznávat alespoň genitiv partitivní (jež může být přirozeně nejen objektem: *dáti vody*, ale i subjektem: *není vody*, gotsky *ni was im barnē*, viz též Erdmann, Grundz. II. 207) a genitiv adnominální. Funkce adnominálu se nejprve asi vyjadřovala juxtaposicí (přesněji: neflektovanou juxtaposicí), pak adjektivem (jež vzniká shodou), tedy výrazem jako je v našem *bratrův dům, fíkový strom* (srv. též Hujer, Úvod 16/17). Indoevropský genitiv vlastní (t. j. nikoli adnominální) jest v singuláru svým původem pravděpodobně ablativ (srv. Delbrück, Vergl. Synt. I. § 164, a Sütterlin, W. d. spr. Geb. 112 a 118); vlastní formu měl jen v plurálu (partitivus?). Tím tedy odpadá genitiv singuláru. Ze zbývajících sedmi pádů singulárních sufix *-ei* jest zřejmě původně identický s lokativním sufixem *-i* (tento sufix není však jediná forma lokálu). Instrumentál má různé sufixy; proti sufixům s *-m-* vykazují jiné jazyky sufixy

^{143b}) O aposici srv. Brugmann SE. §§ 53 a n.

¹⁴⁴) Tedy na př. že instrumentál představuje vlastně původní pády dva, totiž vlastní instrumentál a sociativ, t. j. vyjádření nástroje, prostředku, a vyjádření společnosti s někým neb něčím, i myslilo se, že různé sufixy instrumentálu měly původně různou funkci.

s *-bh-*.¹⁴⁵) Tedy vše se zdá nasvědčovat tomu, že v prařeči bylo velmi nepravidelné vyjadřování pádů.^{145a}) To však nevyklučuje, že stav, jaký byl v prařeči, nebyl troskami jiného systému a že se na těchto troskách buďoval systém jiný, jenž byl zprvu velmi nepravidelný. Tak je na př. možno, že skutečně paradigmatické instrumentály tvořené sufixy *-m-* nebo *-bh-* jsou pozdější, ale je zároveň možno, že splynuly s nějakým starším pádem, jenž se dochoval v skr. *-ā*, lit. *-ū* (u *o*-kmenů). Okolnost, že nominativ byl tvořen buď sufixem *-s* nebo vůbec bez sufixu a že akusativ u neuter byl roven nominativu, poukazuje též na jakýsi starý systém, jenže tu je těžko říci, zda to byl starý systém pádový či zda tu šlo spíše o jinou kategorii, t. j. o genus buď živé neb neživé (srv. též Sütterlin, W. d. spr. Geb. 98), anebo určené: neurčené, srv. i níže. Je tedy asi pravda, že indoevropské jazyky buďovaly svůj historický pádový systém až později; dělo se to asi z různorodých prvků: z neparadigmatických výrazů pádových, z trosek starších pádů a z forem sloužících původně za výraz jiných kategorií.^{145b})

Indoevropský vokativ¹⁴⁶) jest forma bezsufixová a je to v prvé řadě alokutivus, t. j. oslovení v pravém slova smyslu, anebo emoční predikace, vztahující se k druhé osobě. Bývá kombinován s nominativem: Ζεῦ πάτερ Ἡέλιός τε a naopak: shodou může fungovati jako doplněk druhé osoby: *venias hodiernae*, ὄλβιε κοῦρε γένουιο (Wackernagel, Synt. I. 306/10). Indoevropský nominativ jest skutečně nominativ v širším slova smyslu^{146a}) a nikoli pouhý pád podmětu¹⁴⁷) nebo pád, vyjadřující původce děje.¹⁴⁸) Akusativ jest jistě nejstarší adnominální určení¹⁴⁹) a jeho význam byl

¹⁴⁵) Srv. také theorii, že instrumentál vznikl splnutím vlastního instrumentálu a sociativu. — Sufix *-bhi-* sahá jistě do dob předredukčních a stejně i sufix *-ā*.

^{145a}) Heteroklisis, srv. Petersson, Studien über die idg. Heteroklisis, Lund 1921.

^{145b}) Srv. též Meillet MSL. 22, 49—51; všimni si, že Meillet v některých pádových sufixech hledá postposice.

¹⁴⁶) Vokativ se stává nominativem v lat. *Juppiter* (= Ζεῦ πάτερ).

^{146a}) O t. zv. nominativu pendens viz Havers IF. 43, 207 násl.

¹⁴⁷) A není tedy třeba vysvětlovat predikativní nominativ shodou. Jest však třeba mít na paměti, že nominativ není jedinou formou subjektu; může to být i partitivní genitiv a někt. výrazy předložkové; viz Brugmann SE. 45.

¹⁴⁸) Kdyby i nominativy tvořené sufixem *-s* původně byly označením činitele, v době, kdy splynuly s bezsufixovými nominativy v jedinou funkční skupinu, byly prostým označením.

¹⁴⁹) A tedy neměl jedinou funkci, srv. Gaedicke, Acc. 24, též ib. 22 „dass er an sich keinerlei syntaktische Beziehung ausdrückt, dass *devám* so gut wie *pásu* nichts als den reinen Begriff des Wortes giebt“; o vazbách jako *ferrum cingitur, loriam induitur* srv. Wackernagel, Synt. I. 131, o typu τὴν γνώμην σοφότητος viz Gaedicke Acc. 31, srv. dále Blümel, IF. 33, 1 nn. Srv. ještě Vosslerovu theorii o zániku neutra v rom. jazycích tím, že objekt je neutrum, pád subjektu je na *-s* (**caustellus*), viz u Lercha KZ. 53, 272/3. O neutru jako výrazu neživotného, jehož pád κατ' ἔξοχὴν je akus., Havers, Glotta 13, 171 n.

jistě již v nejstarších dobách abstraktní, aspoň u bezsufixových tvarů nom. akus. neutra. Nemůžeme to ovšem tvrdit o všech případech (jak soudí na př. Winkler, GC. 542, Erdmann, Grundz. II. 114), kde někteří předpokládají význam *lativu* (suf. *-m*; viz na př. Meillet MSL. 22, 51 n., srv. též Sütterlin, W. spr. Geb. 117) anebo rozhodnouti, zda výrazy jako *Romam ire* jsou zbytky konkrétnějšího nazírání. Nominativ, vokativ a akusativ jsou formy rozlišené jen u rodu živého; jest nápadné, že nominativ-akusativ má u neuter heteroklitických vždy jiný kmen než pády ostatní (t. j. dativ, lokál, ablativ, [genitiv], instrumentál), na př. nom. -ak. *γάρκτ*, ablat.-gen. *γακνάη* atd., ř. ἦπαρ, ἦπατος (srv. Meillet Introd. 301 násl.). Na druhé straně nesmíme zapomenouti, že se nominativ u pronomin osobních lišil od akusativu a že akusativní base byla podobná tvarům v jiných pádech *ahám:mā, me*. To by se mohlo vyložit tím, že se právě jen u životných rozeznával nominativ od akusativu jako činné (viz v. d. Gabelentz 392); ovšem tato okolnost není tak průkazná, protože nominativy pronomin mohou být z pozdější periody než formy enklitické, ale i tu by nasvědčovaly, že jazyk cítil u životných nominativ jinak než akusativ. O původu sufixů *-s* a *-m* je těžko mluvit; snad je *-s* opravdu demonstrativum **so*; ale i je-li tomu tak, jest těžko říci, proč tu jest: je-li to prostě známka životných či zda máme mysliti na vazby jako na př. ve ful prvá vazba, tedy *vlk on jde (on)* > *vlk-on jde (on)* a to že zevšeobecnělo jen u životných (o starých teoriích viz u Hübschmanna, Cas. 94 násl., 99, 120 násl., 131/3; o novějších srv. J. Baudiš, Sborník filos. fak. v Bratislavě III. č. 31, str. 11—15). Pokud se týče dativu, jeví se jeho význam jako výraz odpovídající na otázku *pro koho? k čemu?*; vůbec se nekombinoval s předložkou. Naproti tomu lokál se v historické době často spojoval s předložkou, ale u Homéra řecký dativ, jenž jest z části starý lokativ, konstruuje se ještě bez předložky (Meillet, Introd. 307, 309). Povážíme-li, že dativní sufix *-ei* souvisí s lokativním sufixem *-i*,¹⁵⁰) zdá se přece jen pravděpodobné, že význam dativu byl asi konkrétně lokální (starší teorie o původu dativu viz u Hübschmanna l. c. a u Winklera, G. C. zejména 541/2). Germánský dativ reprezentuje starý dativ, ablativ a lokál (Erdmann, Grundz. II. 51); je to tedy t. zv. synkretický pád, t. j. pád vzniklý splnutím různých pádů. Rovněž tak jest řecký genitiv ἵππου synkretický pád odpovídající jak skr. genitivu *ásvasya* tak i ablativu *ásvád*. U druhých kmenů se 'genitiv' v indoevropsčině vyjadřoval formou ablativu *-s, -os, -es*. Starší teorie o původu genitivních koncovek *-sya, -os/-es/-s* a o genitivu vůbec viz u Hübschmanna l. c. a 134 n., dále zejména van Wijk, Der nominale Genitiv im Indog. in seinem Verhältnis zum Nominativ a Hirt IF. XVII. 48 násl.; podotýkám, že všechny tyto teorie jsou příliš spekulativní.

¹⁵⁰) Patrně to byl pád se suf. *-ei/i*, jenž odpovídal jak na otázku *kam?* tak i na *kde?*

Všechny tyto pády jsou často spíše formální¹⁵¹), než logické, jak se ostatně dá očekávat, vznikly-li napodobením častých formulí, které se ovšem vyvinuly z určitého nazírání. Gramatikové často dělili pády na pády gramatické a na pády lokální.¹⁵²) Gramatické pády jsou pády, jež nevyjadřují žádnou lokální ani příčinnou představu (byly to podle běžného nazírání nominativ, akusativ a adnominální genitiv); lokální pády jsou lokál, ablativ, a instrumentál, o dativu se mínění rozcházela. Toto dělení bylo značnou měrou otřeseno, když Gedicke publikoval svůj spis „Der Accusativ im Veda“, ve Vratislavi 1880. Wundt (Sprache⁴ II. 83 násl.), třebaže zatracuje toto dělení, znovu mluví o pádech tvořených z prostého nominálního kmene ('pády vnitřní determinace'), k nimž počítá nominativ, akusativ, genitiv a dativ vzdáleného objektu; proti nim klade pády vnější determinace, jichž může být neomezený počet tím, že se zde vždy připojuje formální element vyjadřující povahu vztahu (místa, času, podmínky). Toto dělení je nepřesné potud, že se zde pletou pádová funkce a forma; formálně může býti pád tvořen buď bez afixu anebo partikule, 'prázdných slov' nebo pomocí afixů anebo prázdných slov, partikulí. Funkce může být lokální anebo ne, a forma si nemusí odpovídat s funkcí; afixová forma nemusí mít nutně vždy lokální význam. Ostatně naše pojetí pádu jest širší a také názor na vznik a význam pádu, jak viděti, takového dělení nepřipouští. (Kritiku Wundtovy teorie viz také u Delbrücka, Grundfragen der Sprachforschung str. 129 násl.; Paul, Prinz,⁵ 152 pozn., a Sütterlin, W. d. spr. Geb. 97 a násl.). Nechceme tvrditi, že není vůbec možno pády dělit, ale tu má každý jazyk své vlastní měřítko.¹⁵³) Tak na př. jest jisté důležité, že se u nomina v indoevropštině vokativ, nominativ, akusativ lišily jen u jmen, jež nebyla neutra; proti nim stojí pády nepřímé (casus obliqui). [Jespersenovo dělení pádů v jeho Phil. 185/6 jest užitečné jako přehled a hrubý nástin, v jednotlivostech by ovšem též nevyhovělo.]

Pozn. 1. Že pády vznikly, aby vyjádřily části větné jako subjekt, objekt a určené atributivní (srv. na př. Paul, Prinz,⁵ 282), jest při našem pojetí vývinu věty a větných funkcí pravděpodobné.

Pozn. 2. Je pochybené tvrdit, že indoevropské casus obliqui měly původně každý jen jediný význam (na př. Hübschmann, Casus. 161); spíše jest oprávněno říci, že původní význam jest význam nejčastější v některé předchozí periodě.

¹⁵¹) Srv. Paulův názor o rekcii, Prinz,⁵ 151 násl. — Srv. dále Jacobsohnovu teorii, že satemové jazyky zachovávají pády názorného výrazu, kdežto kentumové vyvinují jen pády gramatické, a že tato tendence byla již v prajazyku (Antidoron 204 nn.).

¹⁵²) Srv. i Rumpelt, Casuslehre.

¹⁵³) Srv. Sütterlin l. c. 112 násl.: „Subjekt und Objekt, sowie ein Attributuskasus sind überall vorhanden und überall auch deutlich bezeichnet. Der sprachliche Ausdruck dagegen für die übrigen Beziehungen zeigt keine feste Einheit im ganzen und keine Übereinstimmung im einzelnen.“

Systém indoevropských sufixálních pádů se značně zjednodušil v moderních západoevropských jazycích. Na př. stará francina má jen nominativ a casus obliquus (inklusivně objekt přímý): Charles : *Charlon, l'ancestre* : *l'ancestor, li murs* : *lo mur*. V baltoslovanštině se naproti tomu systém sufixálních pádů drží [Schwyzerovu teorii vlivů neindoevropských (IF. 38, 165/6) vyvrací správně Jacobsohn, Antidoron 204 násl.].

Osoba. Zda se výpověď vztahuje na mluvčího, posluchače či na někoho jiného, může se vyjádřit buď ve frasi anebo na slově samém afixem, formou slova, na př. v angl. *I came* je prvá osoba vyjádřena ve frasi, kdežto v latinském *vēni* je totéž vyjádřeno na slově samém (viz dále Erdmann, Grundz. I. 2). Afix má platnost pronomina na př. v ř. Θεμιστοκλῆς ἦκω = já Themistokles přicházím (Wackernagel, Synt. I. 107), ale může se pleonasticky užít samostatného pronomina: οὐκ ἐγὼ σε ἀποκτενῶ (ib.). Tak i v 3. osobě, sthonněm. *Lazarus er was ivo ein; thiū, naht, thiū quīmit*, středohorněm. *mit hurte vloug er under sie, der valke*. Z pleonastického užívání nepřízvučných forem vyvinula se pak forma frase, kde se osoba vyjádří nejen sufixem, nýbrž i pronominem, na př. lat. *ego volui*, stfr. *jo vol(s)*, mod. *je voulus*. V stř. němčině se tato forma frase vyvinuje jen v některých případech, běží-li o to, aby byl vyjádřen subjekt na prvním místě a celý výraz je neosobný anebo stojí-li vlastní subjekt až za slovem, jako na př. *ez was ein küneginne gesezen über sē* (Niebel. 326; Erdmann, Grundz. I. 48).

Pronomen osobní a osobní sufix nemusí etymologicky souviseti, na př. viz athapaskan (Boas I. 106) a některé indoevropské osobní sufixy.

Osoby se mohou rozlišovati podle rodu; tak na př. semitština rozlišuje u 2. os. sg. pl., 3. os. sg. pl. maskulinum a femininum, podobně i egyptština. Dravidská vindhya rozeznává u 3. os. životné od neživotného, tamil v osobních koncovkách rozeznává v 3. os. maskulinum, femininum a neutrum. Jinde se zas rozeznává, je-li třetí osoba přítomna či nepřítomna. Hupa rozlišuje opět při třetí osobě, mluví-li se o dospělém čili nic (srv. Boas 117).

Ve množném čísle¹⁵⁴) (nebo v duále) *my* může značit *já + moji*, *já + on* anebo *ty + já*; podle toho máme výrazy inklusivní a exklusivní. S tímto rozdílem se často potkáváme na př. v indiánských jazycích. Sem patří také konstrukce aproximačního plurálu v prvé osobě.

Pozn. Podobně *vy* může znamenati větší počet osob, k nimž mluvím, nebo *ty + někdo jiný*, t. j. aproximativní plurál. Aproximativní plurál u osoby jeví se opět v konstrukcích jako staroangl. *git Johannis* 'vy dva Johannes', t. j. *ty a Jan*. Přidané jméno jest dodatečné vysvětlení a vy-

¹⁵⁴) Ve výrazech jako ἐπέφρομεν Ἐκτορα διον II. XXII. 393 = zabil jsem (obdobně v παθόντες ἄν ἑυγγνοίμεν ἡμαρτηκότες) běží o zvláštní funkci plurálu, něco obdobného jako při *vy* = 2. os. sg. (t. zv. pluralis maiestaticus).

jadřuje tak aproximativnost plurálu. Tomu se zdají nasvědčovat i výrazy jako staroisl. *þeir Sigurðr* t. j. 'oni Sigurd', t. j. Sigurd a jeho lidé; podobně irské *etorvo ocus talmain* 'mezi nimi a zemí', t. j. mezi ním a zemí; *imman-naic doib ocus in maccaillech* 'setkalo se jim a mladá jeptiška', t. j. měli spolu styk (viz též výše).

Dále jest možno, že je potřeba výrazu, kde by osoba vůbec nebyla označena anebo jen všeobecně. Tu jest třeba rozeznávat výrazy, kde jde o t. zv. generickou osobu, t. j. případy, jež Němec vyjadřuje pomocí t. zv. man-sätze: *jak víme, jak se ví, člověk by myslil nebo myslil bys, říkají, řekli bychom*, franc. *on sait*, lat. *itur* 'jde se' [kdybychom měli všeobecnou formu pro všechny osoby, mohlo by se logicky vyjádřit *ty a já víš, víme* a pod., viz Jespersen, Phil. 215]. Jiný případ jest, kde osoba není¹⁵⁵⁾ formálně vyznačena. Tu se osoba sama sebou rozumí (srv. též Erdmann, Grundz. I. 2). Ostatně formální vyznačení 3. osoby^{155a)} je s logického stanoviska zbytečné, je-li 'gramatický subjekt' nějaké jméno. Ovšem nesmíme dáti příliš mnoho na logiku: řeč patrně v jednom jazyku zevšeobecňovala výraz, kde osoba byla vyjádřena formálně, tedy zařazovala hotové frase do frásí nových (*bratr, on jde* > *bratr on-jde* ve významu 'bratr jde'), anebo zevšeobecňovala výrazy buď abstrahované z frásí, kde byl nominální subjekt anebo, což je asi původnější, zachovávala predikát v jeho původním významu prostého sdělení, tedy na př. *ví* ve smyslu *il sait* (ne pouhé *sait*). [Tak je také posuzovati úsudky, že ten nebo onen jazyk nemá formy 3. os. anebo že pronomen 3. os. je vlastně demonstrativum a pod.]

Jak prostými prostředky se dochází k systému osob, ukáže na př. dakota (siouxský jazyk v území Spojených států): zde se vyznačuje toliko první a druhá osoba a inkusiv; 3. os. se formálně nevyznačuje, jen plurální objekt transitiva se označí pomocí *wiáa* 'mužská, lidská bytost'. Plurál pronomina se označuje plurálním znakem *pi*; *pi* kombinováno s inkusivem tvoří inkusiv. Tedy *t'i* bydlí, plur. *t'i pi* (oni) bydlí, *wat'ti* bydlím. Při transitivním verbu jsou formy, kdy určitý element označuje současně nejen původce, nýbrž i cíl děje (srv. též na př. afr. Masai): *ciá'ska 'já tě (cí) váží (kaška)*'. Z toho vidíme, že osoba může při ději označovat nejen původce,¹⁵⁶⁾ nýbrž i cíl děje.¹⁵⁷⁾ Jsou jazyky, kde je absolutně nutné, aby se transitivním ději označilo

¹⁵⁵⁾ Na př. 3. os. sg. semit. perfekta (srv. v. d. Gabelentz 460), 2. os. sg. indoevr. imperativu a snad i jiné formy indoevropského verba vznikly z tvarů bez označení osoby.

^{155a)} Srv. Brugmann SE. § 26.

¹⁵⁶⁾ Srv. Meillet, Ling. 178: „Mais les formes du type du français *j'aime...* montrent aussi que le pronom marquant la personne près du verbe est — ou du moins peut être — autre chose que le complément d'un nom,“ srv. i níže.

¹⁵⁷⁾ Shilh má dokonce *ad-áγ-t-tfkt* 'mögest du ihn uns geben'.

vždy obojí. Rozdíl mezi obojím bývá formálně vyjádřen. Mnohdy jeden z obou elementů je formálně stejný jako vyjádření majitele, na př. v arabštině (viz výše), anebo není formálního rozdílu mezi označením původce děje a posesivitou: tak snad staroegypt. *š:j* 'můj syn' a *šdmj* 'slyším'. Jinde se liší označení cíle děje (východiska děje) a označení posesivity, na př. v jazyce Basků: *n-a-bil* (já = n) 'jdu', *h-a-bil* (ty = h) 'jdeš', *n-a-kar-zu* 'nesete (vy = su) mne (n)', ale *nere etšea* 'můj dům'. Rozdíl mezi posesivem a osobním pronominem¹⁵⁸⁾ může být mnohdy sekundární; rozhodně se nesmí hledat posesivita tam, kde takový rozdíl jest. Je to otázka povahy výpovědi, po případě směru děje, o němž promluvíme hned sub genus verbi. O platnosti osobních elementů co odkazu k subjektu viz výše, srv. též Wackernagel, Synt. I. 107; Meillet, Ling. 178; srv. též následující a Sütterlin, W. d. spr. Geb. passim.

Konečně třeba míti na paměti: význam osoby, ač je tak důležitý, může zůstat nevyjádřen. Dítě poměrně pozdě vyjadřuje *já* (Delacroix 310/11) jako gramatický prostředek.

Pozn. V keltských jazycích se eventuálně mohlo mluvit o kategorii osoby na předložce, na př. welské *arnaf* 'na mně', *arnat* 'na tobě', *arnaw* 'na něm' atd., ale může se stejně dobře mluvit o předložkovém pádu pronomin.

Osoba a označení průběhu děje jsou kategorie, jež nepatří jen k obsahu představy samotného děje slovesného (srv. Sütterlin, W. d. spr. Geb. 138), nýbrž i vyznačují vztahy k druhým členům výpovědi. V kategoriích, jež vyjadřují konkrétní nazírání na děj, konkrétní stránka se vývojem stále oslabuje a rozvíjí se abstraktní. Tak na př. vidíme, že mnohdy vítězí čas (srv. Meillet, Ling. 198); něco obdobného shledáváme i u rodu, i zde uvidíme, jak konkrétní nazírání ustupuje konvenčnímu způsobu výrazu a tak to, co bylo kdysi výrazem nazírání, stalo se prostou formou.

Genus verbi.

Genus verbi je povahy syntaktické a někteří tvrdí, že vzniklo až když byl rozdíl mezi subjektem a objektem (viz Paul, Prinz.⁵ 279). Povážíme-li však, co jsme řekli o subjektu a objektu, vidíme, že právě tak by se mohl tvrdit i opak: jde tu prostě o názor na průběh děje. Děj se předvádí se dvou hledisek, východiska a cíle; někdy se označí oba základní body, někdy jen jeden, a záleží na konvenci, kterého způsobu vyjádření se použije a který z obou se považuje za východisko a který za cíl. K tomu, aby se označovalo východisko nebo cíl děje, není třeba výrazu verbálního nebo quasiverbálního. I tam, kde je verbum přesně rozlišeno od nomina, shledáváme označení východiska nebo cíle děje u nomin;

¹⁵⁸⁾ Viz též Sütterlin, W. d. spr. Geb. 129 a násl., ostatně však Schuchardt, Sber. der preus. Ak. 1921, str. 651 násl.

tak na př. v našem *strach židovský* 'strach před Židy' proti *láska otcovská* 'otec miluje'. Tím spíše to můžeme očekávat v jazycích jako chinook, kde nomen jest úzce zpřízněno s intransitivním verbem. Zde vykazuje nomen osobní elementy, jež u intransitivního verba značí původce děje: *ē'-mē-qtq* 'tvá (-mē) hlava (qtq)'; *ē* je subjektivní element jako *n-ē'-k-Lxē-l* 'plazil se kolem'.

Při označování východiska a cíle děje mohou býti výrazy, kde usus dotyčného jazyka žádá obojí — tu mluvíme o výrazech předmětných — a výrazy, kde stačí udati východisko děje — výrazy bezpředmětné — a konečně výrazy, kde není třeba udati východisko děje (a eventuelně ani cíl) a tu mluvíme o výrazech impersonálních. Ve výraze (bezpředmětném) *jdu* není označen cíl děje, ve výraze *prší* je původcem děje děj sám, a ve výrazech *říká se*, *dicitur* původce děje je neoznačen. Při výrazech, kde se udává východisko i cíl děje, jest opět možný dvojnásobný názor: buď nazírám na děj jako ve větě *bratr zabíjí vlka* (respektive *vlk jest zabíjen od bratra*) anebo touž představu bych vyjádřil *vlk bratru umírá*, tedy asi jakobychom řekli *lod' se mi jeví místo vidím lod'*. Takové nazírání jako v druhém případě jest asi základem konstrukcí jako při gronském transitivu, o nichž jsme mluvili již dříve (psovi žena zjev-její-jeho = pes viděl ženu). Při typu *bratr zabíjí vlka* jest možno podobné pojetí, když totiž cíl děje (a nikoli původce) je vyjádřen jako původce děje intransitivního nebo v pojetí *žena se jeví psovi* anebo v nominálních větách (*člověk < je > smrtelný*), tedy *vlk jest zabíjen od bratra*. Takové vyjadřování se nazývá pasivní proti aktivnímu *bratr zabíjí vlka*. Jest možno postulovat stadium, kde by takového rozdílu nebylo, ale pak by nebylo možno ani mluvit o aktivu (srv. Wunderlich I. 180).

Že genus rozeznává i jiné modifikace směru dějového, je viděti na existenci impersonalií, t. j. výrazů, kde původce děje jest vyjádřen již významem base, na př. *prší*, *bolí mne* (viz též výše), reflexiv, kde původce děje je zároveň jeho cílem (na př. *zastřelil se*) anebo alespoň je na něm nepřímou zúčastněn: *myjí si ruce*, konečně reciproka, kde více účastníků je vzájemně původcem a cílem děje, na př. *zabíjeli se navzájem* (jako kategorie existuje na př. ve welštině: *ymwelsant* 'vzájemně se viděli'). Konečně možno se zmíniti i o aplikativu, jež jsme již poznali v nahuatl (*to-dělám-pro* : *můj-syn*, *dům* = dělám dům pro svého syna); podobně v (hotentotském) nama rozlišuje aplikativní konstrukce přímý objekt od dativního objektu a tak se stává genus výrazem toho, co my vyjadřujeme pádem; rovněž tak i v masai.¹⁶⁰⁾

¹⁵⁹⁾ To však není jediná možnost zařazení: můžeme též rozlišovati činné a stavové, na př. *biliti* : *bělati se* (srv. též o pasivech z aktivních stavových sloves).

¹⁶⁰⁾ Srv. i *ful mi dja'bi* obdržel jsem : *mi dja'boi* obdržel jsem od.

Nebudeme se dále zabývatí výčtem možných diathesí, nýbrž doplníme poznámky o transitivu, intransitivu a pasivu.

Především však podotýkám, že se nesmí přeceňovat rozdíl mezi *mně se jeví* : *vidím a jest viděno ode mne*, zejména tam, kde jest buď pro určitý čas nebo vid takový výraz jedinou možnou formou. Výrazy takové jsou spíše důležitý se stanoviska formálního, i nepokládal bych za jisté, že na př. Eskymák cítí svůj výraz *psovi žena zjev-její-jeho* jinak než *my pes vidí ženu*. Aby všechny ty možnosti byly cítěny, musily by vedle sebe existovati v témž jazyce. Nelze tedy mnoho usuzovati o mentalitě mluvčích. Ostatně když vznikaly takové pasivní výrazy, nemyslili si oni 'primitivové' nic víc než naši úředníci, když užívají pasivních vazeb jako *žádáte se...* a pod. a nemůže se předpokládat, že by mentalita 'primitivů' byla v tom směru citlivější než evropských úředníků.

Děje samy o sobě nejsou ani transitivní ani intransitivní: *sedím* : *pták sedí na větvi*, *jdu* : *jdu cestou*. Zrovna tak není děj ani pasivní ani aktivní, vše jest věc názoru (srv. též Jespersen, Phil. 165) mluvčího [tak vidíme, že se pasiva užívá při úředním vyjadřování, dále chceme-li zachovat stejný subjekt ve větách složených nebo abychom se vyhnuli mnohoznačnosti formy; mnohdy ovšem též, není-li dán subjekt] a je tedy těžko uvažovati, zda je starší aktivum či pasivum. Nutno vycházeti z významu indiferentního, z něhož se pak vyvinulo intransitivum nebo transitivum (Schuchardt, Sber. d. preus. Ak. 1921, 199 n.). To jest přesnější než Bréalovo lišení neutra a transitiva, jak to má v *Essai de sém.* (194). O vývoji transitivního významu viz výše 43 n. a pak Bréal, ib. 195, 201, a Gaedicke l. c. Názor se jeví formou (sufixy, slovosledem, přízvukem atd.) a tradiční významovou. Při transitivním verbu jest stejně nutno vyjádřiti východisko děje jako cíl (v. d. Gabelentz 392). Tedy *pták sedí na větvi* jest pro naše cítění jen proto intransitivní, že *sedí* má též význam jako *sedím*; ale kdyby *seděti na větvi* byla frása, kde by *seděti* změnilo svůj význam a tato změna vyplývala z následujícího *na větvi*, bylo by sloveso jistě předmětné.

Formy vyjádření jsou ovšem různé, ale to vždy ještě neznamená, že pojetí a jazykové cítění se zde kryjí; na př. *můj pláč* ve smyslu *pláči* jest jistě jen formálně různé od našeho *pláči*, ale mluvčímu je stejně jasné (srv. Sütterlin, W. d. spr. Geb. 154).

Při vzniku formy mohou ovšem spoluúčinkovati různé momenty, na př. označení jednoho konce děje se vyjádří jako označení majetníka a řeč se tím spokojí. Ovšem je možno, že vůbec děj sám není důležitý. Vlastně je hlavní jen cíl děje, jak je patrné při eliptických výrazech (*vodu!*), a tím se mohlo stát, že předmět a dějový výraz byl konstruován adnominálně (srv. Sütterlin, W. d. spr. Geb. 126/7); i vzniká mnohdy to, co se nazývá posesivní formou. Může se pak státi, že se druhý konec děje rovněž označí; na př. v egyptštině značí pronominální sufix původce děje.

Ostatně možnost obojí kombinace prokazuje lat. *veteres Helvetiorum iniuriae populi Romani* (Sütterlin l. c. 127). Je také možno, že formálně bylo rozlišeno *já dobrý, já-jíti* proti *moje-nesení, kamenno-nošení* a že později prvé mělo vliv na druhé a tak mohlo vznikati buď *moje-nošení: kámen* anebo *kameno-nošení: já*. Ovšem *já dobrý, já-jíti, já-dělání* mohlo se vyjadřovat i formálně stejně anebo aspoň mít stejnou konstrukci, srv. i Sütterlin, W. d. spr. Geb. 127.

To, co se nazývá posesivním vyjadřováním, je tedy posesivní *ex post* a původně to mohlo být indiferentní (proti Finckovi, KZ. 41, str. 209—282) a snad mělo někdy (ne však vždy) význam ablativní (srv. též Schuchardt, SBER. der pr. Ak. 1921, 651 n.). Aktivum, pasivum, transitivum se tedy patrně počaly formálně lišit při vzniku trojčlenné věty (Schuchardt l. c.) a tu ovšem byly různé možnosti. Buď se rozdíl mohl vyjadřovat jen pádem (osoby nebo jména) a verbum je indiferentní jako v ti-*betštině* (asi *král sedění* > *král sedí* proti transitivnímu pasivnímu *králem nakázání* > *od krále jest nakazováno* > *král nakazuje*, Müller II. 2. 343). Anebo to může být patrné na slovese, tedy na př. *'já hledá'* vedle *'moje hledání'* > *jest ode mne hledáno*.

Jest možno, že se pasivum vyvíjí z intransitiva, jak to na př. vidíme na řeckých aoristech na -η, srv. také vazby jako ἀποθνῆσκειν ὑπό τινος.¹⁶¹⁾

Pasivní konstrukce jsou na př. v jazycích okruhu uraloal-tajského málo oblíbeny a naopak jsou vyvinuty v jazycích malajských (v. d. Gabelentz 416). Je možno, že různá tempora mají formy předpokládající různé nazírání na směr děje (na př. v gruzínštině, viz Finck, Haupttypen 134). Ovšem jest otázka, zda vše, co jest formálně na př. pasivum, také jest tak počítováno. Tak na př. baskická transitivní slovesa mají pasivní konstrukci, ale cítí Bask tuto konstrukci jako my cítíme naše pasivum?

Indoevropský prajazyk vyjadřoval pasivum formami mediálními; původní význam media neznáme. Také řecké pasivní aoristy na -θην jsou původně formy mediální (viz Wackernagel l. c. 139). V italských jazycích a keltštině pasivní výrazy jsou charakterisovány elementem -r. Zajímavé jest, že agens pasivního děje se v staré latině nevyjadřuje (viz Wackernagel I. 148 a literaturu tam uvedenou). [O indoevr. pasivu srv. Brugmann SE. 43]. To zřejmě souvisí s faktem, že impersonální konstrukce pasiva proniká celou oblast jazyků indoevropských: *dicitur, říká se* (*quid agitur, vitam vivitur*, srv. též Paul 279)¹⁶²⁾, takže by se skutečně mohlo mysliti, že zde běží o vazby, kde agens bylo buď nevyjádřeno nebo neurčité (Meillet, Ling. 195 násl.). Ovšem takováto pasiva jsou jen část pasivních konstrukcí.

¹⁶¹⁾ Srv. dále gotské opisy pasiva verby jako *fullman*, viz Erdmann, Grdz. I. 83.

¹⁶²⁾ Naproti tomu impersonální aktivní středolat. *dicit*, Isidor *hear quidhit*, staronor. *skal* 'man soll'.

Pozn. 1. Všimni si též, že staroněmecký překladatel Isidora často nahrazoval pasivní vazbu německou vazbou aktivní (Wunderlich I. 197 n.).

Ide. medium¹⁶³⁾ na úsvitě historických dob má významu činitele na ději (Meillet, Ling. 195); důležité jest, že byla *media tantum* a dále že se mediální a reflexivní význam patrně mnohdy kryl již v prajazyku. Konečně uvádíme fakt, že skandinávské jazyky si vytvořily nové pasivum z reflexiva (srv. také Paul⁵ 281 a dále Wunderlich I. 193 násl.).

Náběhy k pasivnímu pojetí jsou i v nominálních formách na -tos, ač i ony mají aktivní význam (viz Wackernagel, Synt. I. 135/6).

Pozn. 2. Diathesis jest formálně označena jen přízvukem v kompositech jako θηροτρόφος (krmící divou zvěř): θηροτρόφος (živý divou zvěř) a pod. [Značí to, že diathesis byla v předindoevropské periodě cítěna spíše jako význam kmene než jako význam vztahový?]

Mohli bychom se zmíniti ještě o jiných kategoriích; na př. ve výpovědi *muž jest nemocen* angličtina označí, že běží o určitého muže členem *the*; v kwakiutl by dokonce řekli, že určitý neviditelný člověk leží nemocen na zádech na zemi v nepřítomném domě (viz Boas I. 43). V pana by se řeklo *'pohybující se jeden člověk nemocen'*. Ale jest zbytečné uváděti další podrobnosti o kategoriích, protože řádné vyčerpání i oněch několika kategorií, jež jsme na předešlých stránkách naznačili, by musilo být daleko podrobnější než jsme zde mohli učinit. Ale i tyto poznámky stačí, aby poučily, jak různotvaré jsou výrazy určitého nazírání a jak se určitý výraz může měniti a přejíti v jiný, na př. intransitivum v pasivum nebo kategorie tempus > modus¹⁶⁴⁾ atd. Konečně vidíme i veliké různosti v tom, co jazyk obligatorně vyjadřuje a co ne.

Souhrn všech gramatických kategorií určitého jazyka tvoří jeho vnitřní jazykovou formu (srv. Noreen 219—223, též Porzig IF. 41, 152/69). S gramatickými kategoriemi nesmíme zaměňovat části řeči (jak to činí na př. Bréal, Essai 185 a násl.), o nichž pojednáme v oddíle následujícím.

¹⁶³⁾ Řekové počítali k mediu i perfekta II (intransitivní), tedy na př. πέπληγα, viz Wackernagel, Synt. I. 121.

¹⁶⁴⁾ Srv. také Sütterlin, W. d. spr. Geb. 139.

ČÁSTI ŘEČI.

S kategoriemi se nesmějí zaměňovat druhy slov (části řeči, partes orationis) již proto, že se kategorie nevyjadřují nezbytně formou slova, nýbrž mohou se vyjádřit i frásí (srv. Noreen 228, též Marty 60). Rozdělení druhů slov bylo přejato v podstatě od antických gramatiků. Směšují se při něm tři hlediska: vlastní význam slova (t. j. význam base v širším slova smyslu), význam jeho vztahu ve větě a pak morfologická podoba slova. Uvážíme-li nyní, že význam vztahu ve větě značí vlastně spojení slova s ostatními členy věty, tedy spojení predikativní anebo atributivní, pokud řeč toto spojení vyjadřuje (viz výše) a pak význam vztahu, jež slovo v takovém spojení má, t. zv. funkce pádová: již to postačí, abychom viděli, jak komplikované jest takové dělení a jak málo je naděje, že by se dalo navrhnouti nějaké přesné třídění pro všechny jazyky. Jespersen (l. c.) navrhuje dělení: substantiva, adjektiva, pronomina, verba (a verbální nomina) a partikule, k nimž počítá i předložky a spojky. Sám ovšem připomíná, že se toto dělení méně hodí na gronštinu nebo čínštinu než na angličtinu (Phil. 91), ale ani v jazycích indoevropských není na př. rozdíl mezi adjektivem a substantivem absolutní. Formálně jest rozlišeno v klasických jazycích a v některých moderních od substantiva tím, že jest schopno shody rodové, významově jest charakterisováno tím, že značí vlastnost, náležící substantivu, ale vidíme, že se substantivum může stát adjektivem a naopak. Výrazy v aposici *exercitus tiro, exercitus victor*, podobně *ἀνὴρ πολίτης* (Paul 357, Wackernagel II. 53 n., Brugmann SE. 100) nemají daleko k významu adjektivnímu a jediné vědomí jejich identity se substantivy zabraňuje tomu, aby nebyly v této frási počítány za adjektiva. Máme však případy, kde se substantivum skutečně změnilo v adjektivum, na př. ř. οὔθαο = lat. *uber* "plodný" (viz též Wackernagel II. 57). Také opačný pochod je dosti znám i nemusíme se o něm šířiti, na př. *dobro, zlo*, angl. *blacks* 'černoši', *natives* 'domorodci'.

Rozdíl mezi indoevropským adverbium a pádem nomina repektive pronomina jest jen v tom, že adverbium jest (buď formálně nebo významově) izolováno od pádu, třebaže funkce jeho jest funkce pádu (srv. i Paul 366). Nejstarší adverbia vykazují formativní elementy, jež nejsou produktivní jako formativní elementy pádové (srv. i Erdmann I. 65), buď že u pádů vymizely anebo že indoevropské pády nerozvinuly tohoto for-

mativního elementu. Povážíme-li však, že pády jsou z valné části paradigmatisované koncovky adverbialní, mizí rozdíl úplně. Nyní však je si třeba ještě všimnouti druhého aspektu adverbíí. Adverbia nejsou vlastně jednotná skupina; jsou to pády kmenů nominálních a pronominálních. Pronominální adverbia by se vlastně svým původem a významem měla řadit k pronominům. Souvislost adverbíí s adjektivy jest patrná zejména z faktu, že nominální adverbia jsou schopna stupňování (srv. Paul 368, Bloomfield 123 násl.) a pak z okolnosti, že kde my dnes klademe adverbium, kladly klasické jazyky mnohdy adjektivum, na př. εὖδον πανύχοιοι, *beatissimi vivemus*.

Preposice jsou slova, jež v úzké spojitosti s verbem určují pády. Jejich nejstarší užití jest adverbialní, ale ovšem se vztah přesune tak, že pád nomina nebo pronomina nezávisí od verba ani nevyplývá z nominální platnosti toho adverbia (srv. Wackernagel II. 165; Paul, Prinz.⁵ 369; Erdmann, Grdz. I. 70).

Spojky (konjunkce) podobně jako předložky vznikly posunutím větného členění¹⁶⁵ (Paul 369) a i zde vlastně jde původně o adverbium, tedy o slovo mající funkci pádu. Spojka i předložka mají to společné, že obě jsou adverbia, jež se stala morfologickými elementy.

Tím ovšem nejsou partikule ještě vyčerpány. Musila by se k nim nutně počítat negace, jež byla v indoevropštině původně asi **ne* : **nei*; ale tato negace ve většině jazyků zanikla. Latinské *non* jest vlastně **n'oenum* = *ani jedno*. Podobně islandské *-at* **ni ainata* a něm. *nein*. Stopy této negace vidíme v ř. vjčs *nescius*; vedle toho ř. *μή* = ind. *mā* (Wack. II. 258 a Meillet, Introd. 313, 379). Řecká negace *οἷ* může patřiti předřecké vrstvě egejského obyvatelstva (srv. i Wackernagel II. 257, ale též Güntert IF. 40, 186 n.).

Rozdíl mezi verbem finitem a nominem jest v indoevropštině formálně velmi přesný, neboť indoevropské verbum má osobní přípony; ale významově tu není tak přesných hranic, na př. ř. βασιλεύεις = βασιλεύς *eĩ* (Paul 360). Jsou neindoevropské jazyky, jež vyjádří výrazem obdobným našemu verbu finitu to, co my vyjádříme adjektivem; tedy když my řekneme *tráva jest zelená*, užije takový jazyk výrazu, jež bychom překládali asi *louka se zelená*.¹⁶⁶ Jindy naopak jest verbum finitum predikativně kladené dějové substantivum nebo adjektivum, po př. spojené s nějakým pomocným slovem, na př. angl. *I am coming* = 'přicházím' anebo naše *přišel* (jest), *přišla* (jest) = *venit*.

¹⁶⁵ Většina germánských podřazujících spojek byla adverbia objasňující souvislost 'věty hlavní' s 'vedlejší' (Erdmann I. 74) a patřila hlavní větě, srv. *er war krank, trotzdem ging er aus* : *er ging aus trotzdem er krank war* (o slovosledovém rozdílu mezi případy, kdy běží o adverbium a kdy o spojku, viz Erdmann l. c. 74).

¹⁶⁶ Srv. Sapir, Lang. 123/4; Sütterlin, W. d. spr. Geb. 83; srv. Noreen a Marty, S. u. W. 60.

Adjektivum by se mohlo tedy zhruba definovat jako nomen vyjadřující vlastnost na jiném nominu. Jeho funkce pádová (adnominálu) jest implikována již jeho kmenovým významem. Z toho vyplývá, že s morfologické stránky jazyk rozhodne vždy sám, běží-li o adjektivum čili nic a že nějaké všeobecně platné normy dání nelze. S významové stránky se ovšem vyskytují v každém jazyce výrazy pro *dobrý, zlý, velký, malý* atd., ale jest otázka, jsou-li to samostatná slova čili nic, a mohou-li býti prostě konstruována jako nomina v aposici, tedy *dobr(ý) člověk* člověk : (dobr(ý)). Ale i tu si musíme uvědomiti, že se adjektivum jazykově vlastně vyrovnává se substantivem (srv. Sütterlin, W. d. spr. Geb. 81), takže vlastně adjektivum má zřídka vlastní formu (srv. ib. 155). Ovšem můžeme mluvit o adjektivu *se stránky významové*, ale to nestačí, aby osvětlilo na př. rozdíl mezi adjektivem a verbem.

Pozn. V některých jazycích naše *dívky jsou mladé* vyjádří se výrazem, jež bychom mohli zhruba napodobit *dívky mlad(é) jsouc(i)*; zde se tedy označuje vlastnost sice jmenným útvarem, ale ten má do sebe již něco dějového, patří k nominu dějovému. O něm dále.

Nomina verbalia, infinitivy a participia, mají to společné, že vyjadřují děj a tvoří se z kmene nebo kořene slovesného, na př. *řez, řezání : řezati, řezající*. Ale v starých indoevropských jazycích se liší nomina verbalia od infinitivů a participií tím, že prvá nemají vidu ani času, a pak tím, že participia a infinitivy mají touž rekcí jako verbum (*řezati něco*) a nikoli adnominální (*řezání něčeho*).

Participia se vyvinula již v společné periodě indoevropské, kdežto infinitiv byl tehdy jen z části vytvořen a jeho vývoj se většinou končil až v periodě rozdělení jazyků (viz Brugmann, K. vgl. Gram. II. 480). Ale ani systém participií nezůstal nezměněn; tak na př. vznikala participia pasivní z formací, jež původně tvořily adjektiva verbální¹⁶⁷) (sufixem *-to-, -no-*). Naproti tomu latinské participium presentis má daleko nominálnější charakter než má řecké participium (srv. Marouzeau, MSL. XVI 178).¹⁶⁸) Patrně participia na *-nt-* zanikala a ožila teprve zas v literární řeči. V keltských jazycích participium praesentis vůbec zaniklo.

Pozn. Participium proti absolutivu má tu vlastnost, že má shodu se svým subjektem.

Infinitiv je vlastně všeobecná forma verbální i lze jím vyjádřiti děj bez omezení na určitého původce děje (srv. Wunder-

¹⁶⁷) t. j. byly původně bez významu časového a bez diathese. Srv. též eventuelně adnominální vazbu v kompositě Διόσδοτος, Wackernagel I. 288.

¹⁶⁸) Terentius, Lucretius a Catullus užívají participia pres. hlavně v nominativě; republikánští básníci, pokud ho užívají v jiných pádech, vyhýbají se konstrukci s objektem. Až u Caesara, Cicerona a Sallustia jsou všechny vazby možné. Ablativ absolutní při participiu praesentis proniká zvolna.

lich I. 425). V latině se vyskytuje t. zv. infinitiv historický, jenž jest svým původem předliterární; Plautus ho rád užívá (*obiurgare pater haec noctes et dies : perfidiam. . . lenonum exprime-re. . .*). V keltských jazycích odpovídají těmto vazbám konstrukce s nominem actionis. Patrně se všechny tyto vazby vyvinuly z nominálních vět, kde místo slovesa určitého činilo jádro výpovědi nomen actionis (srv. též Wackernagel I. 269, Brugmann SE. § 139, Kretschmer Glotta 2, 270 n.).

Supinum na **-tum* jest vlastně též infinitiv, kladený po slovesech pohybu. Jeho vznik padá asi již do periody indoevropské, jak nasvědčuje shoda mezi latinou, slovanštinou a odpovídající vazby sanskrtské, na př. *cubitum it*, srv. naše *jde spat*, skr. *hótum eti* 'jde obětovat'.

Tak se ocitáme u podstaty indoevropského slovesa. Vidíme, že se nomina verbální stávají zvláštními druhy slov tím, že přejímají od verba finita jeho některé znaky jako jest diathese, vid, čas, rekce. Ale ohlédneme-li se po mimoindoevropských jazycích, shledáme, že to, co my vyjadřujeme verbem, může se vyjádřiti prostředky daleko jednoduššími anebo naopak že se vyjadřují při tom kategorie naprosto jiné než v indoevropských jazycích a kategorie, jež indoevropské jazyky vyjadřují velmi elaborátně, jsou zanedbány anebo alespoň zanedbávány. Ostatně i kdybychom srovnávali jednotlivé indoevropské jazyky mezi sebou, viděli bychom, že kategorie vyjadřované v každém daném případě nedají se v témž případě vyjádřit na verbální formě druhého jazyka; tak na př. slovanský verbální výraz nedá se přeložit verbem francouzským (srv. Meillet, Ling. 181). Ovšem nesmíme si myslit, že indoevropské a semitské verbum je naprosto ojedinelé; 3. os. sg. praes. ind. finského verba je právě takový výraz verbální jako indoevropský, protože tu je vyjádřena *diathese, vid a čas* (srv. Sütterlin, W. Spr. Geb. 133). A dále se nesmíme domnívati, že v případě vyjádření děje, jež se nám jeví jako *on vstávající*, jest výraz neúplnější než v našem „vstává“ (Sütterlin l. c. 162). Rovněž si nesmíme mysliti, řekne-li Hotentot *mé-oko* ve smyslu *vidím*, že si při tom představuje něco jiného než my našim *vidím* (ib. 125, 154). To ovšem jest nesporné, že verbum jest morfologicky charakterisováno tím, že má zvláštní flexi (kategorie osoby nebo času) anebo alespoň schopnost takové flexe (srv. Sütterlin ib. 124). Pověděli jsme již, jak se vyjadřovala kategorie osoby, a znovu podotýkáme, že výrazy, jež se nám zdají býti spojením nomina dějového + výrazu, který při substantivu vyjadřuje majitele, tedy *1. os. + dům : 1 os. + vidění*, nesmějí se vždy pokládati prostě za posesivní výraz. A i v případech, kdy běží o posesivitu, může být toto pojetí sekundární (viz Sütterlin, W. d. spr. Geb. 95/6, 125, 129/30, 132, 154; Schuchardt, Sber. d. pr. Ak. 1921, 651). Dále se může vyskytnouti otázka, kdy pokládat konstrukci za původně pa-

sivní¹⁶⁹) anebo statickou. V konstrukcích, kde původce děje je v pádě odpovídajícím našemu ablativu nebo instrumentálu¹⁷⁰), a ve formách, kde agens intransitivního děje¹⁷¹) se vyjadřuje týmž formálním elementem jako cíl děje transitivního, a konečně ve výrazech, kde původce děje není vyjádřen, jest forma děje jistě obdobná našemu pasivu; ale jest otázka, zda se ten děj skutečně cítí jako naše pasivum. Nelze také tvrditi, že by postavení pronominálních elementů buď před verbálním kmenem nebo za ním ukazovalo na různé vztahy mezi výrazem dějovým (verbálním kmenem) a osobním elementem (viz však i Sütterlin, W. d. spr. Geb. 131, a Schuchardt, IF. XVIII. 528 násl. a Sber. pr. Ak. 1921, 651 násl.). Konečně jest mnohdy vůbec těžko usuzovati něco z podoby osobních elementů, neboť se během času otřely a jejich souvislost s pronominem je buď neznatelná¹⁷²) anebo vůbec problematická, jak tomu jest v jazycích indoevropských. Ukázali jsme již, že se může vyznačiti nejen původce, nýbrž i cíl děje na dějovém výrazu a že elementy vyjadřující cíl a původce mohou nerozlučně splynouti.

Verbální flexe by tedy přece jen byla formálně nejdůležitější známka verba jakožto druhu slova a jest přirozené, že čím více se tato flexe liší od flexe nominální, tím spíše lze mluvíti o verbu.^{172a}) Denominativa se tvořila z nomin tím způsobem, že nominální kmen byl rozšířen o sufix *-jo-* a dostal verbální koncovky. Tento sufix *-jo-* byl však v podstatě identický s nominálním sufixem *-jo-* (viz Brugmann, K. vgl. Gr. I. 523, 530 násl.). Z partikule *ῥῆ* dělá se plurál sufixem 2. os. pl. *ῥῆτε*, podobně lat. *eia*, pl. *eiate* (Wackernagel I. 71/2). Dále vidíme, že se perfekta stále tvoří spojením nominální formy dějové (participia) s pomocným slovesem, na př. naše *dělal jsem*, angl. *I have done*, fr. *j'ai fait* = *ego habeo factum*, a posléze, že se děj skutečně může vyjádřiti i formou nominální, na př. *metus hostium, veteres Helvetiorum iniuriae populi Romani*, a konečně i výrazy jako *jeho rána* = jest raněn. I jest otázka, do jaké míry souvisí verbum s nomi-

¹⁶⁹) Všimni si na př., že v malajštině posesivní element označuje původce pasivního děje, kdežto v semitštině předmět akt. děje transit.

¹⁷⁰) Vlastně vůbec v nepřímém pádě. Pak se tam ovšem zahrnují i konstrukce s nazíráním *mně se jeví pes* = *vidím psa*, o čemž výše.

¹⁷¹) Srv. na př. baskické vyjádření transitivního děje, viz výše. Že by indoevropský nominativ na *s* byl aktivus, nezdá se mi pravděpodobné (viz moji rozpravu, Sb. fil. fak. III, č. 31, 11 nn.) také z toho důvodu, že nominativ pronomin osobních se liší od akusativu a stejně i u nominativu **so* proti **to-*; zde musilo být spíše nazírání *třídny* (živé : neživé) než rozdíl pádový. Také jest důležité, že nominativ **so* nemá *s-* koncovky. Proto bych vykládal *-s* nominativ jako skutečný nominativ; a je-li genitivo-ablativní sufix *-os* skutečně s ním identický, pak bych se domníval, že tento sufix nabyl ablativního významu až později.

¹⁷²) Meinhof na př. podotýká při verbu v masai, že verbální prefixy jsou rozdílné od samostatného pronomina a jejich analyza že je těžká, protože tu splynuly objekt a subjekt.

^{172a}) K definici verba srv. Marty, S. u. W. 43 n., zejména 51—53.

nem a jak se od něho odlišuje. Zde jest vlastně několik momentů. Především ten, že mnohdy jest vyjádření děje ve větě jen spojovacím členem. To je patrné na př. v eliptických výrazech (*vodu!* = dejte mi vodu) a snad by bylo možno domnívati se, že se verbální výraz vyvíjel z konstrukcí jako *pes-maso* = *pes žere (maso)* (Sütterlin, Wes. u. Werd. d. Spr. 19 a W. d. spr. Geb. 126-128). Tu však by bylo přesnější předpokládati, že **maso* mělo širší význam, tedy nejen **maso*, nýbrž i **žrátimaso*. Pak tu jest druhý moment, že musila být perioda, kdy verbum a nomen nebyly formálně rozlišeny a že rozlišení verba a nomina nastalo tím, že slova různého významu se vyskytala v různých formulách a význam se pak asocioval s určitými tvary vzniklými v takových formulách.

Spolupůsobil tu tedy význam a zevšeobecnění určitých formulí; lišila-li se dostatečně forma dějového výrazu od nomina, vznikalo verbum. Nelze tedy vysvětlovati verbum ani pouhým významem děje ani jeho větnou funkcí (jako výraz predikátu — na př. Sütterlin, W. spr. Geb. 152 — neboť máme též nominální predikáty: *omnia praeclara rara*), nýbrž zevšeobecněním určitých formulí, tedy forem, jež měly dějový význam. Pak ovšem není třeba uvažovati, zda by se mělo v staroegyptštině nebo v některých indiánských jazycích říkati verbum či predikátové slovo (Sütterlin ib. 124/5); stačí říci, že rozdíl mezi oběma druhy slov není tak velký jako na př. v indoevropštině. Protože tu běží v prvé řadě o formální rozdíl, jest jasné, že srůst verbální koncovky osobní s dějovým výrazem jest jeden ze způsobů, jak vznikají verbální formy (ib. 129). Ale nejen forma sama, nýbrž i vyjadřování určitých kategorií na verbu přispívalo k rozlišení forem dějových,¹⁷³) totiž kategorií vidu (resp. času) a modu. To se mohlo vyjadřovati buď pomocnými slovy — ale zde bychom nemohli myslet na pomocná verba jako jest na př. angl. *I am*, nebo *I shall*, *I would*, nýbrž to snad spíše byly partikule, jež zprvu neměly žádného takového významu; snad to byly výrazy spíše směrové¹⁷⁴) (tedy pronominální) a výrazy emoční, jež se teprve časem staly výrazem těchto kategorií, anebo nabyly výrazy dějové tohoto významu ve větě samé; tak na př. je charakteristické, že indoevropský imperativ je pouhý kmen.¹⁷⁵)

Ted' jen zbývá říci, jak povstal formální rozdíl mezi nominem a verbem. Řekl bych, že se musí začít nominem. Rozlišení nastalo, když jména věcí měla buď vždy anebo v určitých případech (když nebyla kladena predikativně) odlišnou formu od

¹⁷³) Zajímavá jest Bréalova theorie o původu indoevropského verba (Essai 347). Bréal pokládá modus za nejstarší kategorii indoevr. verba, čas a osoba jsou prý pozdější (335/6). Myslím však, že tu nelze tak ostře oddělovati stadia vývoje a že vývoj byl daleko komplikovanější.

¹⁷⁴) Srv. i Sütterlin I. c. 133 násl.

¹⁷⁵) Zajímavý jest výrok Meilletův (Ling. 191), že imperativ je proto podstatná část verba, „poněvadž člověk vždy mluví, aby něco obdržel“.

dějových výrazů, aspoň potud, že tyto nebyly schopny týchž forem a týchž vztahů větných jako jména věcí. Substantivum pak můžeme definovat jako slovo označující věci nebo osoby a každé jiné slovo mající stejnou formu a funkci.^{175a)} Ovšem lze o tom mluvit teprve tehdy, existuje-li vedle toho odlišná forma jiná¹⁷⁶⁾ (srv. též Schuchardt-Brevier 221, 239, avšak i Jespersen, Phil. 75 násl.; Erdmann, Grundz. I. 1; Sütterlin, W. d. spr. Geb. 78/80). Tím také odpadají úvahy, zda byly věci pojmenovány podle význačného znaku či naopak (srv. též Sütterlin, W. d. spr. Geb. 180); patrně bylo možné obojí a mnohdy asi značilo totéž morfologické slovo od počátku obojí.

V hupa (athapaskan) užívá se 3. os. sg. některých verb v aktivním nebo pasivním rodu jakožto jména. Nominální povaha záleží tu právě v té funkci a konstrukce jest ostatně stejná jako v čes. *budž k ničemu* a angl. *never-do-well* 'ničema'. V chinook jest nomen těsně asociováno s intransitivním verbem, ale není s ním přece identické; na př. *ē'-mē-tqt* 'tvá hlava' (*ē'* je subjektivní element jako ve verbu, *-mē-* 'tvůj', *tqt* basis, značící 'hlava'). Zde leží povaha nominální předně ve funkci a dále ovšem také v tom, že nomen má kategorii rodu a i v jiných rysech, na př. v prefixu *w-*, jenž kdysi charakterisoval nomina (viz Boas I. 580).

Pokud se týče stáří nomina a verba, není ani jedno ani druhé starší, neboť pokud nomen nebylo formálně rozlišeno od dějového výrazu, nemůžeme dobře o nominu mluvit (srv. na př. též Wunderlich I. 33).

Pozn. Definuje-li Wundt¹⁷⁷⁾ rozdíl *substantivum* : *adjektivum* : *verbum* jako názvy *předmětů* : *vlastností* : *stavů*, přehlíží úplně formální stránku; třeba ovšem připustiti, že ve vývoji slov význam byl mnohdy důležitý. S psychologického stanoviska nutno dbáti okolnosti, že původce nebo nositel vlastnosti je daleko konkrétnější než vlastnost nebo děj (tak i Bloomfield 67, srv. dále Vendryes 160). —

Zbývá nyní jen pronomeni. To jsou výrazy, jež zastupují jiné pojmy; jsou to krátká odkázání k osobám, věcem, situaci v daném okamžiku (srv. Mobergovu definici u Noreena 255). Mohli bychom dojít nejen k *pronominům*, ale i *proverbům* (srv. Noreen 253), to by však vedlo příliš daleko. Ale tolik jest jisto, že pronomeni patří k druhu slov, jež mění svůj význam podle okolnosti, nač odkazují (Jespersen 'shifter', Phil. 83 a Lang. 123). [Ale i zde nutno brát zřetel na formu.] Pro nás jest důležitější hlavně okolnost, že pronomina jsou výrazy ukazovací (deiktické) a odkazovací (anaforické) a že souvisela původně asi s deiktickými pohyby mluvčího (Bloomfield 64) a blížily se v tom

^{175a)} K tomu přistupují ještě funkční rozdíly, o nichž bude nutno pojednati obšírněji ve zvláštním spise.

¹⁷⁶⁾ Chceme-li ovšem mluvit o sémantickém slovese a sémantickém nominu, můžeme tak činit, ale musíme věděti, že tu nejde o formální výraz, jenž je v jazykozpytě rozhodující. Srv. také Delacroix 213, 215; Meillet, Ling. 180; srv. Gaedicke, Acc. 31 a 32 pozn.

¹⁷⁷⁾ Srv. dále v. d. Gabelentz 382 a násl.

směru exklamacím. Výrazy, jako *zde*, *tam*, patří jistě k pronominům a právě takové výrazy byly jedny z nejpřimitivnějších prostředků vyjadřovacích a jistě jsou starší než rozdíl mezi substantivem, adjektivem a verbem (Sütterlin, W. d. spr. Geb. 78 n.; populární znázornění viz u téhož, Wesen und Werden der Sprache 19). Jest důležité míti na zřeteli, jak často se stává pronomeni morfologickým elementem.

V ukázání jest mnoho emočního¹⁷⁸⁾ a tak pronomina souvisí s těmi partikulemi, jež pokládám za nejpůvodnější a jež jsou výrazem emocí. Mnohdy nomen oslabením významu může se státi pronominem, ale to není první vrstva pronomin a nerepresentuje psychologické podmínky jejich vzniku. Formálně je charakteristické pro pronomina, že to jsou krátká slova; to má býti výstrahou těm, kdož chtějí usuzovati z podoby pronominálních elementů o příbuznosti jazyků (srv. Meillet, Ling. 90).

Pokud se týče osobního pronomina, může zůstat nevyjádřeno dosti dlouho. Dítě vyjadřuje 'já' jako morfologický element dosti pozdě (Delacroix 310 násl.). Že poměr pronomina osobního a posesiva nemusí být starý, bylo již řečeno. Posesivum se mohlo vyvinout z pronomina osobního a vice versa. Mluvit o posesivu možno v jazycích, kde celá stavba jazyková připouští i adjektivní formace od substantiva (viz Sütterlin, W. d. spr. Geb. 90, 91, 95/6, 130 n.).

V řečtině se vyvíjí posesivita zcela analogicky genitivu u nomina (kde jest možný jak genitiv tak adjektivum); v latině se jeví záliba v posesivně-adjektivním výrazu i ve formách *quoniam*, 'čí', ač tento výraz nemá životnost vlastních posesiv jako *meus*, *tuus* (Wackernagel II. 80 n.). Lat. vokativ *mi* = ř. *μοι*, tedy casus obliquus osobního pronomina.

O rozdílu odkazovacího a ukazovacího pronomina pojednal Windisch ve spise Untersuchungen über den Ursprung des Relativpronomens in den indogermanischen Sprachen 1869 i odkazují na tuto práci a pak viz též Wackernagel II. 84. Jest zejména důležité si všimnouti, že demonstrativa mají též deixis a sice *já-deixis*: ὅδε, *ty-deixis*: οὗτος, *ten-deixis* ὁ, *onen* ἐκεῖνος.

Že demonstrativa původně souvisela s odkazovacími elementy, dokazují nejen některé primitivní jazyky, ale snad i gotské *jains*, je-li odvozeno od *jai* 'tam' (jako řec. ἐκεῖνος : ἐκεῖ; viz též Sütterlin, W. spr. Geb. 96, 143/4). Nesmí se ovšem proto pokládati demonstrativum vůbec jen za pomocné slovo (morfologický element), ač ovšem se může takovým elementem státi. To vidíme na př. při určitém členu (Vendryes, Lang. 156), jenž jest vyjadřovacím prostředkem kategorie určeného.¹⁷⁹⁾ Tázací

¹⁷⁸⁾ Srv. Schuchardt-Brevier 234; supponovaný příklad *schau dort-hin! Feuer!* > *dort brennt es!*

¹⁷⁹⁾ Slouží na př. k individualisaci: *das Pferd steht an der Krippe* a dokonce i k tvoření vlastních jmen; ale při tom výraz s členem může

pronomen může vzniknouti z demonstrativa prostě v tázací větě, ale jest právě tak možno, že vzniká nezávisle (z emočních partiikulí?). *Relativum* se lépe označí výrazem *konektivní pronomen* (Jespersen, Phil. 85: *connective, conjunctive*). Mohlo se vyvinout jak z demonstrativa tak i interrogativa. Indoevropské **io* bylo patrně anaforické a v někt. jazycích pronomen **qui*, ř. τίς, lat. *quis*, něm. *wer*, bylo-li plnopřízvučné, bylo tázací, bylo-li enklitické, bylo relativní (srv. Wackernagel II. 110). *Relativum* se vyvinulo ve větách psychologicky podřazených (viz výše), ač tu stačily i vazby ἀπό κοινοῦ jako st.-hor.-něm. (Freisingký pater-noster) *fater unser, dū pist in himilum*, kde pronomen osobní dostává zároveň funkci konektiva (Erdmann, Grdz. I. 49); v staré němčině jest též relativní part. *de* atd. (viz ib. 54/5).

Univerbace u indoevropského pronomina jest častá (na př. εἰσὶν, ὅστις atd.), ale komposita v tom smyslu, jak je shledáváme u nomina, se v indoevropštině jeví jen v zbytecích jako ποῖος, πῆλικος, got. *hwileiks* (srv. Wackernagel II. 82/3), kdežto v inkorporujících jazycích jest kompozice pronomina s verbem asi základem tohoto typu jazykového.

Jest též těžko říci, zda pronominální flexe podléhá většímu zjednodušení než nominální (Sütterlin l. c.). Pokud se týče indoevropských jazyků, jest mnohdy těžko říci, zda původně nomen mělo takové pády jako jest na př. pád na -θεν.

Vracím se opět k partikulím, o nichž jsem již podotkl, že jsou heterogenní a že část jich ještě patří k pronominu. Jest nesporně správné zařadit vše, co není formálně ani nomen (substantivum, adjektivum) ani verbum ani pronomen ani číslovka (jež se eventuálně může počítat k nominu nebo pronominu anebo k partikule podle toho, jakou má formu; významově jest blízká pronominu) k partikulím, ale při tom jest třeba míti na paměti, že to jsou prvky heterogenní a že též zde jest asi nejstarší vrstva emocionální, již bych hledal v některých partikulích modálních.

Po těchto úvahách vidíme, že funkce větná není rozhodující při dělení slov stejně jako nerozhoduje výlučně význam; až když obojí dostane výraz ve formě ať větné či slovní, vzniká druh slova. Počet druhů slov se nutně liší podle jazyků.¹⁸⁰

Souhrn všech gramatických kategorií jest vnitřní forma jazyková (srv. Noreen op. c. a Steinthal, Grammatik, Logik u. Psychologie XXI). Není pochyby, že jazyk podává jistý úsek sklonů mentality. Nesmíme však zapomenout, že při formalistické po-

též označovat species: *das Pferd ist ein Vierfüßler*, viz Noreen 386. O Hom. členu srv. Muller IF. 42, 8 n.; Wolterstorff Glotta 8, 197 n.; 10, 62 n.

¹⁸⁰ Tak na př. v amer. yana adjektiva, číslovky, tázací zájmena, jistá adverbia a spojky jsou verba; jiná adverbia a preposice jsou buď nomina nebo formální elementy (Sapir, Lang. 126). Jsou tu tedy jen formálně verba a nomina. Ve finštině všechna slova, jež nejsou verbum finitum (a některé partikule), jsou vlastně nomina, (podle Eliota, Finnish Grammar 133).

vaze jazyka vnitřní forma jazyková jest v poměru ke vnější formě posterius. Skutečné prius je vlastní myšlenka a význam (Noreen 206). Prostě i vnitřní řeč je sekundární, je to výsledek vzpomínek na podobné pochody jazykové. Wundt při vnitřní jazykové formě rozlišuje obsah jazykového myšlení: konkrétní a abstraktní, a to dělí na klasifikující a generalisující. Vnitřní řeč samu dělí na fragmentární (všecky spojující partikule chybějí, častá elipsa) a diskursivní a tuto opět na syntetickou (sem patří aglutinace) a analytickou, kde se většina představových obsahů navzájem rozlučuje — izolující typy mohou být buď fragmentární nebo analytické. Konečně rozlišuje směr myšlení na předmětový — libující si v nominálních výrazech — a stavový (verbum jest nositel výpovědi a jest přesně rozlišeno od nomina); myšlení dále jest podle Wundta buď objektivní, libující si v atributivním spojení aspoň ve vedlejší větě, subjekt proti objektovému pádu hraje poměrně velkou roli, objekt je často inkorporován — nebo myšlení subjektivní. Zda tento poslední rozdíl jest historicky tak hluboký, je pochybné (Sütterlin, W. d. sp. Geb. 175). Pokud se týče vnitřní řeči samé, fragmentární způsob může přejít v analytický a rovněž tak i aglutinační stadium. Tedy ani to vlastně nezasahuje hluboko do bytí jazyka.

Při posuzování typů jazykových si musíme vždy být vědomi, že jazyk jest následek a prostředek kultury (Delacroix 236) a jeho forma že je výsledek mnohých složek. Proto jest lépe charakterisovati jazyk než jej klasifikovati a hodnotiti. Hodnotiti se může kultura sama, ale nikdy jazyk, jenž jest spíše možnost vývoje, ale své výše dosahuje až podle toho, jak vysokou úroveň vyjadřuje. Kdybychom chtěli řadit vnější formu jazykovou do typů, nestačilo by nám ani Wundtovo měřítko (Sprache II. 437/8 a kritika toho u Sütterlina, W. d. spr. Geb. 171/2) ani které jiné systémy. Sapir zavádí nové dělítko podle toho, zda řeč vyjadřuje čistě vztahové představy — jako je pád, osoba — neodloučené od představ, jež nejsou čistě vztahové (jako rod, čas atd.). Při tom přihlíží ke stavbě řeči, je-li analytická či syntetická anebo polysyntetická, zda formální elementy jsou samostatné (izolující) či volně připojeny (aglutinující) či splývají-li anebo děje-li se to změnou hláskovou. Ale i při tomto dělení zůstává množství momentů nepovšimnuto, jako jest na př. rozeznávání druhů slov, délka slova (na př. u gronštiny hromadné sufixy) a jaká jest záliba ve větné stavbě a konstrukci či záliba v periodách či ve vazbách absolutivních, participiálních a pod. Konečně otázka nazírání na děj verbální, slovosledu; tak na př. Bask má princip, že hlavní pojem stojí před svým určením a tím se řídí i skládání slov. Můžeme řeči charakterisovati, můžeme i srovnávat jeden historický celek s druhým (na př. u Gabelentze Bantu 420 n., koptština 354) geneticky naprosto cizím, na př. že slovosledové formule Malajců a Semitů jsou v podstatě tytéž (t. j. verbum subjekt, verbum : atribut, a nechuť ke komplikované periodě;

v. d. Gabelentz 411), ale Malajec označuje posesivem na verbu agens děje pasivního, kdežto Semita jím vyjadřuje objekt transitivního děje (ib. 413). Jdeme-li však dále, musíme též říci, že Malajec vyjadřuje vztahy větné více diathesí než pádem (ib. 419/20). Tak jest možno mluvit i o typu uraloaltajském, ač jazyky sem spadající stěží historicky souvisí, ale jsou tu (charakteristiku viz u v. d. Gabelentze 418) některé společné sklony: slovosled¹⁸¹⁾ (subjekt — verbum — určující rčení), záliba pro participiální vazby. Je třeba přiznat, že i indoevropské jazyky by se tomuto typu dosti blížily, asi podobně jako semitština k malajštině (v. d. Gabelentz 416). Ale přese všechny tyto postřehy musí zůstat každé takové srovnávání jazyků kusé. Charakteristiky jazyků by musily být daleko podrobnější, takže by pak přestaly být praktickými schematy. Bylo by to krátké popsání. Tím by také odpadla každá jiná charakteristika než historická. Jazykověda nemůže klasifikovat, nýbrž třídí jednotlivé jevy a vysvětluje celé dění jazykové. Ale hodnotiti jednotlivé jazyky znamená právě vytrhávati zjevy z jejich souvislosti a podávati karikatury skutečnosti, jež jest daleko bohatší než kterékoli schema může naznačit. Při tom však dlužno přiznat, že jsou určité tendence v jazykovém dění, ale to nejsou schemata, to jsou spíše sklony. Ty sledovat je úkol budoucnosti.

¹⁸¹⁾ Věta se ukončí prostě až když se vysloví verbum finitum; dále viz v. d. Gabelentz 418.

JAZYKOVÉ ZMĚNY.

V předešlých kapitolách jsme sledovali formu řeči a přehodnocování jejího obsahu, a seznali jsme, že forma vzniká zevšeobecňováním častých formulí a že systém řeči vzniká více méně přesnou reprodukcí: formy se tvoří analogicky podle častých formulí. Pokud tato reprodukce souhlasí s tradicí, t. j. pokud si mluvčí může vytvořiti formy analogicky, třeba jich před tím neslyšel, je systém toho tvoření životný. Spočívají-li pak některé formy na pouhé reprodukci, t. j. odlišují-li se nějak od běžných typů, tu nastává dvojí možnost: buď se drží proto, že se často vyskytají v řeči, a pak máme formy 'nepravidelné', spočívající na tradici¹⁸²⁾ vedle pravidelných forem, kde tradice jest v souhlasu s analogickým tvořením¹⁸³⁾; anebo 'nepravidelná' forma jest zatlačena formou tvořenou analogicky, třebaže by tato nová forma byla v odporu s tradicí, a tak vznikají změny analogické. Nebo konečně element (slovo) ztratí v nějaké formuli svůj konkrétní (mnohdy) emoční význam a stane se formálním výrazem gramatickým. To vše znamená změnu a skutečně řeč jest pohyb a tedy i změna. V řeči jako všude v životě se vše mění, a jest div, že řeč se mění jen do té míry, jak se to děje, neboť kdyby všechny individuální zvláštnosti měly v řeči proniknout, kdyby každé osobní pošnutí výslovnosti mělo měnit řeč, stala by se tato nepotřebnou pro dorozumívání. Krátce, člověk nevysloví dvakrát absolutně stejně touž hlásku, ale tyto odchylky prakticky neznamenají nic; teprve až když odchylky ty postupují jedním směrem a hlavně když se tento proces dostavuje u četných jedinců častěji, může nastati zevšeobecnění změny (Paul 177). Odchylky tedy buď brzdí anebo přijímá souhlas celku, určitá společnost mluvící určitým jazykem (resp. dialektem). Vzniklými změnami se pak může dokonce porušiti rovnováha systému i vznikají jiné změny směřující k tomu, aby se opět rovnováha obnovila: jazyk se stále snaží vyrovnati rozpory, ale tento ideál je nedostižný (Paul 227); je tu snaha po balancování (Delacroix 244), snaha zavést jistý racionelní pořádek v iracionelním (ib. 199), ale přes to jedna změna vyrovná rovnováhu na jedné straně a poruší ji na straně druhé. To je zákon života; život není ani logický ani není nezměnitelných norem, život je

¹⁸²⁾ O příčinách zachování určité formy viz Delacroix 249.

¹⁸³⁾ Srv. Meillet, Ling. 130 násl.

změna, vývoj, jenž stále běží, nerovnými a rozmarnými oklikami. Tak vznikl jazyk a tak se i mění (srv. i Sperber, Affekt 7). Vše je v pohybu, nic netrvá, ale tento pohyb není přímočarý, nýbrž oklikovitý, zdánlivě bez cíle a přece běže se určitým směrem. Kdo pak jej chce poznat, musí sledovat nejen ony rozmarné okliky, nýbrž i celkový směr.

Výsledky jazykových změn afektují jak význam [sémantické změny: a) *testa* > fr. *tête*, β) (*ego*) *habeo amatum* > fr. *j'ai aimé*] tak i formu (srv. předešlé případy, a dále i s nezměněným významem *decem* > *dis*), ať již to byla změna pouze hlásková (ř. φέροντι [= dorsky φέροντι] > att. φέρονσι; *decem* > fr. *dix*; *amavi* > fr. *aimai*) či změna morfologická (*visus* : franc. *vu*; *amāvimus* : *aimásmes* a podobně.¹⁸⁴) Změny významové jsou často prudké a složité a prozrazují často vlivy cizí. Systém fonetický je mnohdy daleko méně stabilní než systém morfologický (Meillet, Lang. M. 7) a tak změny hláskové, analogické, a vlivy cizí, t. j. přejímání cizích slov, byly předmětem studia v XIX. stol. Analogické změny spočívají v podstatě na asociaci dvou slov: slovo se mění pod vlivem slova jiného, na př. *nosejí*, *trpějí* vlivem *umějí* a *sázejí*; sem spadá i změna slov působením falešné etymologie, na př. naše *pokrytec* z *hypokritēs* pod vlivem *pokryt*, a změna významu slov pod vlivem takových etymologií: *vale* = 'buď zdráv', pak 's bohem', pod vlivem nového významu i *valeat* může značit 'ať si jde'; anglické *outrage* (< fr. *outrage* < **ulragium* nebo **ultraticum*) se spojuje v myslí mluvčích s *rage*. Podklad analogických změn jest psychologický, kdežto ve fonetické změně se viděly příčiny hlavně fyziologické. Dále se zdálo, že kdežto fonetické změny působí rušivě na systém jazykový, že změny analogické vždy zavádějí nový pořádek (na př. Delacroix 150). Toto pojetí je však nepřesné. Analogické změny sice mnohdy odstraňují nepravdivé formy, jako na př. *beru* : *béřeš* : *béře* > *bereš*, *bere*; anglos. *fōt*, gen. *fōtes*, dat. *fēt* > *fōt*, *fōtes*, *fōte* (podle *stān*, *stānes*, *stāne*; isl. střídání : *annarr* : *önnur*; dat. *öðrum*: n. pl. *aðrir* bylo v jiných severských jazycích odstraněno), změny fonetické mohou působiti i rušivě a spočívají z valné části na psychologickém podkladě (viz i Jespersen, Lang. 290 násl., srv. i 282). Proto není příčiny rozlišovati je tak úzkostlivě, a v následujícím přehledu dotkneme se jich obou současně. Vlivy cizí jest naproti tomu nutno rozlišovat zásadně. Ty afektují v prvé řadě slovník a méně gramatiku (Meillet, Ling. 84/5). Tím vzniká otázka, do jaké míry může býti řeč míšeninou dvou naprosto různorodých prvků. Tak se zdá na př., že africká řeč hausa jest míšeninou elementů berberských a bantuských

¹⁸⁴) Sem bych zejména počítal t. zv. "změny gramatické" jako něm. *Wörter* místo stíhonněm. *wort*, *fürchtete* místo *vorhte*. To jsou v podstatě tytéž změny jako při odvozování *gut* : *Güte* a Noreen je počítá k změnám obsahového významu. Změny formy jsou tedy nejen pouhé měnění, ale někdy jsou to prostředky výrazu formy.

(Sturtevant 152). Po stránce gramatické by mohla řeč býti míšeninou dvou naprosto různorodých prvků jen tehdy, kdyby neměla *formy slova*. Tedy je myslitelné, že jazyk jako je anamitský mohl se mísit s jiným jazykem. Má-li však určitý jazyk vyvinutu formu slova, zůstává jím gramaticky stále, pokud je forma slova zachována alespoň zhruba. Kdyby tedy na př. nějaký dialekt latinský byl přecpán cizími elementy lexikálními, jest stále latinský, pokud má latinskou flexi (srv. Meillet, L. M. 9/10). Ovšem může se stát, že se mísí dva úzce příbuzné dialekty, kde jazyková forma je v podstatě táž. Pak vznikají skutečně míšené jazyky, a téměř každý jazyk spisovný jest míšeninou nářečí; moderní dialekty jsou mnohdy míšeniny dialektů starších a spisovné mluvy.

K této otázce se vrátíme ještě později, nyní přihlédneme nejprve k změnám hláskovým, ať již jest jejich příčina čistě hlásková nebo analogická. Změny ty se jeví buď

A. odpadnutím hlásky v násloví (*prokope*), na př. *jdou* > [dou], ve středosloví (*du*) *sagst* > *sagst*, v zásloví *země* > *zem*, *umějí* > *uměj*.

B. Přisunutí hlásky: v násloví (*prothese*): *ono* > *vono*,
v středosloví (*epenthese*): *sestra* <
**sesra*,
v zásloví (*epithese*): něm. *Ha-bicht*
< středohorněm. *habech*.

C. Přeměna hlásek, na př. *rána* : *ran*, *Jan* : *Jene*, *duše*
> *duše*, *peku* : *péci*, *vedu* : *vésti*. Důležité jest zejména krácení slabik před novým sufixem, na př. welské *mor* : plur. *moroedd*.

Každá hlásková změna může být buď povahy náhodného přeroknutí anebo následek samostatné změny hlásky (t. zv. změny spontanní), kde se hláska mění bez ohledu na své okolí (na př. indoevr. *ō* > praslovanské *ā* : *darz*, ř. *δῶρον*), anebo tu běží o změnu v určitém sousedství, t. j. o tak zvanou změnu kombinatorní, na př. v *pátek* [f pa:tek]. Kombinatorní změny se mohou dělit na

1. přesmyknutí (metathese) : *velryba* > *verlyba*; ve větě sem spadají t. zv. spoonerismy (mnohdy zúmynslé), na př. *kerná čáva* místo *černá káva*.

2. Připodobnění α) připodobnění k následující hlásce (regresivní), na př. *kdo* [gdo], *zpráva* [spra:va], dále monofthongisace, pak přehlásky jako *daj* > *dej*, něm. **lambir* > *lembir*, *kosti* t. j. [kosti] atd.;

β) připodobnění k předcházející hlásce (progresivní asimilace) : **morjo* > **morje*, **jəgo* > **jəgo*, stsl. *igo*; lat. **saldo* > *sallo*, germ. **hulja* > sthonněm. *hulla*.

γ) vzájemné připodobnění: **uoidai* > stsl. *vědě*, **sair*... > starohorněm. *sér*.

3. Rozlišení čili disimilace a) rozlišuje se předchozí od následující (regresivní disimilace), na př. něm. *pilgrim* < *peregrinus*, dial. *alkýř* < sthorn. *ärker*, *legrace* < *recreatio*.

β) rozlišuje se následující od předchozí: *böh*, t. j. *booh* > *buoh*.

γ) vzájemné rozlišení: střhorn. *mīn*, t. j. *miin* > novoněm. [maěn].

Výsledky hláskových změn jeví se mnohdy buď ve splynutí dvou různých slov, na př. něm. *Waise* < střhorn. *weise* a *Weise* 'melodie', střhorn. *wise*, anebo dvě různé formy téhož slova (doublety) se významově rozliší, na př. *horký* : *hořký* (stsl. *gorьkь*).

Změny vycházejí buď od individua samého (primární změny); sem patří přeřeknutí a spoonerismy, jež jsou rázu psychologického, také změny způsobené emocí jako *kráá:sny*; i eufemismy jako *pašátko* (t. j. prasátko), něm. *Deivel* místo *Teufel*, náleží sem. Také u mnohých asimilací, přisunutí, odsunutí, metathesí a jiných změn jsou momenty psychologické, ale mohou tu přistupovati i momenty jiné, jako jistý sklon artikulace, zběžné vyslovení, nedostatek cviku mluvidel anebo dokonce okolnosti fyziologické, tak na př. ženy v Yao si prostrkují hořením pyskem dřevěný kotouč i nemohou vyslovit *f*. Jest však třeba pamatovati, že u některé změny převládá psychologický moment, u jiné moment jiný, jindy jest to vlastně komplikovaný proces, při jehož prvním stadiu převládá moment jeden a při druhém stadiu moment jiný. Tak na př. ekonomie či snazší artikulace jistě spolupůsobí při asimilaci, synkopě, apokopě, ale jest třeba, aby mluvíci při vyslovování nevěnoval dosti pozornosti faktu, že se taková změna děje, sice jinak by ta změna sotva nastala. T. zv. ekonomie řeči nebo snaha po snazší artikulaci¹⁸⁵) značí, že mluvidla nejsou cvičena pro určité artikulace, a to se může státi jen tehdy, nevěnuje-li mluvčí takovým artikulacím dosti pozornosti (anebo kěží-li o slovo cizí, jež má opravdu hlásky neobvyklé). Primární změna jest také změna vzniklá nepřesným čtením, na př. *menu* místo *správného* [məny].

Aby takové změny afektovaly jazyk, musí se rozšířiti po určité společenské jednotce. To se děje napodobením slyšeného slova, napodobením druhých. Zde má jistě matčin jazyk veliký vliv a u dětí pravidelně matčin jazyk vítězí, je-li dítě ponecháno úplně na starost matce. Theorie, že řeč se nejvíce měnila při válkách a epidemiích, kdy děti bývaly ponechávány bez péče rodičů, jest jistě oprávněna. Sem také spadá míšení jazykové, jak se na př. jeví v pronikání židovské výslovnosti němčiny, slavismů v němčině a germanismů v češtině. Tyto vlivy se jeví zejména v akcentu a intonaci a v syntaxi. V hláskosloví projevují se zejména substituce hláskovou, na př. v irské angličtině [f], [ð] se

¹⁸⁵) Theorie ekonomie a snazší artikulace sama o sobě nemůže vysvětliti všechny zjevy změn hláskových.

substituují silně aspirovaným [f] a [ð]. Konečně sem patří i změny vzniklé napodobováním výslovnosti osobnosti nebo společnosti, jež se pokládá za ideál sociální. Tak na př. Percyho nedostatky ve výslovnosti (nepřesná artikulace, 'speaking thick') se staly módou hrdin (Shakespeare, Henry IV., II. 2. 3: *And speaking thick (which Nature made his blemish) Became the accents of the valiant*); výslovnost francouzského dvora měla vliv na šlechtu a některé formy, reprezentující primární změny vycházející od francouzského krále, drží se dodnes v literární frančině. Není však ani třeba choditi tak daleko; stačí si vzpomenouti persifláží říšské důstojnické němčiny, abychom viděli, jak se změny šíří napodobením. Že určitá změna proniká nejprve v jisté třídě, je vidět na výslovnosti [boid], t. j. *bird*, [wöim], t. j. *warm*: jest známkou výslovnosti jistých nižších tříd v New York City, jíž se rozeznávají od novousedlíků. Spisovný jazyk sám jest pak móda přijatá od literárních kruhů; i tento jazyk jest vytvářen napodobením a to mnohdy elementů různorodých.

V napodobování se může mnohdy přestřeliti a tak vznikají hybridní formy, jež chtějí býti formami jisté třídy, ale nejsou jimi. Ty formy známe dobře, na př. *vojákami* (tvořeno z *vojákama* podle analogie *rybami* : vulg. *rybama*) a v berlínské výslovnosti *getzt* (*jetzt* podle *gut*, berl. *jut*). V Americe výslovují někde hyperkorektně *Missoura* místo *Missouri* (protože vědí, že proti místnímu *Americy*, *Arizony* stojí spisovné *America*, *Arizona*). To seznal již Vespasianův dvořan *Florus*, jenž poučoval svého vládcu, že se má říkat *plaustrum*, nikoli *plostrum*, a druhý den byl žertovně titulován od císaře *Flaure* (*salve Flaure*).

Odloučí-li se určitá skupina jazyková od celku, berou se změny jazykové vlastní cestou. Mnohdy jazyk vystěhovalců zachovává starožitnější ráz, jako na př. jazyk francouzských kolonistů v Kanadě.

Také afekt jest jednou z hlavních příčin jazykových změn; jak jsme již podotkli, emoční výrazy častým užíváním ztrácejí na síle (výraznosti) i tvoří se opět a zavádějí nové emoční výrazy a změny emocí způsobené pronikají jazyk. Sem by se mohlo počítati i přeřeknutí, eufemismy a pod. (o afektu a jeho významu při změnách jazykových viz zejména Sperber, „Über den Affekt als Ursache der Sprachveränderung“).

Jak se primární a sekundární změny kombinují, vidíme při nenáhlých změnách hláskových. Zde se musí primární změna státi primární změnou větší skupiny a přecházeti co sekundární změna na okolí. Takové změny se šířily pomalu (na př. *o* : > *ow*), po jistou dobu oba varianty existovaly vedle sebe.

Ale některé změny jazykové se dějí ovšem náhle, tak asi *tl* > *cl*, **pōtlom* > *pōclom* > *poculum*, avšak i zde musily spoluúčinkovat faktory jak primární tak i sekundární.

Oslabování nepřívzvučných vokálů se dělo jistě jak změnou sekundární tak i změnou primární. Mluvíci vyslovoval nepřívzvučný vokál nezřetelně, protože tento vokál byl patrně irrelevantní, posluchač ho nevnímal zřetelně a nestaral se o to, aby jej přesně vnímal, protože mu toho nebylo zapotřebí. Při krácení jako *člověče* > *čěče* působí hlavně, že tu běží o oslovení, jemůž mluvčí nevěnuje pozornosti a proto je běžně vysloví. — [Jespersen (Lang. 269) míní, že při splynutí záslovních vokálů anglosas. *a, e, i, u* > *o* působila okolnost, že koncovky samy o sobě neměly jednotné a navzájem rozlišené funkce. Srv. však též Horn, Sprachkörper, zejm. 118.]

Po těchto úvahách můžeme přikročiti k otázce příčiny změn. Vnější vlivy, jako klima, nepůsobí přímo, nýbrž asi jen tím, že vůbec afektují společnost a tak že mohou modifikovati vnitřní faktory změn hláskových. Anatomické a fyziologické příčiny vysvětlují jen malou část změn, ač na př. ono vkládání dřevěného kotouče vysvětluje ztrátu *f*. Šišláni a pod. afektuje sice řeč individua stejně jako přílišný požitek alkoholu může způsobiti šišláni, ale to by mohlo afektovati řeč jako řeč určitého celku jen tehdy, kdyby to bylo šířeno napodobením, tedy změnou sekundární. Snad by bylo možno zmíniti se zde i o labialisaci při údivu v angl. *Jesu* > *Josu*, anebo o Sweetově teorii, že angl. cockney [nau] má svou příčinu v stálém úsměvu příslušníků třídy cockney. Důležitější jest nepřesné vnímání, jež způsobuje nepřesný obraz zvukový a pak i nepřesnou reprodukci, na př. při německé substituci hláskové *šurnal* místo franc. [zurnal]. Nepřesné vnímání a tedy i nepřesný zvukový obraz vznikl při změně angl. *an auger* > *a nauger*. O nedostatku cviku mluvidel bylo již promluveno a naznačili jsme, že s tímto momentem souvisí i t. zv. 'ekonomie řeči' a 'usnadnění artikulace'. Některé změny artikulace však zasluhují povšimnutí. Sem patří zejména Winklerův zákon, podle něhož artikulace pohyby společné dvěma hláskám se provedou jen jednou. Šlo by tedy o asimilaci, srv. též něm. *entdecken, einteilen*, kde prvá hláska nemá explose. Sem by patřily i kontrakce jako latinské **coopia* > *cōpia*, naše *dobří(j)i* > *dobří*. Různé synkopy jako *jeho milost pán* > *jemnostpán*, ruské *gosudar* > *sudar* a pražské *člověk* > *čěk* jsou jistě usnadněním (srv. též výše) potud, že místo dlouhého výrazu nastupuje výraz krátký. Že tu spolupůsobí i rytmické momenty, vyplývá z okolnosti, že po ztrátě hlásky nastane změna intonace (srv. Sütterlin, W. d. spr. Geb. 171). Ale již okolnost, že to jsou vlastně praktické ohledy, poukazuje na faktum, že psychologické momenty tu mají buď přední nebo aspoň značnou roli: při asimilacích se mění zvukový obraz v duši mluvčího. Při synkopě (prokopě, apokopě) jest bezprostřední příčinou rychlé vyslovení, ale tato síla je omezována ohledy na srozumitelnost a tak o d p a

dají elementy nedůležité^{185a}) (Oertel, Lect. 210). Slova často užívaná ztrácejí v první řadě svou významovou hodnotu a tu se vyslovují velmi zběžně, na př. *I shall go* > *I'll go*. (O tom viz zejména Hornovu práci Sprachkörper u. Sprachfunktion, zejm. str. 21, 104, 118.)

Do jaké míry disimilace souvisí s rytmem a je-li i disimilaci možno pokládati za jistý druh ulehčení výslovnosti (jako na př. u Bloomfielda 217, sub epenthese ib. 213, a Sturtevant 54), může zůstat sporné. Praktického druhu jest *zvýšení hlasu*, aby bylo docíleno větší zřetelnosti; *krácení* jako něm. *Auf- und Untergang* mohou se označiti jako jakýsi druh ekonomie.

Čistě psychologické jsou nejen tautologie a opakování (na př. *píšu, píšu patnáct*), ale i krácení jako *kilo, auto* místo *kilogram, automobil*. Také emoční změna tónu a změna kvantity následkem důrazu sem náleží.

Konečně přicházíme ke změně zvukového obrazu. Tu jest předně případ, kdy jeden zvukový obraz působí na druhý a přeřeknutí jako *paster noster* místo *pater noster*; spoonerismy jako *half warmed fish* místo *half formed wish*, a analogické formace a kontaminace jsou výsledkem těchto změn. Příklady analogie byly uvedeny již dříve, nyní stačí přidati ještě několik dokladů, na př. *ἑμποδών* (podle *ἐμποδών*), *bratrovi* podle *synovi*; *recor-dari* podle *oblivisci*; frasa *wir freuen sich* podle *er freut sich*, *mea interest* podle *mea refert*, kontaminace: něm. *Fohlen* kontaminací (změtením) (der) *Fohle* a (das) *Füllen*, ve frasích *quin die* (*quin dicis a dic!*), *te decora* 'tebe hodné' (*te digna a tibi decora*), *different than* (*different from : other than*).

Podmínkou takových změn jest, aby v daném okamžiku vnikala dvě slova do vědomí mluvčího, a není třeba, aby pojmově souvisela (viz též Sütterlin, W. d. spr. Geb. 49/50; Delacroix 205 a násl.). Rozdíl mezi kontaminací jako *evoid* (*evade : avoid*) a analogickou formací na jedné straně a přeřeknutím asimilačního rázu jako *paster noster* je v tom, že v prvním případě tanou na mysl dvě slova, ač nezamýšlíme pronést obě, v druhém případě běží o vliv dvou slov, jež hodlá mluvčí pronést v krátké sukcesi. Při hláskách může nastati něco obdobného a pak zde vznikají buď částečné¹⁸⁶) nebo úplné¹⁸⁷) asimilace,¹⁸⁸) k nimž patří i vokální harmonie, jak ji shledáváme v jazycích ugrofinských a turkotatarských, kde se vokály sufixů řídí podle před-

^{185a}) Elementy nemající funkce se oslabují anebo dokonce mizejí. Elementy funkčně slabé se mohou redukovat, kdežto elementy funkčně významné se drží. Také nastávají redukce v případech, kde funkce jest příliš vyznačena. Srv. Horn l. c. 135, jehož výsledky bych specifikoval takto: útvary funkčně nedosti charakterisované ustupují jiným, původně konkrétním, kde funkce je jasněji vyznačena.

¹⁸⁶) Na př. angl. *feet*, stangl. *fēt* < **fotiz*.

¹⁸⁷) *Braganza—Brigantia*, lat. *sallo* < **saldo*.

¹⁸⁸) Viz též výše.

chozí kmenové hlásky. Zde tedy vidíme psychologickou stránku procesů asimilačních.

Psychologického rázu jest i metathese, jež se osvětluje změnami ve frasích jako spoonerism *half warmed fish* (místo *half formed wish*). Haplogogie se nazývá zjednodušení skupin stejných nebo podobných jako na př. lat. **semimodius* > *semodius*, **nutritrix* > *nutrix*, *scripsisti* > *scripsti*; *tragikokomický* > *tragikomický*. Vysvětluje se obdobně jako asimilace či disimilace.

Při metathesích, haplogogiích a asimilacích je nesporné psychologického rázu ta okolnost, že mluvčí necítí potřebu, aby 'nesnadnou skupinu' ovládl a přesně vyslovil, tedy nedostatek brzdění změny, změna sama se vysvětlí dostatečně již faktem, že člověk nikdy neopakuje absolutně týž zvuk.

Přicházíme konečně k t. zv. *minimálním změnám*, jako jest na př. změna alžbětinského [ɔ:] v novoangl. [ow] (srv. též posunutí původních explosiv v pragermánštině). Zde existovaly patrně po určitou periodu dvě různé hlásky vedle sebe, jedna starší, jedna novější, až konečně novější zvítězila. Tak jistě vznikly mnohé změny spontánní. Jest však možno též, že mnohé změny, jež se nám dnes zdají spontánními, jsou změny původně kombinatorní (asimilace, disimilace atd.) a že se tyto změny přenesly odtud na jiné případy. Tolik alespoň je jasné, že kombinatorní změny jsou mnohdy omezeny původně na méně kombinací a že se šíří na kombinace jiné; tak na př. ztráta jotace v staré češtině nastala již v předliterárních dobách po *l*, v jiných případech nejprve jotace trvala, ale od poloviny XIV. stol. a ve století XV. mizela kromě po labiálách. *ě* [je] měnilo se v [e] nejprve v krátkých slabikách *ě, ně, dě, tě*, jež se mění v *je, ně, d'e, t'e*, a pak v jiných skupinách. Obdobný proces možno pozorovat při změně angl. [ju:] > [u:] (viz Jespersen Lang. 291. O změně vulg. lat. *ā* > fr. *e* srv. Schuchardt-Brevier, 61 násl.). Ať již vysvětlujeme tyto procesy jakkoli, nesporné jsou dva momenty, že totiž *pravidelnost* změn hláskových jest rázu spíše psychologického a že t. zv. *minimální změny* jsou výsledky dlouhé periody kolísání (srv. Jensen 30).

V každém jazyce můžeme pozorovati jisté dynamické sklony¹⁸⁹) jako jistý přízvukový typ, jistý způsob znělosti nebo neznělosti, jistý způsob dechu. Pak jsou tu snahy po vyrovnání fonetického typu a snaha po zachování typu jazykového, ač ovšem i tyto se časem mohou naprosto změnit. Vysvětliti tyto změny úplně dosud nedovedeme, a třeba jsme poukázali na teorie jako o usnadnění artikulace, o nepřesném vnímání a minimálních změnách, nemůžeme je pokládati za plně uspokojující a musíme připustit, že dosud víme o příčinách a podstatě změn hláskových málo.

¹⁸⁹) Viz na př. Grammont MSL. 19, 245 n., srv. též Meillet, Méth. comp. 89. O specifických inovacích jak na poli hláskosl. tak i jinde srv. Meillet l. c. 97.

kových málo. Změny hláskové jsou v podstatě zvyklosti v určité společnosti a běží tu tedy spíše o *událost* než o nějaký zjev přírodní. Tím se ocitáme před otázkou o platnosti zákonů o změnách hláskových. Zde se míní *změny hlásek*, jež nejsou výsledky změn funkčních, nýbrž záleží jen na hláskách samých.¹⁹⁰)

O bezvýjimečnost hláskových zákonů byly dlouhé spory. Ale tyto spory byly ve mnohých případech zbytečné, protože názvu *hláskový zákon* se různě rozumělo. Značí-li zákon změny, že jest jistý příčinný vztah, t. j. *zákonitost* jisté hláskové změny, pak tento 'zákon' jest jistě bezpodmínečný. Ale jest otázka, zda byl tento zákon vždy správně formulován; nazýváme-li *formulaci* zákonitosti určité hláskové změny zákonem, pak ovšem musíme být připraveni na to, že tyto zákony nebudou bezvýjimečné, protože jsou často nepřesné, ba budeme musít připustiti i existenci *sporadických změn hláskových*, t. j. změn, kde prostě nexus causalis takové změny nám není jasný.¹⁹¹) Takové případy jsou dosti hojné a příčiny mohou býti různé; mnohdy jsou to změny, jež vůbec nespádají pod změny čistě hláskové, jako jsou na př. baskické *mavru, mora, murko, morroko* atd. (viz v. d. Gabelentz 301), kde patrně jde o nejasný obraz zvukový, jež se různě mění, ač tu třeba uvažovat, nenáleží-li různé formy různým dialektům anebo různým periodám anebo neběží-li tu o zákony funkční. Podobně při *onomatopoiích* může nastati odchylka, ale to jest opět tím, že zde neběží o změnu čistě hláskovou (na př. něm. *Kuckuck* nemá hláskového pošinutí, neboť kdyby nastalo, přestalo by slovo býti onomatopoiem). Ovšem nutno též přiznati, že mezi změnami čistě hláskovými a jinými podstatného rozdílu není a že v každém hláskovém procesu je určitý nexus causalis.

Z těchto úvah vidíme, že třebas bylo dost příkladů, kde nám příčinnost čistě hláskové změny není zcela jasná (na př. proč je ř. *ὄρω* vedle *ὄυδος*, proč s'ojí proti skr. *hřd-* ř. *καρδ(α)*, nemůžeme předpokládati, že určitá hláska anebo forma se vyvinula z jiné formy, není-li to buď samozřejmé nebo nemůžeme-li to opodstatniti příklady krajně obdobnými co do podmínek a povahy změny. Musíme si však být vědomi toho, že zákonitost dění jazykového jest požadavek čistě methodický, t. j. že nesmíme předpokládati změnu hlásky, není-li buď prokázána anebo nedovedeme-li jí vysvětliti; ale 'zákon' jest zde spíše popisem určitých dění než vystižením podstaty jazyka.

¹⁹⁰) Theorie Wundtova, že změny hláskové jsou způsobovány stále rychlejším tempem řeči, nevysvětlila by předně všechny případy a za druhé je sporné, zda tempo vždy vzrůstá. Ovšem nelze popřít, že synkopa jest bezprostředně způsobena rychlým vyslovením.

¹⁹¹) Na př. při sporadickém redukování slov jako *gosudar* > *sudar*, *jeho milost pán* > *jemnostpán*, welsky *dioer* < *duw a wyr*, jest příčina v tom, že tu jde o formule, jež ztratily svůj plný význam a jsou obyčejně pronášeny zběžně.

Pozn. Sluší míti na zřeteli, že hranice přesnosti hlásek jsou v různých jazycích různé u různých zvuků. Tak na př. výslovnost něm. *au*, *eu* jest velmi různá. Jespersen upozorňuje (Lang. 283), že v angličtině jest hodně dvojice slov lišících se formálně jen znělostí či neznělostí (na př. *cap* : *cab*, *frock* : *frog* atd.) a že se proto záslovné medie liší od záslovných tenuí, kdežto v němčině, kde takových dvojic není, mohly se záslovné medie stát neznělymi. Poněvadž pak rovněž v násloví a v středoslovni rozdíl mezi tenuí a medií nepůsobí v němčině rušivě na změnu výrazu, t. j. poněvadž tu není dvojice slov, jež by se lišila pouze náslovným nebo středoslovným rozdílem mezi medií a tenuí, snadno mizí v němčině rozdíl media : tenuis. Ovšem mohlo by se stejně dobře mysliti, že němčina nemá těch dvojic právě proto, že tam mizí rozdíl mezi medií a tenuí, a v angličtině mohly tyto dvojice existovati, protože rozdíl *b*, *d*, *g* a *p*, *t*, *k* byl zachován. Jespersen, jak je vidět, stojí zde na stanovisku praktických ohledů (zřetelnosti) v řeči; podobně vysvětluje i okolnost, že některá nepřívzvučná nebyla redukována proto, aby nesplynula s jinými, na př. aby se nespletlo *on* s *an*, *and* [ən] (Lang. 287).

Výsledky hláskových změn jeví se morfoloicky na př. v přecházení aglutinace (viz výše) ve flexi, a to jest jistou psychologickou známkou (srv. v. d. Gabelentz 436). Ostatně aglutinace sama jest již výrazem syntetického formálního sklonu (srv. Delacroix 255, ale též de Saussure, Ling. 243), třebaže tu nelze dosti zdůrazniti fakt, že aglutinace je proces a nikoli fakt (de Saussure). Aglutinace se nevyvinula jedním rázem, nýbrž patrně byla perioda, kdy v jednom případě běželo ještě o frasi (formuli více slov) a jindy již o formu slova (na př. fr. *dirai* < *dir'ai* < *dicere habeo*; srv. v. d. Gabelentz 348). A konečně není jisto, že všechny formy, jež se dnes jeví aglutinačními (t. j. kde sufigovaný element má jistou samostatnost), se vyvinuly přímo z formy frase; jsou možné případy, kde by se ony sufixy vyvinuly zevšeobecněním a v důsledcích toho i jistým osamostatněním flexivních sufixů (na př. ruský sufix *-mi* [pro instrum. plur.] místo *-y* : *-mi*).

Redukce hlásková může pak pokročiti dále až k úplnému zaniknutí formálních elementů a pak nastupují mnohdy formace analytické (viz výše; Gabelentz 480, srv. též Sturtevant 164). Prostě ztracená forma slova je vystřídána formou frase a tak na př. Angličan nemůže přeložiti *filium amat pater* týmž slovosledem, protože v angličtině jest slovosled formou frase a vyjadřuje, že první slovo ve větě je východisko děje a ne jeho cíl, jak to vyjadřuje latinský akusativ. Ovšem zdá se, že ztráta flexe a fonetická redukce slova jest tu spíše následek než příčina analytického výrazu (srv. též Oertel, Lect. 318).

Poznámka o analogii. Nebudeme znovu mluvit o významu analogie, jak zasahuje nejen do hláskosloví, tvarosloví a syntaxe, ale i do sémantiky; stačí odkázati na to, co jsme již řekli. Podotkneme jen, že přemodelování formulí, jež pokládáme za základní proces jazykový, jest v podstatě proces analogický. Tvoření vět rozvitých (složených) jest prostě přiřazování formule vedle formule a jest zbytečno ukazovati, kdy vznikla rozvitá věta spojením dvou vět samostatných a kdy jest podřadná

věta prostě substitucí za verbální nomen nebo za pronominální element (tedy *volo hoc* : *hoc* = *eas* > *volo eas*). Zde stačí, že podřadná věta je prostě formule, jež v tom okamžiku má platnost jediného celku a zařazuje se k ostatnímu, tedy v *I came before the sun rose* je *the sun rose* v tom okamžiku právě takový celek jako *the sun-rise*.

Změny hláskové jeví se jako stálé adaptace a readaptace systému hláskového a analogická změna se snaží vyjádřiti podobný obsah podobnou formou. Stejně i změna významová (srv. též Bloomfield 252). Zde si musíme znovu uvědomit, že význam a funkce je totéž (Oertel, Lectures 293 násl.). Užíváme-li i slova 'význam' ve smyslu lexikálním a slova 'funkce' ve smyslu gramatickém, nesmíme přece nikdy zapomenouti, že běží o touž podstatu, jak ostatně vidíme z okolnosti, že to, co se v jednom jazyce vyjádří formálními elementy, vyjádří se jinde plnovýznamovými slovy, na př. naše *matička*, angl. *little mother*. To je jasné také při významových změnách a uvidíme v podstatě, že plný význam slova se mění buď v jiný plný význam anebo se jeho význam stává významem funkce.

Změny významu.

Změny významu dějí se pak ve vztahu k jiné představě, tedy¹⁹²⁾ na př. *noha* ve vztahu k *židle* má jiný význam než *noha* ve vztahu k *člověku*. Tento princip bych nazval *principem relativity*. Změny samy vznikají pak buď tím způsobem, že vyjadřujeme-li nově nějakou představu, přenášíme výraz známý, mající podobný znak, jenž má pro nás tak význačné citové zabarvení, že nová představa se jeví identickou s ním (*noha*), ale právě proto, že tu jest jiný vztah, celkový význam toho slova se musí měnit¹⁹³⁾ (*podstavec*). Podobně *ucho* a *ucho hrnce*, *ucho jehly*. Užíváním výrazu v určitém spojení vynikne některý významový moment, t. j. mezi představami, jež jsou spojeny s tím slovem, vynikne jedna do té míry, že se celý význam slova změní, na př. *lid* a *šlechta*, ale *jaká země taký lid* (tedy *lid* 1. nešlechtici, 2. obyvatelé); *vděčnost národa* : *sešlo se množství národa*.

Ve spojení jako jest lat. *exercitus victor* nabývá *victor* významu 'vítězný' a jest pravděpodobné, že v indoevropském prajazyce substantiva často nabývala funkce adjektivní v obdobných spojeních; adjektivy se ovšem stávaly tyto výrazy až shodou.

Jindy slovo položené v určité souvislosti nabude významu odpovídajícího výlučně této souvislosti, na př. *jed* < *jadž* 'jídlo'

¹⁹²⁾ Srv. Sperber, Bed. 24 n.

¹⁹³⁾ Aby taková změna pronikla, musí se často opakovat; její příčinou jest citové zabarvení a tak afekt nebo jeho ztráta jest vzpruhou významových změn (viz Sperber, Affekt; Bedeutungslehre, zejména na př. str. 36 nn.).

nebo franc. *poison* < lat. *potionem*. Mnohdy jedno slovo prostě přejímá význam celé frase, jíž se ona představa vyjadřovala, tedy naše *mělnické* < *mělnické víno*, lat. *Massicum* < *vinum Massicum*, angl. *Scotch* < *Scotch whiskey* a podobně; středověké *sermo* 'kázání' vzniklo z frase *sermo religiosus*, lat. *hiberna* < *castra hiberna*. Něm. *List* nabylo svého nynějšího významu ve frasi *arge list*; podobně fr. *rien* 'nic' z lat. *rem* vzniklo ve formuli *ne...rien*, fr. *pas* (< *passum*) ve formuli *ne...pas*. Tých proces se odehrál i při welském *dim* ve formuli *ny...dim*. Sem patří také substantivní užívání adjektiv, jako *dobří*, lat. *boni*.

Pozn. Morfologicky by se tu mohlo mluvit o "elipse" a se stanoviska sémantického se musí v kompozičních členech odehrávatých tých proces, než se může *automobil* zkrátit v *auto* a pod. Zde tedy je opět vidět stejnorodost frase a slova.

Jindy ztrácí výraz ve frasi svou názornost tím, že jest opakován, a stává se tak výrazem funkce, tedy na př. lat. *litteras scriptas habeo*, franc. *j'ai écrit la lettre*, nebo (*nihi*) *habeo scribere*, fr. *je (n') écrirai (rien)*, [*dar(e h)abes* > pozdní lat. *daras*].

Tak se stane formulě, jež dříve byla výrazem určitého názoru, nutnou formou určitého výrazu a tak vznikají na př. vazby předložkové, jejichž vznik si můžeme znázornit na př. na homérském ἔς Τροίην ἔκει, kde εἰς mělo původně význam zesílení frase Τροίην ἔξοι; později stala se preposicionální frase s εἰς jedinou možnou formou výrazovou.¹⁹⁴⁾

Další stupeň vývoje jest ten, že se v takové frasi změni výraznost formálních elementů tím způsobem, že hlavním nositelem funkce jest onen element, jenž původně byl plnovýznamné slovo a starší formální elementy jsou čistě jen formou dosti bezvýznamnou anebo dokonce zanikají, na př. lat. *ego amo* > sfr. *j(o) aim*; tím významově lat. *porto* = fr. *je porte*, ale lat. *ego porto* = fr. *moi je porte*. Tých proces můžeme sledovat při vývoji preposicionálních vazeb na místě pádů, na př. (*si pecunia*) *ad id templum data erit* = fr. *a (ce) temple*. Jak zde význam flexivního elementu ustupoval do pozadí, vidíme z pompejského *cum collegas*. Stejně jsou frase jako *magis dulcius* předchůdci románských komparativů tvořených pomocí *plus*. Tímto naznačeným procesem vznikají t. zv. formy analytické proti syntetickým formám (afixovým) [viz též Meillet, Ling. 130 násl., Delacroix 259].

Pozn. Preposicionální vazby románské jsou vlastně jen další stupeň vývoje preposicionálních vazeb vůbec. Již v latině předložkových vazbách jest flexivní element po většině jen tradiční forma; skutečný funkční význam má flexe jen v případech, kdy se předložka může konstruovat s více pády. Pokud můžeme sledovat vývoj jazyků indoevropských, vidíme, že nejprve jazyky indoevropské užívají forem, kde formální elementy jsou afixy. Později slova, jež původně (srv. též Meillet, Ling. 69) jen dodávala frasi výraznějšího rázu, stávají se elementy formálními, a někdy zase se stávají

sufixy (*dir'ai* > *dirai*) (viz též Sütterlin, W. W. Spr. 86 násl., W. d. spr. Geb. 87). V období indoevropské vznikly obdobným způsobem event. nomin. -s z pron. *-so?, srv. Wunderlich I. 37, Bloomfield 254: u některých jiných pádů vznikly sufixy snad ze starších postposic (Meillet MSL. 22, 51 nn.). Šlo by tedy o takové analytické výrazy, jak je můžeme pozorovat u mnohých neindoevropských národů. Ale přes to je stále záhadné, zda opravdu takové analytické výrazy, jak je shledáváme u neindoevropských národů, reprezentují počátek vývoje a indoevropské formy syntetické konce (srv. též Sütterlin, W. spr. Geb. 114, 135 násl.). Jisto jest, že funkce může někdy přežít afixální formu pádovou, jak to vidíme ve frasích jako *la bataille le comte, les quatre fils Aymon* (anebo se forma drží jen u několika málo užíváných slov, na př. enklit. dat. *lui* proti akus. *le*; viz Bréal, Es. 50 násl.). Konečně je třeba mít na zřeteli, že nová slova syntetická lze snadno tvořit, ale těžší je to s novými typy slov (srv. Sapir 37 násl.); a tak i jazyk polysyntetický sáhne k analytickému vyjadřování.

Pokud se týče termínu analytický, neužívejme ho v tom smyslu, že by se zde přesněji analysovala složitá představa než v některých afixových formách, neboť v tom případě jest na př. *intrabo* právě tak analytické jako francouzské *j'entrerai* nebo *je veux entrer*, neboť v *intrabo* má každá představa právě tak zřetelný symbol jako v analytických výrazech francouzských (srv. Bally 85/87; Meillet, Ling. 146 n.), kde se stala obligatorní. Výrazy analytické jako *je veux entrer* jsou právě méně intelektuelní než syntetické *intrabo* (Bally I. c.) a vznikly právě z výrazů emočních a forsyntetické *intrabo* (Bally I. c.) a vznikly právě z výrazů emočních a zřetelnější vyjadřující konkrétní nazírání (anebo výrazů, kde běží o zřetelnější vyjadřování, srv. Wunderlich I. 38). Vidíme tedy dvě tendence 1. *expresivní* (tvoření výrazu), jež obohacuje jazyk o nová slova a frase, 2. *abstraktní moment*, jež z expresivních frasi tvoří gramatické elementy (srv. též Bally 88 n.).

Nyní se vrátíme k změně významu po stránce lexikální. Řekli jsme, že význam slova se mění tím, že jest uvedeno ve vztah k nějaké nové představě, buď že některá z jednoduchých představ spojených s významem toho slova splývá s jednoduchou představou obsaženou v celkové představě nové (na př. *noha*) anebo že se dějí takové změny ve frasi (na př. *pas* v *ne...pas*). Mnohdy se stane, že se některá z jednoduchých představ sdružuje s představou spadající do sféry jiného lidského smyslu, tedy na př. představa zraková se sdružuje s představou hmatovou nebo sluchovou atd., a tak se přenáší význam slova na př. se zrakového pole na sluchové nebo se sluchového na hmatové atd.; tak mluvíme o *tónu* v hudbě a o *tónu* barvy, mluvíme o *ostrém* zvuku, o *studeném* tónu v hudbě nebo v malířství, o *sladké* barvě atd.

Jindy konkrétní význam slova mizí tím způsobem, že častým užíváním v určitých frasích stává se méně výrazným a tak vznikají abstraktnější výrazy jako franc. *penser* z lat. *pensare*, *craindre* 'báti se' z lat. *tremere*, lat. *rectus* 'správný' < přímý; *figere* 'tvořit' < 'utvářeti z hlíny nebo těsta, hnísti', srv. skr. *déhmi* 'potírám, maži'. V latinském *comprehendere* je proces změny zcela patrný a podle toho též něm. *begreifen*.

V tautologiích jeden z členů nabude obecnějšího významu i je možné, že řecké βουκόλος pův. 'skoták', pak pastýř vůbec, nabylo svého širšího významu ve spojení *βουκόλος βοῶν (podobného cosi je možno i v skr. *goṣṭhá-* stáj vůbec, pův. *másto*, kde

¹⁹⁴⁾ O změnách všeobecného významu pádu ve speciální v určitém spojení srv. Paul, Prinz.⁵ 151 n.

stojí skot). Tento proces jsme již poznali ve změně lat. *ego porto* > fr. *je porte*, kde je přejalo funkci latinského sufixu osobního. Sem patří i změna ve *with 's'* ze staršího 'proti', jak to je dosud patrné na *withstand*, význam 's' vyvinul se patrně ve frasích jako *to fight with* 'bojovati proti' > 'bojovati s'.

Konečně jest velmi důležitý případ, kdy směr děje anebo stavu se mění v tom smyslu, že původce neb příčina děje stane se následkem nebo cílem a vice versa; tedy objektivní smysl mění se v subjektivní, na př. *merces* > fr. *merci*, *periculum* 'nebezpečný podnik', pak 'nebezpečí'; *securus* 'bez starosti' > *jistý* (fr. *sûr*). Běží zde tedy o rozdíly, jaké jsme poznali ve spojení *bázeň boží* (genit. objektivní), *bázeň lidská* (subjekt.), *láska boží* (genit. subj.), *láska světského boží*, rozdíly, o nichž jsme již promluvili při otázce objektu a pasiva.

Spolupůsobením momentů citových slovo nabude buď horšího nebo lepšího významu; tak stane se '*rošťák*' podle okolností buď žertovným oslovením nebo nadávkou; tak se změnilo *captivus* > strfr. *caitif* ('miserable', 'malheureux'); lat. *villānum* > fr. *vilain* (paysan), pak 'chlap, darebák'. Mnohdy se stalo, že se slova naprosto indiferentního anebo dokonce dobrého významu počalo užívatí eufemisticky a slovo nabylo tak onoho významu, jaký onen eufemismus měl obejít a tak se stal eufemistický výraz závadným; nebo prostě indiferentní slovo bylo užíváno i od vrstev nižších a tím již se stalo závadným, na př. naše *holka*, něm. *Dirne* (pův. *panna*).

Dosud jsme se zabývali změnou významu, jež jest možná za každých okolností, nyní se obrátíme k případům, kdy je změna podmíněna individuálními okolnostmi (Wundtovy singulární změny významu). Buď zde běží o individuální spojení s představou možnou jen u určitých individuí nebo na určitém místě, na př. *pruská modř* nebo lat. *moneta* peníze (ražené v chrámu Junony 'Monety'), *ulice Karoliny Světlé*, *Behringova úžina*. Přenesením takového spojení představ vznikají výrazy jako *homérský smích*, *Donquijotiada*, *Hébé* (= sklepnice). Metafory a tropy vůbec vznikají tím, že určitá frasa má naznačit podobnost, jež tane mluvčímu na mysli, na př.:

*Přilétlo jaro z daleka
a všude plno touhy,
vše tlačilo se k slunci ven,
že snilo sen tak dlouhý.
Kraj celý smál se v žatvy....šatě;
Ty jabloně nad mořem zlatých klasů
mi šeptají o blahu zašlých dní.*

Nechť cokoli hlas rozvahy moudře namítá.

Nadávkou jako *osel*, *dobytek* jsou vlastně též metaforické. Mnohdy se obrážejí ve změně významu sociální podmínky starší doby (ať již běží o změnu možnou všeobecně za takových

okolností či o změnu individuální); tak na př. lat. *pecunia* ukazuje na dobu, kdy dobytek byl platidlem, podobně irské *cumal*, vlastně 'otrokyně', jest určitá jednotka valutární. Něm. *Wand* 'stěna' souvisí s gotským *wandus* 'prut' a s *winden* poukazuje na dobu, kdy stěny byly pleteny z proutí. Starohorn. *marahscalk* 'Pferdeknecht' jeví se již v lex Salica a leg. Alem. jako *mariscalcus*; tento výraz stal se titulem dvorního úřadu, odtud románská slova it. *mariscalco*, fr. *maréchal*; stejně středolatinšské *comes stabuli* jeví se co starofr. *conestable*, mod. *connétable*. Běží zde tedy o život u dvora; jak se měnily úřady při dvoře a život dvorský vůbec, tak měnil se i význam slov označujících tyto úřady. Franc. *arriver* z pozdně lat. **adripare* 'dosící břehu' poukazuje na život plavecký. Latinské *candidatus* obráží individuální zvyk římský, že političtí kandidáti chodili v *toga candida*.

O významu analogie a o lidové etymologii bylo již pověděno, zde se dotkneme jen významu slova; angl. *flash*, *dash* (a jiných na *-ash*). Německé *sein Schafchen ins Trockene bringen* se považuje za falešný překlad dolnoněm. *schepken* (*Schiffchen* — ale viz Kluge, Etym. W. sub *Schaf*); *Maulaffen feil halten* z *Maul open halten* 'míti hubu otevřenu'. *Salzierchen* 'Salzfaß' jest lidové přetvoření *Salsierchen* 'Sau-cière' (srv. středodoln. *saltêr*, fr. *sau-cièrè*).

Změna významu může se dítí také vlivem jiných jazyků. Zajímavý doklad je v americké češtině *šlápnout někoho k něčemu* (angl. *to treat* = 'uctítí' a něm. *treten* = 'šlápnoutí').

Změna významu není tedy libovolná, nýbrž je i tu přesný nexus causalis. Příčiny změn jsou však mnohdy podmíněny okolnostmi tak složitými, že každý případ vyžaduje zvláštního zkoumání; a rovněž nelze předpovídati, jak které slovo svůj význam změní, protože není možno předvídati všechny okolnosti, jež tu budou spolupůsobit.¹⁹⁵⁾

Příčiny zániku slov. Jedna z hlavních příčin jest zánik představ, již slovo vyjadřuje; tak na př. slovo *justiciár* vyšlo proto z oběhu, že dnes již justiciárů není, podobně i *podkoní*. *Kolovrat* pletou si lidé s *kolovrátkem*, protože kolovraty jsou dnes málo známy. Mnohdy vzniknou dvě synonyma a pak jedno z obou vymizí, tak na př. angl. *yea* a *yes* stala se synonymy (ač původně nebyla, podobně *nay* a *no*) a dnes již jest *yea* (*nay*) zastaralé. Obyčejně synonymum mladšího původu vítězí. Konečně jiná důležitá příčina zániku je ta, že slovo jest zakázáno etiketou anebo z důvodů náboženských. Z důvodů společenských vyhýbáme se výrazům vztahujícím se *ad naturalia*, zejména výrazům, jichž užívá lid. Zde se užívá buď opisů anebo cizích synonym (na př. angl.

¹⁹⁵⁾ Sperber (Bed. 67) ukazuje, že změna významu jednoho slova je provázána změnami významu neb užívání slov patřících do téhož komplexu představového. Srv. též Sperber, Affekt 26/29.

perspiration místo *sweat*, *vomit* místo *puke*). Podobně i při názvech nečestných zaměstnání: *procurer* místo *pimp*. Konečně stačí, aby slovo nebo frasa byla zřejmě původu nízkého a již se stává závadnou, byť ničeho pohoršlivého nevyjadřovala (na př. *ustřelit někomu jednu; pro fórek; oslovení čéče*).

Kromě čistě společenských ohledů jsou i ohledy vyplývající z primitivního světového názoru (t. zv. *tabū*): U mnohých národů jest jméno identické s tím, co označuje, a magie většinou učí, že kdo zná jméno osoby nebo předmětu, má nad ním i moc. Tak se stává, že u některých národů jest systém dvou jmen; skutečné jméno osoby jest tajemstvím, místo něho se užívá jména druhého.

Jmen králů a náčelníků se nesmí užívat, jsou *tabū*, a mnohdy ani jmen jim podobných. Takové zákazy užívání slov působí přirozeně jejich zánik. Mohou se vztahovat i na jména dravých zvířat, protože by dravci mohli být uraženi svými jmény, a jsou tedy nazýváni jmény zdvořilými; jindy jméno zvířete bylo *tabū* snad proto, že zvíře bylo předmětem kultu; tak Slované ztratili indoevropské jméno *medvěda*, jak se nám jeví v ind. *ṛkṣa-*, avest. *arəsō*, ř. *ἄρκτος*, lat. *ursus*, ir. *art*, arm. *arj*, a místo toho nastupuje název *požadující med*.

Jména bohů a démonů jsou často také *tabū* (zakázaná) a užívá se místo nich často příjmení. Tak na př. skr. *śiva-* 'laskavý' jest jistě jen příjmi boha a ne skutečné jeho jméno. V irských textech hrdinové přísahají *při bohu, při němž přísahá jejich lid*, ale jména skutečného neuzijí. Zákaz desatera 'Nevezmeš jména božího nadarmo' spočívá na témž nazírání. Okolnost, že jména bohů u indoevropských národů ve většině případů nejsou totožná, nedokazuje, že by Indoevropané neměli vyvinutých představ náboženských, nýbrž vysvětlí se spíše předpokladem, že jména bohů byla tabuována. Jméno *Dyaus*, ř. *Ζεύς*, lat. *Juppiter*, jež označuje nebe (jako chotě matky-země) nepatřilo patrně do představ kultových a tedy nebylo tabuováno (podobná představa se vyskytuje i v jiných náboženstvích¹⁹⁶), na př. u Egypťanů, u Polynesianů).

Nová slova vznikají z potřeby vyjádření nové ideje. K vyjádření nových idejí mnohdy stačí přehodnocení slova existujícího, mnohdy však se tvoří slova nová buď odvozováním, na př. naše *divadlo, zájemce, rámusenka*, buď překladem z jazyka, kde výraz takový již existuje; tak na př. Cicero vytvořil nová slova *indolentia* pro řec. *ἀπάθεια* a *qualitas* pro řec. *ποιότης*. Podobně české *jednoplošník* podle *monoplan*, *těsnopis* ze *stenografie*, něm. *mitleiden* podle lat. *compatior*, nebo se slovo přejímá z jazyka příbuzného nebo z dialektu (na př. naše *snacha*), mnohdy tím způsobem, že se slovo hláskoslovně přizpůsobí jazyku domácímu. Tak na př. vytvořil Jungmann naše slovo *vzduch* (z ruského).

¹⁹⁶) Védská dvojice *Dyāvā-prthivī*.

Nebo se slovo přejme s pojmem, na př. *Cristianus* > *křesťan*, *incaustum* > *inkoust*, *praedicare* > něm. *predigen*, *rosa* > stněm. *rôsa*, stč. *róžě* (sthorn. -s- > č. -ž-); *tégula* > sthorn. *ziagal*, střhorn. *ziegel*, č. *cihla*; románské *comitem* > č. *kmet*. Nebo se vytvoří nové slovo z elementů učeného původu běžných vzdělaným vrstvám určité kulturní oblasti, na př. *oxygen*, *hydrogen*, *aeroplán*, *automobil*, mnohdy smíšeninou elementů cizích a domácích, na př. *komarol* (jako *lysol*). Nebo konečně se odvozují nová slova od jmen vlastních: *pasterisovati* podle *Pasteura*, nebo *císařský řez*. O procesu jako *Caesar* > *car* atd. bylo již pověděno dříve. Zbývá ještě poukázat na proces, jaký pozorujeme na př. na něm. *Metze*, jež jest vlastně hypokoristikon jména *Mechthild* a pak to znamená *děvče, holka nízkých vrstev*.

Čistě moderní způsob jest tvoření slov podle začátečních písmen jména továrny nebo úřadu, na př. *Agfa* = *Actien-Gesellschaft für Anilin Fabrikation*, *DORA* = *Defence of the Realm Act*, *mšano* = *ministerstvo školství a národní osvěty*.

Přijímání slov z jazyka cizího značí vždy, že byl úzký styk mezi oběma národy anebo že kultura určitého národa byla přenesena k národu jinému. Jsou zde dvě možnosti: buď běží o usazení dvou národů na témže území, jak se stává, opanuje-li jeden národ národ jiný, anebo o míšení dvou národů buď kolonizační nebo na pomezí dvou různých jazykových území. Přenášení vychází tu zejména od těch, kdož mluví oběma jazyky. Ti snadno přenášejí slova a frasa jednoho jazyka do řeči druhé a od nich se tomu naučí ostatní. Tím způsobem vysvětlují někteří i změnu struktur jazyků západoevropských domnívajíce se, že indoevropské jazyky byly pozmeněny i hláskově vlivem jazyka praobyvatelů západní Evropy (tato theorie se uvádí zejména často pro jazyky novokeltské). Přes to nelze zde mluvit o jazycích míšených v tom smyslu, jak se to obyčejně činí; pokud flexivní nebo i sufixální jazyk zachovává v hlavních rysech svou formu, je to stále týž jazyk, i kdyby měl sebe větší množství cizích slov. To vidíme nejlépe na francině; struktura francouzská jest novolatiná struktura gramatická přes to, že francina absorbovala i elementy jiné, jako starší vrstvu keltskou (poměrně málo) a zejména elementy germánské. Angličina je dodnes tvaroslovně jazyk germánský přes to, že velká část vokabuláře anglického je románská a latinská.

Druhý styk jest vliv kulturní, jako na př. vliv latiny na pokřtěné národy západoevropské nebo vliv arabštiny na nesemitské mohamedány. Zde se mnohdy jeví tento vliv již druhem písma, jehož dotýčný národ užívá. Vlivy tyto jsou důležité zejména pro vytváření nových kulturních pojmů i pro vytváření řeči spisovné. Jistě na př. vzory řeckořímské prósy měly vliv na vytváření syntaxe novevropských jazyků (v. d. Gabelentz 271) již tím, že právě latinské spisy byly prvními literárními předlohami. Ale i do obyčejného života vnikala kulturní slova, jak

vidíme na př. na našem *vino* < lat. *vīnum, oleum* > *olej*. V irštině dokonce církevní slovo *laicus* > irsky *laech* nabývá profanního významu *hrdina*.

Poukázali jsme právě, že se v theorii o míšení jazykovém nesmí jíti příliš daleko. Tím však nechceme tvrdit, že smíšených jazyků není. Každý spisovný jazyk jest v pravém slova smyslu smíšený, neboť se v něm mísí různé dialekty, třebaže jeden převládá. Míšení to jest tím snazší, že zde není rozdílu v gramatické struktuře. Tím se ocitáme u otázky vzniku dialektů a jejich poměru k jazyku spisovnému, o čemž viz níže.

Vývojem jazykovým se může rozdíl mezi příbuznými jazyky stále více stupňovat, až konečně může dojít tak daleko, že nastane rozdíl typu a naopak jazyky různorodé se mohou navzájem podobat v jednotlivostech. Podobnost angličtiny a čínštiny spočívá v tendenci angličtiny k reflexivnímu vyjádření. Přes to však těch několik forem, jež angličtina podržuje, zachovává charakter *novogermánských* dialektů. Proto třeba upustit od jednoty uraloaltajských jazyků, třebaže jazyky turkomongolské a ugrofinské si jsou v hlavních rysech podobny (Meillet, *Langues du monde*, 185). Jedinou cenu má klasifikace historická (Meillet, *ib.* 1).

Jazyky světa pocházejí z celkem malého počtu prařečí (až na některé osamělé jazyky); to si musíme vysvětlovati tak, že určité národy (mluvící těmito prajazyky) vtiskly svoje řeči ostatním obyvatelům země (patrně opanováním) [srv. *Langues du monde*, 12].

Poznámka. Původ indoevropštiny: Theorie o společném původu indoevropštiny, lydštiny, karštiny a jiných jazyků maloasijských, ugrofinštiny a hamitosemitštiny není pravděpodobná, ale původní jazyk, z něhož by se všechny vyvinuly, by měl velmi neurčité rysy, takže se tu nemůže nic tvrdit. Příbuznost jazykovou můžeme poznat jen z kontinuity gramatických forem; historická indoevropská flexe se zdá být poměrně mladá, a tak nemožno očekávat, že najdeme něco podobného v ugrofinštině nebo hamitosemitštině.

Vznik dialektu.

Vlastně každý člověk mluví svým dialektem, neboť řeč jednoho individua se naprosto nepodobá řeči druhého individua. Individuum je však značně omezeno prostředím, v němž žije. To vyrovnává individuální rysy všech, takže se diference pohybuji v jistých neznatelných mezích. Mezi jednotlivými útvary sociálními budou však přirozeně nastávat rozdíly větší; může se státi, že se těžko dorozumějí dva lidé téhož jazyka, ale náležící jinému lokálnímu nebo sociálnímu útvaru. Vidíme tedy, že dialektické variace vznikají jazykovými změnami, jež nezasáhnou celek jazykový. Jazyková změna se šíří z jistého centra a zasahuje určitou oblast. Jiná změna se šíří třeba z jiného centra a má rozsah menší nebo větší. Dialekt vznikne potom tím, že jisté množství změn je společné na určitém území, ale to neznamená, že jednotlivé změny nepřesahují tohoto území a nezasahují do jiných dialektů. Hra-

nice dialektu jsou dány buď hranicí zemskou nebo neschůdnými překážkami přírodními, jako jsou lesy, údolí, anebo sociálními poměry. Příčiny dialektického rozlišení jsou ty, o nichž jsme mluvili při změnách jazykových; tu je nejdůležitější vzdálenost místa, imigrace cizího elementu nebo emigrace a ztráta kontaktu s celkem jazykovým. Ovšem dialekty se stále vyrovnávají, jazyk dialektický se stále vyrovnává s jazykem znormalizovaným, takže na místo starého dialektu nastupuje útvar, jenž je kompromisem mezi starým dialektem (nebo dialekty) a řečí spisovnou.

Poznámka: Indoevropské dialekty. Jazyky indoevropské jsou s tohoto hlediska dialekty prařečí, které sdílejí nejen změny, jež prodělala prařeč, ale každý zvlášť je charakterisován určitými individuálními tendencemi. Tak na př. sanskrť zavádí thematickou flexi 1. os. *-mī* : *bharāmī*, ač snad byla ta tendence už v prajazyku. Žádný z indoevropských jazyků nezůstal neporušen (Delacroix 239). Infixace mizí, nastává redukce pádů a modů a slovosled se stává formou frase (Meillet, *Ling.* 142/8). Ostatně podobné podmínky vyvolávají podobné následky a tak se nezávisle vyvinulo v jednotlivých jazycích je *dis* : *ich sage* (*ib.* 60—75). To je prostě konvergence.

Jazyk tedy se skládá z dialektů a proto je vlastně vždy abstraktní, t. j. jazyk je souhrn dialektů. Konkrétní representant jazyka je t. zv. jazyk normální.

Poměr dialektu k spisovnému jazyku.

Místo abych zde dělal konkluse z toho, co již bylo řečeno, a znova přemýšlel otázku spisovného jazyka, u nás tak delikátní, podám obsah toho, co napsal prof. Bloomfield, který jako Američan jistě nemůže býti podezírán z nějakého stranického názoru na poměr jazyka spisovného a dialektu.

Bloomfield (*Study of lang.*, str. 288 n.) praví asi toto: Normální jazyk je favorisovaný dialekt,¹⁹⁷⁾ rozšířený po území dialekticky rozlišeném a jest to dorozumivací prostředek mezi mluvčími různých dialektů, jež representují méně kulturní prostředí. Mnohdy normální jazyk úplně zatlačí dialekty, na př. v Řecku, v římské říši a v moderní Anglii. Normální jazyk se stává jazykem spisovným a spisovatel má moc jej utvářeti (na př. Cicero, Dante, Chaucer, Goethe). Nastává nutnost učiti normálnímu jazyku ve škole a kompilují se gramatiky; tak se dospívá k vědomé normě správnosti. Normální řeči může být řeč hlavního města (Francie, Anglie, Rusko), někdy to je řeč určitých individuí (Luther, Karadžić). Jazyk přechází zde z nevědomé evoluce k vědomému utváření podmínek, a v této fázi je důležitě 1. učení jazyku (z praktických ohledů) a 2. studium jeho, t. j. linguistika.

¹⁹⁷⁾ Tento dialekt ovšem nemusí býti neporušen, nýbrž mohou v něm býti patrné vlivy jiných dialektů; někdy se dokonce přes původní dialekt může přelít vlna jiného dialektu, jako v Anglii.

D O S L O V.

Vše, co jsme o jazyku poznali, nasvědčuje, že se řeč svou podstatou stále mění a že právě změna řeči vytvářela formu. Nejdůležitější při tom byla *změna sémantická*, která z plnovýznamových slov učinila element formální. Člověk je vždy držen tradicí a jen občas se mu naskytne možnost, aby se jeho (plnovýznamová) frasa stala základem formy nové. Ovšem každý člověk se snaží po nových frasích — Horatiova *iunctura nova* — které činí řeč názornou. To je výraz *individuální* proti *cliché tradice*. Každý cítí, že potřebuje řečí vyjádřit sebe, ale je zdržován tradicí. V tom právě je změna, že přítomnost určuje cíle, ale odkaz minulosti dodává prostředky.¹⁹⁸⁾

Toto poznání nám bude direktivou při vyučování jazyku, jež se musí dít učením se nejčastějším formulím v řeči a jejich permutací. Tyto formule a permutace se musí stanoviti pro každý jazyk zvláště. Vycházeti se musí ze syntaxe. Tím se nám také dává úkol všeobecné lingvistiky. Je to studium všeobecných možností, jež se v jazyku uskutečňují, třeba nelze předvídati, která možnost nastane; je to studium fakt, jež se za obdobných podmínek obdobně jeví, a je to zároveň hodnocení na širší basi. Jistě je každý jazyk relativně dokonalý, neboť vyhovuje požadavkům mluvčích (v. d. Gabelentz 393, 429). Všecky civilisované jazyky směřují k jisté jednotě a upouštějí od individuálního stejně jako v poměru k spisovnému jazyku dialekt ustupuje. Je to prostě vědomí jednotné civilisace, při němž drobné rozdíly vědomím sociálním ustupují do pozadí: neboť lidé nepatří jen k určité skupině ethnické, nýbrž i k ideálním celkům kulturním a tak vznikají v civilisovaných jazycích určité internacionální elementy, frasa a slova cizí, jichž se netřeba báti, nýbrž naopak je vítati, protože činí cizinci jazyk přístupnější a při tom zachovávají jazyk jako živý.

Poznámka. Tím je dáno také moje stanovisko k Ido (a jiným podobným pokusům), jež — jako řeč umělá — by těžko mohlo vystihnouti citovou stránku jazyka.

Nelze nikdy tvrdit, čeho jazyk je a není schopen. Myslilo se do nedávna, že stará čínština byla neschopna stavby větších period, ale ukázalo se, že tento názor je nesprávný. Jediné, co rozhoduje pro výraznost řeči, je obsah, který vyjadřuje; obsah pak

si časem adaptuje formu. Že se jazyk Křováků nevyrovná jazykům západoevropským, nespočívá tak v jazyce samém jako v kultuře mluvčích (Sütterlin, Wesen der sprachl. Gebilde 162, 101). Při náhlém vznosu kultury snad řeč nějakou chvíli pokulhává za obsahem, napodobují se cizí konstrukce a cizí fraseologie, ale pak se vše slívá v harmonický celek.

Důsledky. Historismus jest jediné přesné měřítko, ale historismus není vše; člověk se musí naučiti i dívati se na jazykové dění vůbec. Historismus, který podceňuje význam spisovného jazyka proti dialektu, svědčí o nepochopení dění a smyslu jazykových procesů stejně jako historismus, jenž se snaží hledat čistotu jazykovou v tom, že užívá jen domácích slov, třeba nově tvořených, i když je po ruce slovník internacionální v celé Evropě běžný. Jsme členem té kultury, proč se tedy báti jejího internacionálního slovníku? Ryzost jazyka nespočívá ve slovech a formách, nýbrž v *syntaxi*. Pro správnost jazykovou naprosto nemůže být historismus vodítkem: co bylo správně v XVI. stol., je směšné ve století XX. Jediným vodítkem tu může býti *lidová syntax* ne proto, že by lid měl lepší jazykový cit než inteligent, ale protože dobrý spisovatel musí šetřiti lidové tradice, aby se dobře četl a jeho *iuncturae novae* musí být šťastným kompromisem mezi tradicí a lidovým výrazem. Umění stilistovo záleží v tom, aby byl originální v mezích tradice. Je vidět, že filolog nemůže řídit vývoj jazyka jinak než zaznamenáváním skutečně bezprostřední tradice; francouzská Akademie pěstovala sice frančinu, ale to byl již jazyk vytvořený Corneillem, Racinem a j. — Akademie prostě kodifikovala, co našla. My bychom mohli na př. kodifikovat češtinu Vrchlického a jeho doby, ač je otázka, nebylo-li by to předčasné; čeština předbělohorská nám však již nepomůže, protože je mrtva. Velký spisovatel, až přijde, rozhodne to ostatně sám: nebude se ohlížet napravo ani nalevo a vytvoří spisovnou mluvu, kde bude jistě mnoho historicky nesprávného, ale bude to krásné — a to je hlavní. Výchova tu ovšem může mnoho pomoci, když střední škola bude pěstovat stilistiku jako část gramatiky. Jazyk je v prvé řadě forma a musí se pěstovat jako forma a musí se vychovat i cit pro formu. Učitel jazyka mateřského se ovšem musí naučit dívati se na mateřský jazyk s vyššího a širšího stanoviska, než může poskytnout jednostranný historismus.

¹⁹⁸⁾ Srv. Gabelentz 429; Meillet, Ling. 135.

INDEX.

- abstraktisace 26 n., 28.
 abstraktní výrazy 15, 81 n., 90,
 140 n.
 adjektivum 118 nn.
 adnominalis 106.
 adverbium 118 n.
 adverbiální spojení 38.
 afekt 133.
 afixy 72 nn., 80 n., 82 n., 110 n.,
 141 n.
 agens děje 47, 48, 116.
 aglutinace 83, 88, 138.
 aktivum 114 nn.
 amorfní útvary 15.
 analogie 130, 138 n.
 analytické výrazy 80 nn., 140 n.
 aposice 41, 107.
 atribut 38, 39 nn.
 basis 70, 71, 74.
 brachylogie 34 n., 55.
 cizí vlivy v jazyce 130, 145 n.
 časy 96—100.
 části řeči 118—128.
 číslo 93—96.
 číslovky 126.
 čtení 16.
 dekompozice 81.
 dětská řeč 7, 9, 13—15, 35.
 dialekt 146 n.
 elipsa 55.
 emoce 10, 81, 125; její vliv na větné
 členění 49—52, 54 n.
 flexe 83, 88.
 exklamace 36.
 fonetický systém 17—22, 23.
 " " dětské řeči 13 n.
 " " primitivní řeči 12.
 forma (= formální element) 70, 71,
 74; vnitřní forma jazyková 89,
 117, 126 n.; vnější forma jazyk.
 127; tvoření formál. prostředků
 82 n.
 forma frase 68, 75, srv. 65.
 forma slova 68, 75, srv. 65.
 formule, jejich vznik 54 n., 60 nn.
 formulovitost útvarů jazykových
 36 n.
 genus verbi 113—117.
 hodnocení jazyka 127 n.
 holofrastické vyjadřování 87 n.
 charakteristika jazyka 48 n., 68,
 127 n.
 impersonalia 31 n., 114.
 infixace 73.
 inkorporace 44, 66 n., 86, 91.
 interjekce 9, 31.
 intonace 22, 65, 71.
 intransitivum 42 n., 115 n.
 isolace: formální 77, významová 77.
 izolující jazyky 88.
 kategorie: gramatická 24, 89—117;
 co výraz větných vztahů 58 n.;
 psychologická 24.
 kategorisace 27.
 komposice 66 nn.
 kompositum 75—80.
 konkrétní nazírání 11 n., 15, 26, 29,
 81 n., 90; co výraz větných vztahů
 59 nn.
 kopula 50.
 kořen (indoevropský) 84.
 logika v řeči 8, 52, srv. 82.
 man-sätze 32, 112.
 medium 116 n.
 míšené jazyky 130 n., 146.
 modus 101—103.
 morfologie 23 n.
 nomen 122 nn., 28 n.; nomen verbale
 120 n.
 negace 119.
 objekt 42—44.
 odkaz 45 n.; odkazovací konstrukce
 55 nn.; 67, 106.
 onomatopoeia 9, 28, 137.
 osoba 111—113.
 pády 103—111.
 paměť 7 n.
 partikule 118 n., 126.
 pasivum 47, 114 n., 122.
 pomocná slova 55 n., 65, 71.
 posesivita 42, 46, 116, 121 n.
 pošinutí syntaktických poměrů 51 n.,
 53.
 predikace 38, 39—42, 52.
 prefix, viz afix.
 pronomen 124—126.

- předložky 85, 119.
 přízvuk 22, 62 n., 65 n., 71.
 psaní 16.
 původ řeči 9—11.
 reduplikace 72.
 reprodukční moment v řeči 8, 54 n.
 rod gramatický 91 n.
 řeč (definice) 7.
 sémantika 23 n.
 sexus 91 n.
 shoda 56 nn., u slovesa 95.
 sloveso 121—124; 28 n.
 slovník 23 nn., srv. 12.
 slovo 68—75; vznik 84, 85—88; tvoření nových slov 144 n.
 slovosled 60—65, v kompositu 76 n.
 sociální funkce jazyka 8, 132 n.; společenské podmínky změn jaz. 142 n., 148 n.
 soud (jeho poměr k větě) 31, 35, 49.
 souvětí 37 n., 85.
 spojky 37 n., 85, 119.
 spojovací členy 50.
 subjekt 45—49.
 substantivum 118, 124.
 suffix, viz afix.
 syntax 23, 149.
 syntetické formy 81 n., 140.
 tabu 144.
 takt 21 n.
 transitivum 42 n., 115 n.
 tvůrčí moment v řeči 8, 11.
 určení 38 n., 49.
 věta 30 nn.; jednočlenná 14 n., 31 nn.; vícečlenná 15, 33 n.; druhy vět 35 n.; tvoření vět 37.
 větné slovo 14, srv. 85.
 větné vztahy 55 nn., 90 n.
 vid slovesný 99 n.
 vlastní jména 53.
 výpověď 40 n.
 vývoj v řeči 11 n., 13.
 význam slova 25 nn., 126; v kompositu 77 n., 80; tvoření nového významu 65.
 zákon hláskoslovný 137.
 zánik slov 143 n.
 změny jazykové 129—143; hláskové 73, 130, 134; minimální 136; příčiny změn 134—137; příčiny významových změn 28, 139—143; významové změny v kompositu 77 n.

SEZNAM KNIH V TEXTU ZKRÁCENĚ CITOVANÝCH.

- Antidoron, Festschrift für J. Wackernagel, Göttingen 1924.
 Bally, Le langage et la vie, Genève 1913.
 Baudiš, Poznámky k vývoji indoevropské struktury gramatické (Sborník fil. fakulty, Bratislava, 1925, III, č. 31 [5]).
 Bloomfield, An Introduction to the Study of Language, New York.
 Boas, Handbook of American Indian Languages I—II, Washington 1911 až 1922.
 Bréal, Essai de sémantique⁵, Paris 1921.
 Brugmann, Grundriß der vergleichenden Grammatik der idg. Sprachen², Strassburg 1897—1916.
 Brugmann, Kurze vergleichende Grammatik der idg. Sprachen, Strassburg 1902—1904.
 Brugmann, Die Syntax des einfachen Satzes, Berlin—Leipzig 1925 (kráceno SE.).
 Brugmann, Verschiedenheiten der Satzgestaltung nach Maßgabe der seelischen Grundfunktion, Leipzig 1918.
 Delacroix, Le langage et la pensée, Paris 1924.
 Delbrück, Grundlagen der neuhochdeutschen Satzlehre, Berlin—Leipzig 1920.
 Delbrück, Grundfragen der Sprachforschung, Strassburg 1901.
 Delbrück, Vergleichende Syntax der idg. Sprachen I—III, Strassburg 1893 až 1900.
 Eliot, A Finnish Grammar, Oxford 1890.
 Erdmann, Die Bedeutung des Wortes³, Leipzig 1922.
 Erdmann, Grundzüge der deutschen Syntax I—II, Stuttgart 1886—1898.
 Finck, Die Haupttypen des Sprachbaues², Leipzig 1923.
 Gabelentz, Die Sprachwissenschaft², Leipzig 1901.
 Gaedicke, Der Accusativ im Veda, Breslau 1880.
 Hirt, Der indogermanische Vokalismus (= Indogermanische Grammatik II), Heidelberg 1921.
 Horn, Sprachkörper und Sprachfunktion (Palaestra 135), Berlin 1921.
 Hübschmann, Zur Casuslehre, München 1875.
 Hujer, Úvod do dějin českého jazyka², Praha 1924.
 Humboldt, Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues I—II, Berlin 1876.
 Jacobi, Compositum und Nebensatz, Bonn 1897.
 Jespersen, Elementarbuch der Phonetik, Leipzig 1912.
 Jespersen, Modern English Grammar I—II, Heidelberg 1909—1914.
 Jespersen, Language, its Nature, Development and Origin, London 1923.
 Jespersen, Philosophy of Grammar, London 1924.
 Les langues du monde (vyd. Meillet-Cohen), Paris 1924.
 Macdonell, A Vedic Grammar for Students, Oxford 1916.
 Marty, Satz und Wort (vyd. Funke), Reichenberg 1925.
 Meillet, Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes⁵, Paris.
 Meillet, Linguistique historique et linguistique générale, Paris 1921.

- Meillet, La méthode comparative en linguistique historique, Oslo 1925.
 Meinhof, Die Sprachen der Hamiten, Hamburg 1912.
 Misteli, Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues, Berlin 1893.
 Müller, Grundriß der Sprachwissenschaft I—III, Wien 1876—1885.
 Noreen, Einführung in die sprachwissenschaftliche Betrachtung der Sprache, übers. von H. W. Pollak, Halle 1923.
 Oertel, Lectures on the Study of Language, 1902.
 Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte⁵, Halle 1920.
 Pedersen, Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen I—II, Göttingen 1908—1913.
 Sapire, Language, New York 1921.
 Schuchardt-Brevier, hgg. von Leo Spitzer, Halle 1922.
 Sperber, Über den Affekt als Ursache der Sprachveränderung, Halle 1914.
 Sperber, Einführung in die Bedeutungslehre, Bonn—Leipzig 1923.
 Steindorf, Kurzer Abriss der koptischen Grammatik.
 Streitberg-Festgabe, Leipzig 1924.
 Streitberg-Festschrift: Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft, Heidelberg 1924.
 Sturtevant, Linguistic change, Chicago 1917.
 Sütterlin, Werden und Wesen der Sprache, Leipzig 1913.
 Sütterlin, Das Wesen der sprachlichen Gebilde, Heidelberg 1902.
 Sweet, A Handbook of Phonetics, Oxford 1877.
 Sweet, Collected Papers (vyd. H. C. Wyld), Oxford 1913 (kráceno C. P.).
 Vendryes, Le langage, Paris 1921.
 Vendryes—Meillet, Traité de grammaire comparée des langues classiques, Paris 1924.
 Wackernagel, Vorlesungen über Syntax I—II, Basel 1920—1924.
 van Wijk, Der nominale Genitiv im Indogermanischen, Zwolle 1902.
 Winkler, Germanische Casussyntax I, Berlin 1896.
 Winkler, Zur Sprachgeschichte, Berlin 1887.
 Wunderlich, Der deutsche Satzbau I, Stuttgart—Berlin 1924.
 Wundt, Völkerpsychologie I⁴: Die Sprache I—II, Leipzig 1921—1922.
 Zeuss-Ebel, Grammatica celtica, Berolini 1871.

Časopisy:

- IF. = Indogermanische Forschungen.
 KZ. = Kuhn's Zeitschrift = Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen.
 MSL. = Mémoires de la Société de Linguistique de Paris.

TRAVAUX DE LA FACULTÉ DE PHILOSOPHIE
 DE L'UNIVERSITÉ KOMENSKÝ-BRATISLAVA
 (Tchécoslovaquie) No VII.

Josef Baudiš:

LE LANGAGE.

Le langage est un système de signes sonores articulés, destinés à se faire comprendre; les signes y sont, à cette fin, pourvus d'un sens fixe, conventionnellement admis par ceux qui parlent comme par ceux qui écoutent. La base du langage est l'association de l'idée d'un objet, d'une qualité ou d'une action à certaines représentations phonétiques. Le langage repose donc sur des fonctions coordonnées, lesquelles supposent quelque expérience en même temps que le développement du cerveau indispensable. Il s'agit avant tout d'une coordination motrice et auditive, rendant possible la perception par l'ouïe.

Deux facteurs coopèrent au langage: l'un, mécanique, traditionnel; l'autre individuel, créateur. Tradition et, par suite, mémoire ont le plus d'importance: à l'ordinaire nous répétons ou imitons machinalement des formules linguistiques déjà connues. C'est seulement quand cette reproduction fait défaut que l'intelligence créatrice fonctionne, pour que celui qui parle exprime sa pensée avec précision: alors intervient le facteur psychologique, éventuellement logique (la logique est même probablement apparue à l'occasion d'une pareille façon de s'exprimer). Il en peut résulter un conflit avec la forme traditionnelle et alors tantôt le facteur psychologique (ou logique) entre ou n'entre pas en jeu suivant le cas, tantôt il est si fort qu'il modifie la tradition.

La société est une condition d'existence du langage, car un symbole ne saurait devenir, en dehors d'elle, une expression conventionnelle. La linguistique est donc une science avant tout historique et sociologique. Dans la mesure où il lui faut prendre égard aux manifestations de l'âme, elle doit partir du langage et non de théories psychologiques préétablies; la linguistique peut aboutir à un système philosophique, mais non en découler.

La réponse à la question de l'origine du langage doit être cherchée dans le langage même. Les relations primordiales avec la mimique ont, à ce point de vue, une importance toute particulière. Le son prit avec le temps la signification d'un geste et le phonème serait en réalité un geste sonore. Primitivement

le son n'était point un essai pour s'entendre; il ne le devint que plus tard. Le langage, bien qu'il ne soit pas possible de lui assigner un principe uniforme, est certainement issu des émotions; il en fut d'abord l'expression, pour devenir ensuite un symbole compréhensif, d'où l'émotion a disparu dans la plupart des cas.

Le langage originel était fort peu inventeur; les sons dont il se composait, le plus souvent fortuits, ne prirent une signification fixe qu'après un long emploi. Celui qui parle aujourd'hui est du reste aussi peu inventeur que le primitif: sauf de rares exceptions, il se borne à retoucher, compléter les matériaux transmis.

Le langage se modifie et ce, en spirale plutôt que suivant une ligne droite. Il n'existe, à vrai dire, d'évolution que de la pensée; elle se manifeste dans les changements de sens des mots, mais fort peu dans les constructions de phrases ou dans l'aspect morphologique (c'est pourquoi on ne peut, par exemple, décider de la richesse ou de la pauvreté initiale des formes). Nous estimons parfaitement juste l'opinion que les langues des sauvages diffèrent des langues dites des civilisés plus par les idées qu'elles expriment que par leur expression.

L'observation du langage des enfants qui, en majeure partie acquis et non créé, ne permet donc pas de résoudre le problème, autorise cependant quelques conjectures et hypothèses sur le langage originel. Les sons n'y étaient sans doute pas articulés aussi nettement; ils devaient constituer un système facile, plutôt imprécis. Les enfants parlent avec des formes qui nous paraissent être des mots isolés, bien qu'elles aient le caractère de phrases, même si elles n'en ont point la structure; ces mots ne désignent pas seulement un certain objet, mais tout ce que la jeune expérience apprend s'y rapporter. Le langage infantin ne peut être spécifié grammaticalement; non plus, le langage originel. Celui-ci dut également avoir pour base des phrases à un seul élément, composées elles-mêmes d'éléments antérieurs amorphes: un groupe de sons indiquait aussi bien l'objet que l'action correspondante, et vice versa; par réunion de ces groupes naquit la phrase à éléments multiples.

Quand les formes commencèrent à apparaître — ce qui se produisit, d'ailleurs, relativement tard — il y en eut sûrement beaucoup de longues et d'irrégulières. Elles se raccourcirent et se simplifièrent dans la suite; en retour, survinrent de nouvelles complications, par exemple syntactiques.

L'attention se portait sur les détails concrets et le vocabulaire, riche en pareilles expressions, répondait au niveau idéatif d'alors. Les termes trop spéciaux furent éliminés au cours du développement; on créa ou adapta des mots pour traduire des idées plus abstraites et plus générales, mais en même temps apparurent de nouvelles expressions concrètes.

Le langage procède du besoin de s'exprimer, mais il n'y réussit jamais entièrement: l'homme dit seulement ce qu'il peut, non tout ce qu'il éprouve. Il en fut ainsi vraisemblablement au début.

La même forme a, selon les circonstances, diverses significations, dites occasionnelles. La signification générale est le résultat de leur abstraction. Il convient d'en différencier la signification originelle, bien que le mot n'ait jamais dû avoir le sens que semble indiquer son étymologie. La signification dominante d'un mot est déterminée par le cercle d'idées dans lequel celui qui parle et celui qui écoute se meuvent d'ordinaire ou à un moment donné. Il en est de même dans la phrase où la signification du mot découle du contexte.

Le stade initial est souvent une signification plus concrète, moins étendue; le contraire est cependant possible. Le procès d'abstraction n'est pas seulement un fait de l'évolution; il résulte aussi des circonstances de la vie, des conditions sociales. A côté se place la catégorisation. Celui qui parle exprime un rapport entre deux idées, soit qu'il les classe l'une et l'autre dans un même groupe de formes, catégorie, soit qu'il use d'un mot particulier pour désigner la catégorie de chacune.

L'homme a d'abord dénommé ce qui attirait son attention, qualité, action ou objet, et l'a fait d'après diverses circonstances fortuites, recourant par exemple à une onomatopée. Donc, à l'origine, souvent une qualité et le porteur de cette qualité se confondaient, aussi bien qu'une action et son auteur ou, par excellence, son but. Cela provenait d'une conception concrète, suivant laquelle l'homme ne se représentait pas une qualité ou une action sans un but ou un auteur. Encore une fois furent exprimées en premier lieu des idées concrètes et le sens s'en restreignit avec le temps, suivant la situation.

La phrase est une communication simple, répondant à une intention, indépendante et complète. Elle a habituellement dans toute langue une forme normale conventionnelle. Nous ne l'identifions pas avec le jugement logique. Le procès de celui-ci doit être différencié de son association avec certaines expressions phrastiques. Les éléments de la phrase ne répondent pas aux termes du jugement, mais les phrases, comme tous, sont à peu près, les corrélatifs linguistiques du jugement. Ainsi n'est il point nécessaire que les deux termes soient exprimés indépendamment, comme on le voit au mieux dans les phrases impersonnelles. (Les plus anciens „impersonalia“ des langues indoeuropéennes représentent sémantiquement une catégorie spéciale de verbes qui, sans exiger la désignation spéciale de l'agent, ont la forme verbale courante.) Les phrases nominales à un seul élément peuvent désigner dans ces conditions tant le sujet logique que le prédicat logique.

La provenance des phrases à plusieurs éléments de celles à élément unique s'explique par le fait que la formation simple ne suffit pas toujours pour traduire une idée compliquée: la précision de l'expression n'étant possible que dans la succession, les éléments de précision ont ou précédé ou suivi le thème de l'énonciation, à titre de correction supplémentaire.

Deux types d'ordre des mots se sont par suite normalisés. Avec l'établissement des rapports logiques s'est développée une forme traditionnelle, qui exprime les rapports syntactiques d'après la construction de la langue en question. De plus, celui qui parle emploie des éléments qui, pour n'être pas nécessaires à l'essence de l'expression, sont exigés par la coutume; ce sont les éléments dits de jonction.

D'après la disposition d'esprit de celui qui parle les phrases se divisent en exclamatives, volitives, indicatives et interrogatives. La formation des phrases n'est pas seulement un agencement de mots; elle est une modification de formules toutes faites: conscient des phrases et des groupes de la phrase, rarement des mots particuliers, on parle ordinairement sans construire en pensée la proposition entière, dans tous ses détails.

L'union d'une phrase avec une autre phrase a pour base la conscience du rapport entre ce qui est déterminé et ce qui détermine. Le rapport, souvent non indiqué, est quelquefois exprimé par une particule démonstrative ou autre qui marquera, avec le temps, la dépendance de la phrase subordonnée. La subordination des phrases se fait aussi par les mêmes moyens que la subordination des mots.

Les rapports entre les éléments de la phrase se distinguent ordinairement en union prédicative et rapport de détermination simple, ainsi divisée: détermination du nom (union attributive), détermination de l'énonciation (union adverbiale). Indépendants des rapports logiques et extérieurs, ils sont plutôt dus à la disposition momentanée. Leurs formes distinctives ne sont du reste pas toujours employées logiquement.

Les formes prédicatives se sont développées séparément dans les langues indo-européennes sous l'influence du *verbum finitum*; pour exprimer la fonction prédicative des mots dépourvus de forme verbale a été introduite la copule. Pour nous, la différence entre l'union prédicative et l'union attributive consiste en ce que la fonction prédicative évolue, alors que la détermination est déjà fixée. Il serait cependant inexact de voir dans l'attribution une sorte de prédicat affaibli; tous deux supposent quelque chose de plus simple, soit une énonciation pure où le mot se borne à une simple désignation comme dans le langage des enfants. La fonction prédicative est donc un certain stade de l'énonciation pure; elle a pris naissance quand on a commen-

cé à la distinguer de l'attributive, c'est-à-dire à reconnaître des formes d'expression.

Cela facilite l'explication du *verbum finitum* et de ses équivalents. Les différences dans la manière de s'exprimer proviennent des différences dans la conception. La disparité des rapports phraséologiques s'atténue et par là s'affirme l'uniformité de la pensée humaine et de la formation du langage.

Les termes sujet et prédicat sont en réalité des termes logiques, nullement grammaticaux, inaptes à éclaircir les relations fondamentales du langage, antérieures à la logique.

L'objet est la détermination du verbe, indispensable à sa signification particulière; son rapport n'est donc pas, dans le principe, un rapport syntactique spécial; il s'agit plutôt d'une catégorie sémantique, provenant d'une conception concrète. Au stade primitif, on énonçait souvent en un seul mot ce pour quoi nous avons recours à l'union de l'action avec l'objet. Souvent l'objet s'exprime par incorporation ou autres formes similaires. L'objet existe aussi dans la construction nominale.

Au lieu de sujet il serait mieux de dire thème d'énonciation. On peut distinguer, dans les conditions normales, trois cas: 1. proposition simple (*beati possidentes*); la relation prédicative résulte ici de l'association avec le procès logique; 2. au sujet logique ne répond qu'une indication purement formelle, un morphème (*dico, je dis*); 3. au sujet logique répondent à la fois une expression à pleine signification et une indication formelle (*le père, il dit*).

Les types 1 et 3 se sont influencés mutuellement dans les langues indo-européennes.

L'élément dit possessif dans l'expression d'une action est une indication purement formelle dans les langues où la personne du verbe s'exprime par la même forme que la possession (spécial. le pronom possessif).

La forme linguistique seule décide ce que l'on doit tenir dans certaines langues pour l'expression du sujet. De même on ne peut parler de sujet que dans certains cas tels que *l'herbe (est) verte* et autres analogues. Au point de vue sémantique l'expression de l'agent et celle de l'objet, indispensables dans beaucoup de langues, sont beaucoup plus importantes. L'agent peut être identique de forme avec le sujet; sinon, il ne s'ensuit pourtant pas une conception autre de l'action chez celui qui parle aujourd'hui.

Outre l'union prédicative existe l'adjonction (*Pierre et Paul*). L'émotion se traduit ordinairement dans la phrase par l'accent ou par la position des mots. La phrase est divisée en autant de membres qu'il s'y trouve d'éléments essentiels. Les éléments de jonction souvent répétés peuvent acquérir une valeur uniquement formelle, p. ex. la copule, douée d'abord d'une pleine signi-

fication. L'élément prédominant peut devenir indépendant et prend, à l'occasion, la forme d'une proposition (*c'est moi qui l'ordonne*).

Ce qu'on appelle déplacement des rapports syntactiques est dû soit à l'émotion, soit à la modification de la valeur d'une formule sur le modèle d'une autre, soit à l'adoption d'un rapport différent. C'est dire que les formes n'ont pas été créées pour exprimer des rapports syntactiques, mais une conception concrète; dans certains cas, elles sont ensuite devenues des formules courantes et les rapports en ont été tirés ou y ont été introduits. De plus, une formule peut s'associer partiellement à une autre; après quoi, elles s'influencent réciproquement. De ces mutations inconscientes dans la valeur de deux formules résulte un certain conflit.

Dans les phrases composées la dépendance temporelle des deux membres est réglée par le sens. Il n'est pas question ici du rapport logique, mais avant tout de la valeur sémantique de la succession des actions, donc de la signification différente dans la phrase subordonnée.

Les facteurs capitaux dans la construction des phrases sont la signification et la reproduction des formules; tantôt décide la similitude de sens, tantôt la similitude de forme. Des rapports logiques s'introduisent ultérieurement dans les formules établies. Alors prennent naissance les „anacoluthes“: celui qui parle choisit une formule habituelle et y joint librement une certaine autre répondant bien à sa pensée, mais sans liaison apparente étroite avec ce qui précède.

La différence entre l'ellipse et la brachylogie n'est pas absolue, mais très relative et subjective. Il nous faut du reste avoir constamment à l'esprit que le langage est, par essence, elliptique et brachylogique, que les plus anciennes expressions offraient ces qualités, que les constructions *ἀπὸ κοινού* sont nettement antérieures aux plus longues.

Une distinction s'impose: forme de locution, exprimée notamment par l'ordre des mots, par l'accent, par des mots auxiliaires (v. à la suite), et forme de mot. Où une langue emploie la première, une autre emploie la seconde, et il arrive que la même langue se conduise différemment au cours de son évolution.

En dehors de l'ordre des mots et de l'accent un des principaux moyens d'exprimer les rapports syntactiques est la construction à éléments déictiques, que l'on pourrait, somme toute, faire rentrer dans la notion plus large des mots auxiliaires. Elle a, dans certaines langues, recours à la forme de mot, dans d'autres à la forme de locution. Dans les formes de mot elle est souvent si évoluée que la construction originelle (c'est-à-dire la forme de locution) n'est absolument plus visible. Quelques constructions de phrase primitives sont déjà pétrifiées au point qu'il

est malaisé d'y discerner telle ou telle forme: (*je le dis*); mais, pour nous, la différence entre le mot et le groupe de mots n'est pas absolue. Elle se réduit à une question de degré; dans les deux cas il s'agit de groupes phonétiques reproduits plus ou moins mécaniquement.

La concordance repose sur le même principe que l'élément déictique; cependant l'indication se fait par de tout autres moyens; le but est de donner une forme semblable aux expressions qui vont ensemble.

La catégorisation, qui exprime une expérience concrète en même temps qu'une conception subjective, peut devenir un moyen d'exprimer les rapports grammaticaux et ce aussi bien avec la forme de mot qu'avec la forme de locution, comme c'est le cas pour les langues bantoues.

La signification concrète se perd dans beaucoup de constructions jusqu'à ce qu'enfin tout un groupe devienne l'expression abstraite des rapports syntactiques (abstractisation). Ainsi le changement de sens des mots ou des groupes de mots est un point culminant dans le développement des formes grammaticales. La tendance aux formes schématisées existe aussi dans l'ordre des mots qui, dans certaines langues, indique à lui seul la fonction du mot dans la phrase. Il est issu de la schématisation de certains groupes: les mots importants reçoivent une place marquante et les épisodiques prennent un rang secondaire. La synthèse de la pensée peut donc s'exprimer par simple juxtaposition des énonciations particulières, d'où ces schémas qui peuvent ensuite devenir la forme principale des rapports syntactiques.

L'ordre des éléments de la phrase est gouverné par deux principes au moins, qu'il est d'ailleurs difficile d'énoncer d'une façon uniforme. Tout au plus peut-on dire qu'ici décide l'attention; là jouent un grand rôle le rythme et l'accent, facteurs dynamiques reposant sur la conception de celui qui parle.

L'accent, issu des émotions, et l'intonation ont la valeur d'une forme. L'intonation est notamment une forme caractéristique dans les phrases interrogatives. L'accent a, par exemple, un rôle important dans le changement de la locution en mot composé.

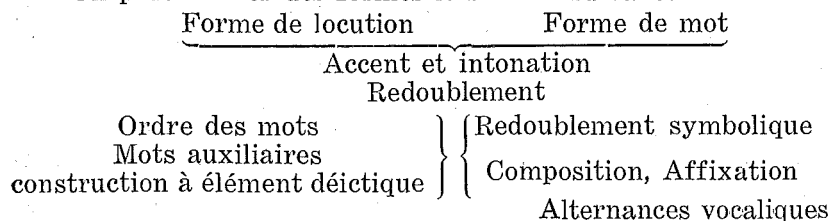
La composition est psychologiquement voisine de l'ordre des mots; les rapports entre les éléments particuliers d'un mot composé ne sont souvent exprimés que par leur ordre. La composition est, enfin, pour les formes de mot ce que l'ordre des mots est pour les formes de phrase. La fonction des éléments particuliers d'un mot composé est analogue à celle des éléments de la phrase. Forme de phrase et forme de mot sont donc, dans leur essence, identiques. Leur origine est d'ordinaire une conception concrète.

Le mot, indéfinissable phonétiquement aussi bien que sé-

mantiquement, est la plus petite unité linguistique autonome. Le point capital est de déterminer à quoi une certaine langue accorde la valeur d'une unité. Devant la question : une formation comme *j'ai aimé* est-elle un mot ou une locution ? on doit d'abord considérer que celui qui parle ne distingue pas de mots ; il parle en phrases ou parties de phrases : la division en mots n'existe que pour les éléments de la locution les plus importants, nullement pour l'expression des rapports. Dans la phrase, il faut distinguer le sémantème, que nous appelons base, et le morphème, c'est-à-dire la forme (il convient de remarquer à ce propos que les morphèmes ont aussi une signification). Fonctionnent comme formes de mot : l'accent et l'intonation, la composition, le redoublement et, avant tout, l'affixation, c'est-à-dire le rattachement à la base d'un élément qui, dépourvu d'existence autonome, la précède (préfixe), ou la suit (suffixe), ou y est inclus (infixe). Le dernier type est le changement vocalique.

Souvent les morphèmes expriment non seulement le rapport syntactique, mais aussi une modification concrète du sens (genre, nombre, temps, etc.). Lorsque le morphème ne peut être autonome, ou quand base et morphème se pénètrent mutuellement, il y a sans conteste unité de mot. Une certaine discordance doit cependant être envisagée : l'activité linguistique est, en effet, dans sa plus grande partie, une reproduction. Celui qui parle est plus ou moins guidé par le sens imprécis de la forme courante de son milieu ; les formes antérieures sont conservées et cependant elles représentent déjà quelque chose d'autre. *Alors survient le conflit entre la forme et le contenu, trait fondamental de toute vie du langage : les formes acquièrent une autre valeur.* L'effort pour réharmoniser la forme et le contenu ne réussit pas, vu que, si le conflit s'arrange d'un côté, il reparaît ailleurs ; au surplus, la chose ne saurait étonner, car la langue ne se soucie point de la logique. Reste à décider entre les deux facteurs, tradition ou contenu nouveau. Ainsi *j'ai aimé* est sûrement une locution au point de vue de la tradition. La différence entre la composition et l'affixation disparaît souvent ; elle n'est en réalité que dans la conscience de la relation entre les éléments du mot composé et les bases ou mots autonomes.

On peut donner des formes le schéma suivant :

Ce sont là des transitions graduelles ; à l'une des extrémités se trouve la phrase, à l'autre le mot simple, au centre le mot composé.

Le mot composé est une locution pétrifiée que la langue regarde comme une unité. Une fois créé, il donne naissance à d'autres par analogie et la composition devient un instrument de forme de mot. L'ordre des éléments du mot composé représente ordinairement l'ordre des mots de la locution initiale, quoique l'antagonisme soit aussi fréquent. Tel élément du mot composé a, dans certains cas, une autre forme ou une autre signification que le mot correspondant employé seul, phénomène dit isolation. Les éléments du mot composé expriment une idée unique, ce qui rappelle la construction dans les langues dépourvues de composition, exprimant l'idée d'unité par simple juxtaposition.

La création de mots composés devient avec le temps un moyen formel commode. Il a son essence dans le fait que la locution se comporte comme le mot et que le mot est simplement ce que le sentiment linguistique tient pour unité.

Si la relation d'un des éléments du mot composé avec l'élément autonome se perd, le mot composé commence à être estimé simple et ce qui, à l'origine, était élément de composition prend — quand il reparaît dans plusieurs mots — la fonction d'élément formel, se transforme en affixe, lequel peut encore devenir productif si l'autre élément du mot composé conserve sa relation avec la base.

Les expressions dites analytiques (comme *j'ai donné*, par opposition à *je donnerai*, *dātāsmi*, etc.) sont des phrases composées à divers degrés de développement, certaines parvenues à l'état d'unité de mot, d'autres y tendant. Sous ce terme se confondent habituellement deux stades : au premier, quand l'expression est née, il s'agit visiblement d'une conception concrète ; au second, la locution ou ses éléments deviennent plus abstraits et une forme comme *j'ai chanté* n'est en rien plus analytique que *cantavi*. Par leur origine les formes analytiques dérivent donc du langage émotif, nullement du langage intellectuel et analytique. C'est pourquoi il n'est pas juste de les regarder comme un degré de développement supérieur et comme plus logiques que les synthétiques. Les formes analytiques ou, mieux, décomposition, doivent être comprises comme le résultat d'un procès d'analyse logique. Les langues analytiques sont une phase de l'évolution aussi transitives que les langues suffixales.

Le langage crée souvent ses morphèmes en changeant les mots à pleine signification en mots vides, c'est-à-dire en employant certains éléments de phrase comme moyens formels ; ainsi, avons-nous vu, une partie du mot composé originel peut devenir un affixe, élément de pure forme. Dans quelques lan-

gues l'affixe (qui ne procède pas toujours de ce seul mécanisme) est indispensable; ailleurs on ne l'emploie pas si la relation indiquée par lui est déjà exprimée. Que la forme se soit ainsi développée dans les langues indo-européennes, cela n'est pas le résultat d'un effort: le travail se réduit à une reproduction mécanique.

L'origine du mot indo-européen n'est pas identique à celle du mot primitif. Les racines indo-européennes ne représentent pas d'une façon absolue les mots de la langue dont l'indo-européen commun est issu et elles ne permettent pas de conclure à la forme de ces mots: la « racine » est souvent une abstraction linguistique représentant seulement un débris d'un vieux mot.

On peut se figurer l'apparition du mot de deux manières. Les mots, unités linguistiques autonomes les plus petites, (plus exactement, leurs archétypes) furent dès le début indivisibles et des touts phrastiques plus grands provinrent de leur mise en rapport idéatif. Ou ces unités provinrent de l'analyse de touts plus grands (phrases à un élément). La juxtaposition devait être possible dès les temps les plus anciens; aussi est-il difficile de reconnaître dans un cas concret si le mot est né suivant le premier ou le deuxième mode.

L'holophrase est, au point de vue de la signification, une notion relative. En tant que forme, elle est affaire de conception et il est discutable si nous avons le droit de l'admettre comme une certaine période du développement de toutes les langues.

La catégorie grammaticale est l'expression formelle d'une catégorie psychologique. Cependant les catégories grammaticales sont loin de traduire clairement et entièrement toutes les catégories psychologiques; il n'est pas non plus possible d'en donner un schéma général. La catégorie grammaticale provient de la généralisation de certaines formes d'expression fréquentes. Quelques-unes (temps, mode) n'indiquent absolument pas de rapports syntactiques; d'autres (genre, nombre) n'ont également, à l'origine, rien de commun avec eux, mais peuvent devenir une façon occasionnelle de les énoncer; d'autres enfin les énoncent par excellence (cas, diathèse). En tout cas la plupart des expressions de rapports syntactiques sont issues de conceptions concrètes.

Le genre est l'expression linguistique de la classification des choses; le sexe est en réalité une catégorie spéciale, bien que vraisemblablement dérivée du genre. Les langues bantoues ont le genre dans le sens le plus large; ailleurs, on distingue le vivant et le non-vivant, le déterminé et l'indéterminé, etc. Dans les langues indo-européennes le sexe n'est probablement pas un principe fondamental; pourtant il est certain que le neutre se distinguait, par la forme, des autres noms.

La pluralité n'exige pas toujours une catégorie spéciale: ou elle peut rester inexprimée, ou elle se trouve dans l'idée même, ou elle se rend à l'aide de *numeralia*. Elle peut s'exprimer par des classes (cf. bantou); quelques langues n'en tiennent aucun compte, marquant éventuellement la différence entre la collectivité et la distribution. Dans les langues indo-européennes le pluriel était masculin et féminin; le pluriel neutre est, à l'origine, un collectif. Le substantif était par nature indifférent au nombre. — Le duel représente un duel réel ou un ambal. Quelque fois existe un trial.

Il convient de distinguer entre la notion et la catégorie grammaticale de temps. Certaines langues peuvent exprimer le temps même dans le nom; ailleurs, la catégorie grammaticale correspondante est très peu développée. Le prédicat peut être intemporel et temporel. La division fondamentale consiste en: présent, passé, futur. On distingue en outre des temps soit antérieurs, soit postérieurs au passé ou au futur. Cependant, chaque langue n'a pas nécessairement des formes spéciales établies pour toutes les différences citées; d'aucunes, au contraire, en possèdent d'autres. La fonction du temps ne répond pas toujours à l'idée logique.

La catégorie dite aspect exprime la qualité ou la quantité de l'action. Probablement plus développée que le temps dans l'indo-européen commun, elle se trouve aussi dans d'autres langues, parfois entrelacée avec le temps.

Le mode est l'expression par une forme de la façon dont celui qui parle conçoit l'énonciation. Les modes n'expriment, somme toute, qu'un côté accessoire de l'action, empruntent leur fonction aux phrases où ils se trouvent. Ils peuvent néanmoins devenir dans la suite la forme de certaines phrases, p. ex. d'un genre particulier de subordination.

La fonction du cas est d'exprimer les rapports syntactiques. On peut, d'après le sens, distinguer le nominatif, dans l'acception la plus large du terme: simple énonciation, sans expression d'aucun rapport; l'allocutif; et les cas déterminatifs, qui ont une signification purement concrète ou un sens plus abstrait (d'objet). L'origine des formes usitées varie. Le rapport casuel peut ne pas exiger une forme spéciale; le rapport syntactique n'est alors pas énoncé ou il l'est au moyen de la composition. Tantôt le suffixe a une signification purement locale; tantôt il est une particule emphatique ou une simple particule. Dans certaines langues le cas sujet ne se différencie pas, quant à la forme de mot, de l'expression de l'objet; ailleurs le nominatif est caractérisé par une particule ou par un suffixe dont l'absence différencie l'objet. Cette absence s'explique du fait que l'objet est, par substance, une détermination du verbe et ne représente pas un rapport syntactique spécial. De même l'accusatif suffixal n'exprime pas *né-*

cessairement une conception concrète. Souvent d'autres rapports s'expriment par la même forme que l'objet, p. ex. le prédicat nominal dans les langues sémitiques. Quelques éléments formatifs indiquaient à l'origine une détermination ou une modification du sens fondamental (partitif). — Le simple rapport de base nominale ou pronominale avec le nom est exprimé par l'adnominal. Sa forme est soit une juxtaposition, soit une construction syntactique avec éléments auxiliaires, soit une construction à sens concret local.

La personne s'exprime par une forme de locution ou par une forme de mot, à l'occasion par les deux. Les personnes peuvent aussi se distinguer d'après le genre. Les pronoms personnels et les suffixes personnels n'ont pas nécessairement la même origine étymologique. Il peut arriver que la personne ne soit point indiquée. Ailleurs elle n'est pas désignée par une forme, mais se comprend d'elle-même. — Il y a, en outre, la personne générique.

Dans les expressions d'action (notre verbe) la personne peut indiquer non seulement l'agent, mais aussi le but de l'action. La chose est nécessaire, dans quelques langues, pour une grande classe d'expressions. [Souvent l'élément personnel s'identifie avec l'indication de possession; nous ne devons néanmoins pas toujours voir là un possessif; même s'il s'agit de possessivité, l'idée peut être secondaire.]

Le genre du verbe, de caractère syntactique, dépend du point de vue dont on envisage le cours de l'action: celui de l'agent et celui du but notamment. Parfois sont indiqués ces deux points de vue fondamentaux; parfois tel ou tel, selon l'usage. Les verbes où il est nécessaire de désigner l'agent et le but de l'action sont dits transitifs; s'il suffit de mentionner l'agent, ils sont intransitifs. Dans quelques-uns enfin il n'est pas nécessaire de préciser l'agent ni, occasionnellement, le but (verbes impersonnels). Pour les transitifs, soit l'agent soit le but de l'action peut être considéré comme thème d'énonciation, d'où la division en actifs et passifs. Il peut se trouver encore d'autres particularités dans le cours de l'action, comme le montrent les verbes réciproques et réfléchis. — Les actions ne sont par elles-mêmes ni transitives ni intransitives, ni actives ni passives et il convient de partir d'un point de vue indifférent. La notion de transitif et d'intransitif tient souvent à la manière de voir et à la construction linguistique, et la question se pose de savoir si tout ce qui est par exemple passif de forme, est senti comme tel.

L'ensemble des catégories grammaticales d'une certaine langue en crée la forme linguistique intérieure, par opposition à l'extérieure — toutes deux postérieures à la pensée et à la signification. On ne doit pas confondre avec les catégories les parties du langage.

Trois points de vue président à la classification des mots: leur sens propre, la signification de leurs rapports dans la phrase

et leur figure morphologique. C'est pourquoi il n'est pas possible d'établir une division commune à toutes les langues. Ainsi l'adjectif est le nom qui exprime la qualité d'un autre nom. Sa fonction, c'est-à-dire sa relation avec le substantif (adnominal), est déjà impliquée dans la signification de sa base. La différence entre l'adjectif et le substantif n'est pas absolue même dans les langues indo-européennes où l'adjectif peut devenir substantif et réciproquement.

L'adverbe, somme toute, ne représente pas nécessairement un groupe particulier; pour avoir perdu son caractère casuel, il n'est pas moins un cas de bases nominales ou pronominales. Ses degrés de signification prouvent sa parenté avec l'adjectif.

La conjonction et la préposition sont en réalité des adverbes devenus éléments morphologiques. La préposition détermine les cas en rapport étroit avec le verbe; comme la conjonction, elle est issue du déplacement des rapports syntactiques. — Il existe encore d'autres particules, par exemple la négation.

La différence de forme entre le verbe fini et le nom, très précise dans les langues indo-européennes, n'est pas sémantiquement aussi marquée.

L'infinitif est une forme verbale générale, par laquelle l'action peut être énoncée sans limitation à un certain agent.

Les noms verbaux (infinitif et participe) deviennent un genre de mots spécial, puisqu'ils empruntent aux *verba finita* quelques-uns de leur signes (diathèse, aspect, temps, rection). Mais pour ce qui s'énonce par un verbe dans les langues indo-européennes, les autres langues peuvent recourir à des moyens beaucoup plus simples ou exprimant aussi des catégories différentes. Il y aurait erreur à croire que des expressions comme *mon oeil* (= *je vois*) représentent quelque chose d'autre ou de moins complet que notre verbe. La caractéristique morphologique du verbe est de posséder une flexion spéciale; plus elle se différencie de la nominale, plus il est possible de parler de verbe.

Il a dû exister une période où le verbe et le nom étaient identiques de forme. La distinction provint de ce que des mots de signification différente se trouvèrent employés dans des formules différentes et que la signification s'associa dans la suite aux formes particulières dérivées de ces formules. Le verbe n'est donc explicable ni par la simple signification de l'action ni par sa fonction syntactique (expression du prédicat, car on trouve également des prédicats nominaux); il est dû à la généralisation de certaines formules. L'expression de certaines catégories dans le verbe a aussi contribué à sa formation.

On peut définir le substantif: mot désignant des êtres ou des objets *et tout autre mot ayant même forme et même fonction*.

Le nom et le verbe ne sont pas antérieurs l'un à l'autre. On ne saurait, à vrai dire, parler de nom, tant qu'il n'eut pas acquis une forme différente de l'expression de l'action.

Les pronoms sont des expressions qui remplacent d'autres idées. Ils servent à désigner brièvement des personnes, des choses, des situations à un moment donné et se rangent parmi les mots dont le sens diffère d'après les circonstances. Le plus important est que le pronom était sans doute, à l'origine, en corrélation avec les mouvements déictiques de celui qui parlait et donc avec les particules, à notre avis les plus anciennes, qui traduisaient des émotions.

La fonction syntactique ne décide pas seule de la classe d'un mot, non plus que sa signification; la classe n'apparaît que par l'expression de l'une et de l'autre au moyen d'une forme (de locution ou de mot).

Dans l'appréciation des types linguistiques nous devons penser que la langue est à la fois le résultat et l'instrument de la culture et que de nombreux éléments contribuent à lui donner ses particularités propres. C'est pourquoi mieux vaut caractériser les langues que les classer. On peut juger de la valeur d'une culture, mais non de la valeur d'une langue, laquelle réside surtout dans sa possibilité d'évolution.

Les formes de mot et de locution se créent d'abord d'après les formules courantes, ce qui est l'essence de l'analogie. Tant que cette reproduction s'accorde avec la tradition, le système de création est vivant. Si quelques formes s'écartent des types habituels, ou elles subsistent comme formes irrégulières, ou elles disparaissent devant celles établies par analogie, ou elles sont en opposition avec la tradition.

Tout se transforme dans le langage comme dans la vie et il est même étonnant que les modifications ne soient pas plus marquées. Les variations individuelles, dans la prononciation par exemple, n'ont aucune importance; c'est seulement quand elles se produisent dans un sens unique et se retrouvent chez plusieurs individus qu'il peut s'ensuivre des changements généraux. L'équilibre est quelquefois rompu; d'autres modifications tendent alors à le rétablir, sans atteindre toutefois à cet idéal. Il y a dans le langage un mouvement constant; rien n'y est permanent. Mais ce mouvement se fait suivant une ligne sinueuse. Sans but apparent, il a néanmoins une direction déterminée et qui veut le connaître doit en suivre les détours capricieux en même temps que la direction générale.

Les résultats des changements linguistiques affectent la signification aussi bien que la forme. Les modifications phonétiques ne peuvent pas s'expliquer seulement par des causes physiologiques; elles tiennent aussi, pour une grande part, à des facteurs psychologiques. Ainsi les mots souvent employés perdent leur valeur sémantique et sont ensuite prononcés très légèrement: un élément sans grande signification disparaît.

La loi phonétique est la description d'un fait et possède une importance méthodique.

Les modifications analogiques ont un fondement psychologique; elles reposent par essence sur l'association de deux mots. Tandis que les modifications phonétiques portent le trouble dans le système linguistique, elles ont souvent une influence normalisatrice.

Si une langue a une forme de mot — admît-elle de nombreux éléments étrangers — elle persiste toujours tant que cette forme est conservée, au moins grossièrement. Mais si deux dialectes parents, de forme linguistique analogue, fusionnent, il naît réellement une langue mixte; ainsi presque toute langue écrite est un mélange de dialectes.

Le changement de sens des mots provient d'un rapport avec une conception autre (principe de la relativité). Lorsque nous exprimons une nouvelle idée, nous employons une expression connue, douée d'une telle couleur affective que la nouvelle idée y paraît identique.

Le sens concret devient plus abstrait par un emploi fréquent. Par la coopération des facteurs affectifs le mot prend un sens meilleur ou pire. Souvent les transformations des conditions sociales se reflètent dans les changements de sens.

Une des principales causes de disparition des mots est la disparition de l'idée qu'ils expriment. En outre agissent des considérations sociales et des considérations issues de la conception primitive du monde (tabous).

Les mots nouveaux proviennent du besoin d'exprimer des idées nouvelles. Des mots déjà existant y suffisent par changement de sens. L'emprunt de mots à une langue étrangère prouve l'influence de la culture correspondante ou des relations étroites entre les membres des deux nations.